

**TC
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE (KAMU EKONOMİSİ) ANABİLİM DALI**

**NEOLİBERAL BİR MÜDAHALE ARACI OLARAK SİNEMA
FİMLERİNİN DESTEKLENMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

Canberk GÜRER

Ankara 2017

**TC
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE (KAMU EKONOMİSİ) ANABİLİM DALI**

**NEOLİBERAL BİR MÜDAHALE ARACI OLARAK SİNEMA
FİMLERİNİN DESTEKLENMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

Canberk GÜRER

**Tez Danışmanı
Yard. Doç. Dr. Meltem KAYIRAN**

Ankara 2017

TC
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE (KAMU EKONOMİSİ) ANABİLİM DALI

NEOLİBERAL BİR MÜDAHALE ARACI OLARAK SİNEMA
FİLMLERİNİN DESTEKLENMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi .....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../2017)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

İmzası

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
I. NEOLİBERALİZMİ KAVRAMAK: ÜÇÜNCÜ HAREKET VE PİYASANIN İNŞASI	6
1. Karanlıktaki Fil: Neoliberalizm	6
1.1. Kavramın Tarihselleştirilmesi	6
1.2. Neoliberalizmi Devlet Piyasa İkililiğinin Ötesinde Kavramak	9
1.3. Dar Tanımların Ötesinde: Neoliberalizme Bütünlüklü Bir Yaklaşım	13
2. Karl Polanyi ve Dengesini Kendi Sağlayan Piyasa Ütopyası	20
2.1. Ondokuzuncu Yüzyıl Uygarlığının Temelleri: Değişim İlkesi ve Piyasa Sistemi	21
2.2. Çifte Hareket: Piyasanın Hayati Örgütlenme İlkesi ve Toplumun Kendini Koruma Mücadelesi	27
2.3. Üçüncü Hareket: Kendi Kendine İşleyen Piyasanın İşleyişine Kamusal Müdahaleler	33
3. Müdahalecilik Türü Olarak Neoliberalizm	36
3.1. Davranış Belirleyen İlke Olarak Değişim Yerine Rekabet	38
3.2. Laissez-faire Yaklaşımından Uzaklaşarak Müdahaleci Temele Yaslanma	40
3.3. Girişimci Öznenin Üretimi ve Piyasa Durumlarının Yaratılması	43
II. NEOLİBERAL BİR MÜDAHALE ARACI OLARAK SİNEMA FİLMLERİNİN DESTEKLENMESİ	48
1. Türkiye’de Sinema Piyasasının Tarihsel Gelişimi	49
1.1. Sinema ile Tanışma: 1896-1921	51
1.2. İlk Özel Yapım Şirketleri: 1922-1939	54
1.3. Sektörel Oluşum: 1940-1949	58
1.4. Altın Çağ “Yeşilçam”: 1950-1975	59
1.5. Gerileme: 1976-1989	64
1.6. Kriz: 1990-2004	65
1.7. Yeniden Doğuş: 2004-2015	70
2. 5224 Sayılı Kanun Kapsamında Sinema Filmlerinin Desteklenmesi	71
2.1. Sinema Filmlerinin Desteklenmesi Yoluyla Girişimci Öznenin Üretimi ...	75
2.2. Sinema Piyasasının Genişlemesininin Desteklenmesi	82
2.3. Sinema Destekleri ve Piyasa ‘Başarısı’	96
SONUÇ	98
KAYNAKÇA	102
ÖZET	110
ABSTRACT	111

TABLÖLAR

TABLO 1. ÜRETİLEN FİLM SAYILARI: 1914-1921	53
TABLO 2. ÜRETİLEN FİLM SAYILARI: 1922-1930.....	57
TABLO 3. ÜRETİLEN YERLİ FİLM SAYILARI: 1940-1949	58
TABLO 4. ÜRETİLEN FİLM SAYILARI: 1950-1975.....	61
TABLO 5. ÜRETİLEN FİLM SAYILARI: 1976-1989.....	64
TABLO 6. GÖSTERİME GİREN FİLM SAYILARI: 1990-2004.....	66
TABLO 7. UZUN METRAJ FİLM DESTEKLERİ: 1988-2004	69
TABLO 8. GÖSTERİME GİREN YERLİ FİLM SAYILARI: 2005-2015	70
TABLO 9. GÖSTERİME GİREN FİLM SAYILARI: 2005-2015	83
TABLO 10. TÜRKİYE’DE SİNEMA SEYİRCİSİ SAYILARI 2005-2015	84
TABLO 11. FİMLERİN VİZYON HASILATLARI: 2005-2015.....	87
TABLO 12. DESTEKLENEN YERLİ FİMLERİN GÖSTERİME GİREN YERLİ FİMLERE ORANI	90
TABLO 13. SİNEMA DESTEKLERİ: 2005-2015 (TL)	91
TABLO 14. AVRUPA’DA SİNEMA SEYİRCİ SAYILARI: 2013	94
TABLO 15. AVRUPA’DA ÜRETİLEN FİLM SAYILARI:2013	95
TABLO 16. YERLİ FİMLERİN PAZAR PAYI: 2013.....	96

GRAFİKLER

GRAFİK 1. DÖNEMLER İTİBARIYLA TÜRKİYE’DE ORTALAMA FİLM SAYILARI	50
GRAFİK 2. GÖSTERİME GİREN FİMLERİ ÜRETEYEN YAPIM ŞİRKETLERİ: 1990-2013.....	81
GRAFİK 3. TÜRKİYE’DE SİNEMA SEYİRCİ SAYILARI: 2005-2015	85
GRAFİK 4. YERLİ VE YABANCI FİMLERİN İZLENME ORANLARI.....	86
GRAFİK 6. YERLİ VE YABANCI FİMLERİN HASILATTAN ALDIĞI PAYLAR: 2005-2015.....	88
GRAFİK 7. DESTEKLENEN – GÖSTERİME GİREN YERLİ FİLM SAYILARI: 2005-2015	89
GRAFİK 8. UZUN METRAJ VE DİĞER DEVLET DESTEKLERİ (TL).....	92
GRAFİK 9. TÜRKİYE’DE SİNEMA SALONU SAYISI: 2001-2015.....	93

GİRİŞ

Yaygın bir biçimde kullanılan kimi kavramların tanımını yapmak, kavramın kendisine bir analiz aracı olarak başvurmanın kolaylığının aksine, oldukça zordur. Üstelik analiz aracı olarak başvuru kavram, içinde bulunduğumuz tarihsel dönemin sahne olduğu hemen her şeyi açıklama aracına dönüştükçe, tanımlama ihtiyacı kolay bir biçimde göz ardı edilebilir. Neoliberalizm, günümüzün politik, iktisadi, toplumsal ve öznel hemen her gelişmesinin analizinde, sözünü ettiğimiz sıklıkta ve kolaylıkta bahse konu olmaktadır. Sık kullanılanı tanımının ve tanımlamanın zorluğu, çözülmesi gereken bir mesele olarak ele alınmaz. Genellikle bu zorluğun üzerinden atlanır.

Bu çalışma kapsamında, insan yaşayışının bütününe ve hatta ötesine nüfuz eden dönüşümlere neden olan neoliberalizmi, belirgin bir kavramsal çerçeve içerisinde ele almaya çabalamaktayız. Bu kavramsallaştırma çabasına, sözünü ettiğimiz dönüşümlerin pratik bir örneği üzerinden girişmekteyiz. Neoliberalizmin yol açtığı dönüşüm, çoğunlukla bu dönüşümün etkilerinin gündelik hayatta açık bir biçimde hissedildiği alanlar, örneğin eğitim ve sağlık üzerinden incelenmektedir. Fakat biz çalışmamızda, dönüşümün etkilerinin bu açıklıkta tespit edilebileceği bir alandan ziyade, çok daha kenarda kalan bir alana, sinemaya yönelmeyi tercih ettik. Bu kişisel bir tercih olmanın yanında, sinemanın, neoliberalizmin piyasayı toplumsal yapının bütün alanlarına nüfuz edecek biçimde genişletme çabasını yansıtan önemli bir örnek olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle çalışmamızın konusu, 2004 yılında çıkarılan 5224 sayılı “Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi ve Sınıflandırılması ile Desteklenmesi Hakkındaki Kanun” kapsamında Türkiye’de

2005 yılından bu yana uygulanmakta olan sinema filmlerinin desteklenmesi mekanizmasıdır.

Çalışmamızın temel tezi, sinema filmlerinin desteklenmesi mekanizmasının, neoliberal bir müdahale aracı olduğudur. Çalışma kapsamında, sinema filmlerine sunulan devlet desteğinin piyasanın genişlemesinin desteklenmesine dönük etkileri incelenecektir.

Neoliberalizmin 1970'lerin sonundan başlayacak bir biçimde uygulamaya konulması, neoliberalizm kavramının söz konusu tarihten bu yana yaşanan dönüşümlerin analiz edilmesinde bir araç olarak kullanılmasına neden olmuştur. Fakat, yaklaşık kırk yıldır yaşanmakta olan dönüşümlerin analizinde kullanılan bu kavramın kullanımına dönük birtakım sorunlar mevcuttur. Kavram, kimi zaman hiç açıklanmadan, kimi zaman ise muğlak bir biçimde açıklanarak kullanılmaktadır. Kavramın kullanımına ilişkin bir diğer sorun ise başvurulan kavramsallaştırmalar konusunda bir fikir birliğinin bulunmamasıdır. Bu kapsamda neoliberalizm basit bir biçimde bir müdahalecilik karşıtlığı olarak ele alınabilmekte ya da içerdiği müdahalecilik teori ile pratik arasındaki çelişkilere bağlanabilmektedir.

Bu kapsamda, çalışmanın birinci bölümünü neoliberalizm kavramı ile neyi ifade ettiğimizi açıklamaya ayırıyoruz. Bunun için ilk kısımda, kavramı tarihsel olarak ele almaktayız. Bunun için öncelikle neoliberalizmin kuramsal temelleri ile neoliberalizm uygulamalarının tarih sahnesinde yerini aldığı dönem gözden geçirilmektedir. Kuramsal temeller ile ilk uygulamalar gözden geçirildiğinde, tarihsel kökenleri itibarıyla neoliberalizme biçimini veren esas aktörler olarak Mises, Hayek ve Friedman karşımıza çıkmaktadır. Çalışma kapsamında, neoliberalizm tahlil edilirken başvurulacak “içeriden” kaynaklar bu isimler olacaktır. Ardından,

neoliberalizmin kavramsallaştırılmasına dönük kimi değerlendirmeler incelenmektedir. Bu incelemeye duyulan ihtiyaç, neoliberalizmin çoğu zaman açıklanmayan ya da belirgin bir açıklamaya kavuşmayan bir şekilde kullanılmasından doğmaktadır. Bu kısımda son olarak, neoliberalizmi belirgin bir çerçeve içerisinde analiz aracı olarak kullanabilmek için kavramı farklı eğilimler üzerinden açıklayan örnekler incelenmektedir.

Birinci bölümün ikinci kısmında, neoliberalizm kavramının anlamını tartışmaya Polanyi'nin liberalizme ilişkin tespitlerine başvurarak girilmektedir. Bu noktada Polanyi'ye başvurmamızın nedeni, liberal bir müdahaleciliği içeren neoliberalizmi anlayabilmek çabamıza uygun bir biçimde, Polanyi'nin çifte hareket kavramı ile liberalizmin müdahalecilik eğilimini net bir biçimde açıklıyor oluşudur. Fakat Polanyi'nin liberalizmin içerdiği müdahaleciliğe ilişkin değerli tespitleri ile vardığı sonuç, onu tarihsel olarak haksız çıkarmıştır. Bu nedenle, bu sonuca neden olan eksiklik belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu kapsamda, Polanyi'nin gözden kaçırdığı bir müdahale gerekçesini, Dardot ve Laval (2012: 136)'ın "kendi kendini düzenleyen piyasanın işleyişine kamusal müdahaleler" tanımlamasını ödünç alarak, üçüncü hareket olarak adlandırmaktayız. Bu müdahale gerekçesi, neoliberalizm için oluşturacağımız kavramsal çerçeve açısından belirleyici olacaktır.

Birinci bölümün üçüncü ve son kısmında, bu noktaya kadar müdahalecilik temelinde incelemiş bulunduğumuz liberalizm ile neoliberalizm ilişkisi, süreklilik gösterdiği ve ayrıştığı noktalar dikkate alınarak incelenmektedir. Bu incelemede, neoliberalizmin kuramsal temelleri açısından belirleyici olduğunu belirttiğimiz Mises, Hayek ve Friedman temel başvuru noktalarımız olacaktır. Neoliberalizme, bir müdahalecilik türü biçiminde getirmiş olduğumuz tanım bu isimlere başvurarak

açıklanmaktadır. Neoliberalizmin müdahalecilik temelinde açıklanışının ardından, bu müdahaleciliğin temel stratejilerinin belirlenmesine geçilmektedir. Bu temel stratejiler, Harvey (2015: 55) tarafından “girişimci bir varlık olarak inşa” ve “iyi bir iş iklimi yaratmak” biçiminde ifade edilen fakat neoliberalizmin teorisi ile pratiği arasındaki gerimli ilişkiden kaynaklandığı belirtilen stratejilere benzer bir biçimde, bir kez daha Dardot ve Laval (2012: 199)’dan ödünç aldığımız adlandırmalar ile “girişimci öznenin üretimi” ve “piyasa durumlarının yaratılması”dır. Bu stratejiler, neoliberalizmin piyasanın temel aktörü olarak girişimciyi üretmek için piyasaya mümkün olan en geniş alanın yaratılmasını öngörmektedir. Bu nedenle, toplumsal politikalar ve kamusal harcamalar eliyle çeşitli müdahale araçlarına başvurulmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünü, bu müdahale araçlarının Türkiye’den bir örneğini, sinema filmlerinin desteklenmesi mekanizmasını incelemeye ayırıyoruz. Sinema filmlerinin desteklenmesine neoliberal bir müdahale aracı olarak başvurmak yoluyla piyasayı nicelik ve nitelik bakımından genişletmeye dönük çabanın incelendiği bu bölümde, öncelikle Türkiye sinemasının 120 yıllık tarihi iktisadi bir çerçeveden dönemselleştirilmektedir. Böylece, sinema piyasasının durumu, devlet müdahaleleri ile ilişkisi de göz önünde bulundurularak tespit edilecektir. Türkiye sineması, bu amaçla, yedi döneme ayrılarak incelenmektedir. Bu dönemselleştirmede esas olarak bağlı kaldığımız kıstas, sinemanın geçirdiği iktisadi dönüşümlerdir. Dönemler incelenirken, devlet müdahalelerinin bu dönüşümlere etkileri belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu bölümün ikinci kısmında, sinema filmlerinin desteklenmesi mekanizması, ilk bölümde çizmeye çalıştığımız kavramsal çerçeve ekseninde incelemeye tabi

tutulmaktadır. Bu amaçla, öncelikle mekanizmanın kurgusu ve uygulanma biçimi, girişimci öznenin üretimi ve piyasa durumlarının yaratılması stratejileri kapsamında değerlendirilmektedir. Son kısımda, piyasanın niceliksel olarak geçirmekte olduğu dönüşüm; film ve seyirci sayıları, hasılat ve destekleme miktarları gibi piyasaya ilişkin ampirik veriler üzerinden değerlendirilecek ve piyasanın genişlemesini desteklemeye dönük bir müdahale aracı olarak destekleme mekanizmasının amacına ulaşp ulaşmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Sonuç bölümü ise tezin temel sonuçlarını değerlendirmeye ayrılmıştır.

I. NEOLİBERALİZMİ KAVRAMAK: ÜÇÜNCÜ HAREKET VE PİYASANIN İNŞASI

1. Karanlıktaki Fil¹: Neoliberalizm

Dünya yirminci yüzyılın son çeyreğinden bu yana sıkça kullanılan ve kendi kendini açıkladığı varsayılan bir kavram etrafında şekillenmektedir: Neoliberalizm. Bu süreçte yaşanan ekonomik, politik, toplumsal ve hatta bireysel dönüşümlerin birçoğunun açıklayıcısı olarak neoliberal politikalarından sözedilmektedir. Bununla birlikte, insana ve doğaya dair neredeyse her şeyin açıklayıcısı konumunu işgal eden bu kavramın tanımı üzerinde açık bir fikir birliğinin varlığından söz etmek mümkün değildir. Biz bu çalışma kapsamında, sinema filmelerine sağlanan devlet desteğini neoliberal bir araç olarak açıklamaya girişmeden önce, başvuracağımız bu kavramın çerçevesini çizmeye çalışacağız. Bu nedenle öncelikle kavramı tanımlamaya dönük kimi girişimleri gözden geçireceğiz.

1.1. Kavramın Tarihselleştirilmesi

1920'lerdeki hızlı ekonomik büyümenin² ardından 1929 Büyük Buhranı ile ekonomik sistem derin bir krize girmiştir. Ekonomik kriz, toplumsal yapıların aşındığı ve piyasa sisteminin işleyişinin neredeyse imkansız olduğu bir sürece neden olmuştur. John Maynard Keynes'in görüşleri bu süreçten çıkış için aralanacak

---

¹ “Herkes neresini elledi, nasıl sandıysa fili ona göre anlatmağa koyuldu. Onların sözleri, görüşleri yüzünden birbirinden aykırı oldu. Birisi dal dedi, öbürü elif” (Mevlana, 1995: 102).

² Faulkner (2014: 291) 1928 yılında üretim düzeyinin 1914 yılının iki katına çıktığını ve 1920'lerin finansal spekülasyona bağlı bir “ekonomik patlama”ya sahne olduğunu belirtmektedir.

kapının anahtarı olarak kabul edilmiştir. Piyasa sistemine işlerliğini yeniden kazandıracak olan anahtar, piyasa sisteminin temel aktörleri arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilerin yeniden düzenlenmesini içermektedir (Dönmez, 2008: 675). Piyasada yer alan aktörler arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesi ile sisteme işlerliğini kazandırma çabası liberalizmin devlete tanımladığı temel işlevlerin genişletilmesini gerektirmiştir (Keynes, 2010: 321). Bu durum iktisadi ve toplumsal politikalarda bir dizi değişikliği beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda devlet ekonomik alanda aktif bir biçimde yer alarak üretim süreçlerinde rol almakta ve devletin ekonomik alandaki aktif varlığını sosyal refah uygulamaları izlemektedir. 1945 ile 1970 yılları arasındaki bu dönem, 1970'ler ile birlikte ışıltısını yitirmeye başlamıştır. Yaklaşık 30 yıl kendi köşelerine çekilmek zorunda kalan kimi iktisatçılar³ Keynesyen görüşlerin itibar kaybetmeye başladığı yıllarda yeniden sahneye çıkmıştır. Onların çizmiş olduğu çerçeve 1970'ler ile birlikte bütün dünyayı etkisi altına almıştır. Bugün içinde bulunduğumuz dünyaya mevcut şeklini veren bu çerçeve neoliberalizm olarak adlandırılmaktadır.

Etkileri 1970'li yıllarla birlikte tüm dünyayı sarmaya başlayan neoliberalizmin kuramsal temellerinin, 1 Nisan 1947 tarihinde Friedrich von Hayek başkanlığında bir araya gelen Mont Pelerin Cemiyeti tarafından atıldığı kabul edilir (Harvey, 2015: 27). Fakat neoliberalizmin kuramsal çerçevesinin belirlenmesine milat olacak tarihi biraz daha geriye çekmek mümkündür. Neoliberalizmin kuramsal temellerinin, 1944 yılında Kölelik Yolu'nun yayımlanmasının ardından Hayek

---

³ “Ama neoliberalizm, 1970'lere gelinceye kadar kıyıda köşede kalmış sağcı bir görüştü. Friedrich Hayek ve Milton Friedman gibi serbest piyasa teorisyenlerine takıntılı tipler diye bakılıyordu” (Faulkner, 2014: 365).

hareketin yönetimini ele almadan önce, 26 Ağustos 1938 tarihinde Louis Rougier'nin girişimiyle düzenlenen Walter Lippmann Kolokyumuna⁴ dayandığı söylenebilir (Dardot ve Laval, 2012: 141). Tarihteki bu geriye gidiş, liberal doktrinin yeniden inşasını amaçlayan kolokyumun liberal bir müdahaleciliğin teorileştirilmesi adına ilk toplu girişim olarak gözden kaçırılmaması açısından önemlidir. Kolokyumda yürütülen tartışmalar, Mises ve Hayek gibi isimlerin düşüncelerinin liberalizmin basit bir biçimde devamı olarak biçimlenmemesinin nedenleri arasında sayılabilir.

Kuramsal bir çerçeve olarak neoliberalizme bir milat belirlemek için yirminci yüzyılın ilk yarısına dönmek gerekse de neoliberalizm uygulamalarının miladı olarak 1973 yılı kabul edilebilir. 11 Eylül 1973 tarihi General Augusto Pinochet liderliğinde gerçekleştirilen bir darbe ile Salvador Allende iktidarının son bulduğu tarihtir. Darbe sonrası Şili neoliberal devlet inşasının ilk uygulama alanı olmuştur (Harvey, 2015: 15). Pinochet'nin iktidarda olduğu 1973-1990 dönemi boyunca neoliberal politikalar uygulanmıştır. Pinochet döneminde Şili'de neoliberalizmin temellerini atanlar ise 1953-1960 yılları arasında Şili Katolik Üniversitesi'nden Chicago Üniversitesi'ne burslu olarak gönderilen ve Arnold Harberger ile Milton Friedman'ın eğitiminden geçen 30 Şilili iktisatçıdır. Bu iktisatçılar darbe sonrası ekonomik bürokraside önemli görevler üstlenmiştir. Onların ekonomik bürokraside görevlendirilmelerinin ardından Harberger ve Friedman gibi isimler ekonomik danışmanlık kadrolarına getirilmiş ve Hayek de birkaç kez Şili'yi ziyaret etmiştir (Bahçe, 2008: 1067-1068). Bu ilişki göz

---

⁴ “(...) Fransa'da Lippmann'ın kendisinin de aralarında bulunduğu, klasik gelenekten Fransız Baudin gibi eski liberallerin katıldığı, onlara ek olarak da Freiburg ekolünden gelen ve, ya Almanya'dan kaçmak zorunda kalmış ya da Almanya'da susturulmuş bazı Alman ve Avusturyalı neoliberallerin katıldığı bir kolokyum düzenlendi. Bunların içinde Röpke, Rüstow, Hayek ve von Mises bulunuyordu” (Foucault, 2015: 112).

önünde bulundurulduğunda ilk neoliberalizm deneyiminin mimarlarının bu Avusturyalı-Amerikan isimler olduğu söylenebilir.

Neoliberalizme can suyunun 1973 yılında Şili’de kanlı bir biçimde verilmesinin ardından, 1975 yılında New York şehrinin iflasa sürüklenmesi ile neoliberalizmin yerel çapta test edilmesinin önü açılmıştır (Harvey: 2015, 53-55). Oluşturulan kurtarma planı ile şehirde “iyi bir iş iklimi” nin yaratılması hedeflenmiş ve şehir yönetimi “girişimci bir varlık olarak inşa” edilmiştir. Fakat neoliberalizmin küresel bir fenomen olarak ortaya çıkışı Mayıs 1979’da İngiltere’de Muhafazakâr Parti’nin Margaret Thatcher⁵ liderliğinde iktidara gelmesi ve ardından Ocak 1981’de Ronald Reagan’ın ABD Başkanlığı görevine gelmesi ile gerçekleşmiştir. Küresel bir politika olarak belirişi ise 1990’lı yıllarla birlikte Latin Amerika ülkeleri başta olmak üzere az gelişmiş ülkelere önerilen ve Washington Konsensüsü olarak adlandırılan on temel politika aracının tanımlanması ile mümkün olmuştur (Williamson, 1990: 7).

1.2. Neoliberalizmi Devlet Piyasa İkiliğinin Ötesinde Kavramak

Kırk yılı aşkın süredir dünyaya biçim vermekte olan ve kuramsal temelleri günümüzden yaklaşık seksen yıl geriye dayanan neoliberalizm kavramı ile kastedilen nedir? Böyle bir sorunun karşımıza çıkışının ardında neoliberalizmin çoğu zaman tanımlanmayan ya da muğlak bir biçimde tanımlanan bir kavram olarak kullanılması bulunmaktadır. Neoliberalizm çoğu zaman politika araçları üzerinden tanımlanarak bir kavram olarak değil, bir olgu olarak açıklanmaktadır. Çoğunlukla Thatcherizm ile eş anlamlı olarak değerlendirilir ve Thatcher döneminin politikaları neoliberalizmin

---

⁵ Susan George (1999: 29) Thatcher’ı Hayek’in öğrencisi olarak tanıtmaktadır.

tanımı olarak sıralanır⁶. Bu politikalar; refah devletine ve işçi sınıfına topyekûn saldırı, özelleştirme programları, ücretlerin baskılanması, devlet gelirlerinin şirketlerin hizmetine sunulması ve devletin ekonomideki rolünün daraltılması olarak sıralanabilir. Politika araçları üzerinden tanımlamanın bir başka yolu da neoliberalizmin Washington Konsensüsünün içerdiği politika araçlarına indirgenmesidir. Bu anlamda neoliberalizm; mali disiplin, eğitim-sağlık gibi temel ihtiyaçlar dışında kamu harcamalarının kısılması, vergi reformu, faiz oranlarının ve döviz kurunun piyasada belirlenmesi, serbest ticaret politikası, yabancı finansal akışların serbestleştirilmesi, özelleştirmeler, deregülasyon ile rekabetin teşvik edilmesi ve mülkiyet haklarının güvence altına alınması uygulamalarıdır. Neoliberalizmi Thatcherizm ya da Washington Konsensüsü uygulamaları ile tanımlama eğilimi genelde neoliberalizmin basit bir biçimde müdahalecilik karşıtlığı ya da devletin asgarileştirilmesi ile denk tutulmasını beraberinde getirmektedir. Neoliberalizmin bir başka tanımlanma biçimi ise onu ideolojik bir program çerçevesinde tarif etmektir. Bu anlamda neoliberalizm kolektif yapıları imha edecek (Bourdieu, 1988) ya da finansal sermayenin iktidarını yeniden kuracak (Dumenil ve Levy, 2001) bir programdır. Neoliberalizmin, neoliberalleşme pratikleri üzerinden tanımlanması ise bir diğer eğilimdir. Bu eğilim neoliberalizmin farklı zaman ve mekanlarda uygulanış biçimleri üzerinden tahlil edilmesini içerir.

Kavramın kullanımının yaygınlığına rağmen neoliberalizm tanımı doğrudan araştırma nesnesi olarak karşımıza çıkmamakta ve anlamı tartışmaya açılmamaktadır.

---

⁶ Bob Jessop'un (2005) "Thatcherizm'e Veda Mı? Neo-Liberalizm ve "Yeni Zamanlar"" başlıklı çalışmasında "Neo-liberalizm", "Thatchercı iktisat politikası" ve "Thatcherizm" birbirine denk düşen kavramlar olarak geçişken bir biçimde kullanılmaktadır.

Boas ve Gans-Morse (2006) neoliberalizm kavramının günümüzde çoklu bağlamlarda kullanıldığını ve çoğunlukla tanımsız kaldığını belirtmektedir. Kavramın tanımı ile ilgili karmaşık bir durum mevcuttur ve neoliberalizm kavramı kullanıldığında tam olarak neyin ima edildiği açık değildir. Kavramı ampirik araştırmalarda kullananların çoğunluğu herhangi bir tanımlama yapmamaktadır. Kavramın anlamının açık olduğu inancının aksine; bir politikalar dizisinden, analiz için kullanılan analitik bir çerçeveye kadar birkaç farklı anlamda kullanılmaktadır. Boas ve Gans-Morse (2006), 1990-2004 yılları arasında yayımlanan dokuz akademik dergideki yüz kırk sekiz makaleyi tarayarak yaptıkları araştırmada neoliberalizmin yaygın bir biçimde kullanıldığı en az beş farklı yol tespit etmiştir. Bu kapsamda neoliberalizm; bir ekonomik politikalar dizisi, bir kalkınma modeli, bir ideoloji, bir akademik paradigma ve bir tarihsel döneme denk düşecek biçimde kullanılmaktadır.

Neoliberalizm kavramı kimi zaman devleti yok etme girişimi⁷, kimi zaman bir çeşit ilksel müdahalecilik karşıtlığı, kimi zaman da güçlü bir devleti ima eden egemenliğin iadesi projesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada Berna Yazıcı'nın neoliberalizmi tanımlama girişimlerine dair önemli tespitine başvurmak yararlı olacaktır. Bu tespit neoliberalizmin "tüm analitik kapıları açacak bir sihirli anahtara" dönüştüğüdür (Yazıcı, 2013: 8). Neoliberalizm farklı konumlardan ele alındığında farklı tanımlamalara denk düşmektedir. Yazıcı, neoliberalizme dair

---

⁷ Harvey (2007: 31) 1980'li yılların ortalarında neoliberalizmin Amerika'da "devleti insanların sırtından indirme" ve "bir küvette boğulabileceği" noktaya kadar küçültme projesi olarak tartışıldığını belirtmektedir. Bu adlandırma Vergi Reformu için Amerikalılar adlı grubun kurucusu Grover Norquist'in 2001 tarihli bir röportajından alınmadır: "Devleti ortadan kaldırmak istemiyorum. Ben sadece onu banyoya sürükleyip küvette boğabileceğim boyuta küçültmek istiyorum" (aktaran Peck, 2004: 392).

eleştirel yaklaşımların temel argümanlarını ele aldığı çalışmasında üç temel soruna dikkat çekmektedir. Bu sorunlar; net bir biçimde tanımlanmamış neoliberalizm kavramının karmaşık toplumsal, iktisadi ve siyasal süreçlerin açıklanmasında kullanılması, değişmez öğelerden oluşan bir pakete ya da basit tanımlamalara indirgenmesi ve toplumsal aktörlerin eylemlerinden bağımsız doğal bir süreç biçiminde ele alınmasıdır. Fakat tespit edilen bu sorunların işaret ettiği nokta neoliberalizm kavramının kullanımından vazgeçmenin gerekliliği değildir. Aksine onun daha iyi bir biçimde kavramsallaştırılmasının gerekliliğine yapılan bir vurgu söz konusudur. Bu vurgu göz önünde bulundurulduğunda yapılması gereken neoliberalizm kavramını tek başına bir açıklama aracı, bir “sihirli anahtar” olarak kullanmak yerine neoliberalizmin kendisini açıklanacak bir kavram olarak ele almaktır. Bununla birlikte bu gereklilik, kolayca yerine getirilebilecek basit bir ön koşulu ifade etmez. Kaçınılmaması gereken bir çabaya davet olarak düşünülebilir.

Benzer bir davet Dardot ve Laval tarafından da dile getirilmektedir. Burada kastedilen basit bir neoliberalizm tanımı yapmak değil, neoliberalizmin kavramsal çerçevesini anlamaya dönük bir çabaya girişmektir. “Tek kelimeyle, bundan böyle, solda “liberalizm”den ya da “neoliberalizm”den söz ettiğimizde karşımızda neyin olduğunu bildiğimizi düşünmekten artık vazgeçmeliyiz. “Anti-liberal” hazır düşünce, özetleri ve yaklaşık ifadeleriyle bize fazla zaman kaybettirdi” (Dardot ve Laval, 2012: 8). Bu çalışmanın söz konusu davete icabet edişi, neoliberalizmin eleştirel bir biçimde kavramsallaştırıldığı birkaç farklı yaklaşımı gözden geçirmek ve çalışmanın devamında çerçevesi çizilmemiş bir neoliberalizm kavramına başvurmakta, en azından kavramsal sınırları belirlenmeye çalışılmış bir neoliberalizm tanımı kullanmak biçiminde olacaktır. Bu kapsamda neoliberalizmi öznesiz bırakan, devlet-

piyasa ikiliği üzerinden okuyan, teori ve pratiği arasındaki gerilimler üzerinden tarif eden ya da onu kapsamlı bir politik strateji olarak ele alan birkaç yaklaşım incelenecektir.

1.3. Dar Tanımların Ötesinde: Neoliberalizme Bütünlüklü Bir Yaklaşım

Susan George (2000), neoliberalizmi piyasanın genel toplumsal ve politik kararları almasına izin verilmesi, devletin kendi rolünü gönüllü olarak kısıtlaması, şirketlere tam bir özgürlük sağlanması, sendikaların engellenmesi ve vatandaşlara daha az sosyal koruma sağlanması fikri olarak tanımlamaktadır. Neoliberalizm insanın doğal hali değildir, yer çekimi gibi bir doğal güç değildir ya da doğüstü değildir; bir amaç doğrultusunda insanlar tarafından yaratılmıştır. Neoliberalizmin merkezi değeri rekabet kavramıdır ve uygulanmakta olan politikalara uluslar, bölgeler, şirketler ve bireyler arasındaki rekabet şekil vermektedir. Ulusal düzeyde uygulanan politikalar özelleştirme, emeğin baskılanması ve gelirin aşındırılması iken; uluslararası düzeyde uygulanan politikalar ise malların ve hizmetlerin serbest ticareti, sermayenin serbest dolaşımı ve yatırım özgürlüğüdür. George bu politikalar çerçevesinde neoliberalizmin özünü tarif etmektedir: “Ekonominin kurallarını topluma dikte ettirmesi gerektiği iddia edilmektedir, başka bir yol bulunmamaktadır” (George, 2000: 34).

George’un neoliberalizm tarifinde dikkat çekici olan kullandığı edilgen dildir. Neoliberalizmi kavramsallaştırırken ya da uygulanan politikaları belirtirken öznesiz cümleler kurar. Sözünü ettiği neoliberalizmin faili belirsizdir. Onun doğal ya da doğüstü bir güç olmadığını, bir amaç doğrultusunda insanlar tarafından yaratıldığını belirtmekle birlikte belirgin bir biçimde işaret ettiği bireyler, toplumsal gruplar ya da sınıflar bulunmamaktadır. Neoliberalizmin inşası ya da neoliberal pratiklerin

uygulanması süreçlerinde devletin rolünden hemen hemen hiç söz etmemektedir. George tarafından belirtilen tek neoliberal özne, neoliberalizm karşıtı mücadeleyi tarif ederken karşı tarafa yerleştirdiği Davos'ta toplanan “Evrenin Efendileri”dir (George, 2000: 35).

Pierre Bourdieu (1998), “neoliberalizm nedir?” sorusuna “saf piyasa mantığını engelleyebilecek kolektif yapıları imha etmek için bir program” cevabını vermektedir. Sözünü ettiği programı metodik bir yıkım programı olarak adlandırmaktadır. Bu çerçevede iki temel eğilimden söz edilebilir. İlk eğilim piyasa sisteminin etkilerine karşı harekete geçebilecek kolektif kurumların ortadan kaldırılmasıdır. Bu kurumlar arasında devlet özel bir yer almaktadır. İkinci eğilim ise her yere yayılan bir tür ahlaki Darwinizmin dayatılmasıdır. Esnek çalışma koşulları, güvencesizlik, performans kriterleri ve ücret ilişkisinin bireyselleştirilmesi gibi koşulların dayatılması ile rekabetin egemenliği sağlanmaktadır. Böylece kolektif dayanışma ortadan kaldırılmakta ve herkesin her düzeyde mücadeleye giriştiği Darwinist bir dünya ortaya çıkmaktadır. Bourdieu bu program çerçevesinde üst düzey hükümet yetkilileri ve politikacıların sermaye sahiplerini rahatsız edebilecek idari ve politik engellerin ortadan kaldırılması ile görevlendirildiğini belirtmektedir. Devlete düşen piyasaların regülasyonunun önlenmesi, açıkların ve enflasyonun yasaklanması, kamusal hizmetlerin özelleştirilmesi ve kamusal ve toplumsal harcamaların azaltılması ile ekonomik özgürlüğün gereklerini sağlamaktır. Devlet tarafından gerçekleştirilen her türden doğrudan ve bilinçli müdahale piyasa mekanizması açısından güvenilmezdir. Bu çerçevede Bourdieu neoliberalizmi net bir devlet-piyasa ikiliği üzerinden okumaktadır. Piyasa toplum üzerinde yıkıcı etkileri

olan “şeytani makine” olarak adlandırılmakta iken, devlet Polanyici bir karşı hareketi mümkün kılabilen olan kolektif kurumların başında gelmektedir.

Dumenil ve Levy, neoliberalizmi ideolojik bir program olarak ele almakta ve neoliberalizmin devlet piyasa karşıtlığı üzerinden kavramsallaştırılmasına karşı çıkmaktadır. Devlet salt bir kurumlar topluluğu değildir ve devleti oluşturan kurumların örgütsel işlevleri devleti açıklamanın aracını oluşturmaz. Sınıflar arasındaki iktidar ilişkileri bu kurumlar çevresinde belirlenir ve devlet bu şekilde ortaya çıkan iktidarın⁸ uygulayıcısıdır. Bu durumda, neoliberalizme geçiş ile birlikte devletin geri çekildiği iddiası gerçek dışı olacaktır. “Keynesyen dönemin devlet iktidarının neoliberal dönemde sözde geri çekilmesi aslında sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasında iktidar ilişkilerinin sadece görünüşünün bir dönemden diğerine değişmesinin ifadesidir” (Dumenil ve Levy, 2009: 54). Neoliberalizm ile birlikte devletin sahne dışına itildiği iddiası devleti araçlarına indirgeme hatasından kaynaklanmaktadır. Söz konusu olan devletin geri çekilmesi değil, sınıflar arasındaki uzlaşının başkalaşımıdır. Bu çerçeveden bakıldığında “Neoliberalizm, yönetici sınıfın finansal fraksiyonunun hegemonyasının geri dönüşünün ideolojik ifadesidir” (Dumenil ve Levy, 2001: 578) ve neoliberalizmin temel fonksiyonu kapitalist sınıfın kârının artırılması ve iktidarının sağlamlaştırılmasıdır (Dumenil ve Levy, 2009: 51).

David Harvey neoliberalizmin kavramsal çerçevesini neoliberalleşme pratikleri üzerinden belirlemektedir. Neoliberal retorik ile gerçekleştirme arasında, Harvey'nin neoliberalizm tahlili açısından merkezi bir konumda bulunan, giderek büyümekte olan bir uçurum mevcuttur (Harvey, 2007: 42). Neoliberalleşme,

---

⁸ “Devlete yapısını veren insanların iradesi değildir, insanlar arasındaki ilişkilerin nesnel durumudur” (Bottigelli, 2011: 7).

“uluslararası kapitalizmi yeniden örgütlemeyi amaçlayan bir teorik tasarım” olarak ütopyik bir proje ve sermaye sahiplerinin sınıfsal egemenliğini yeniden sağlama girişimi olarak siyasi bir proje olarak yorumlanmaktadır (Harvey, 2015: 27). Bu ikili yorum göz önünde bulundurulduğunda, siyasi projenin başarılı olduğu, ütopyik projenin ise gerekçelendirme ve meşrulaştırma işlevi gördüğü söylenebilir. Neoliberal teori, insan refahını artırmak için özel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaret temeline dayanan ve bireysel girişim ile işleyen bir kurumsal çerçeve tanımlamaktadır. Bu kurumsal çerçeve çeşitli reform ve düzenlemelerle tüm dünyaya yayılmıştır. Böylece ekonomi politik ilişkilerde, sosyal ilişkilerde, yaşam biçimlerinde, refah koşullarında ve düşünme biçimlerinde bir dönüşüm hedeflenmektedir.

Sınıfsal egemenliğin iadesini hedefleyen bu projenin piyasa ve birey özgürlükçülüğü kültürü inşa etme odaklı pratik bir strateji ile desteklenmesi gerekmektedir. Bu strateji açısından “iyi bir iş iklimi yaratmak” ve “girişimci birer varlık olarak inşa” önceliklidir (Harvey, 2015: 55). Söz konusu kurumsal çerçeve içerisinde devlete tanımlanan görevler ise özel mülkiyet haklarının güvence altına alınması, piyasanın düzgün işleyişinin gerekirse zor kullanılarak garantilenmesi ve piyasaların mevcut olmadığı alanlarda yaratılmasıdır. Devlet bunun ötesinde herhangi bir işleme girişmemelidir.

Harvey (2015: 15) devlete tanımlanan bu görevler kapsamında “asıl görevi yerli ve yabancı sermayenin kârlı bir sermaye birikimi elde edeceği koşulları geliştirmek olan” bir neoliberal devlet tanımı yapmaktadır. Bu tanım çerçevesinde, neoliberalizmin devlet müdahalesini dışarıda bırakmadığı, aksine devlet müdahalesinin neoliberalizmin kurucu unsuru sayıldığı söylenebilir. Neoliberalizmde

devletin önemsizleştirilmesi değil, yeniden biçimlendirilmesi söz konusudur. Fakat bu durum, neoliberalizmin fiili pratiklerinin çoğunlukla neoliberal şablondan sapma gösterdiği tespitine dayandırılmaktadır (Harvey, 2007: 23). Neoliberalleşme pratiklerinde devletin üstlendiği rol, neoliberal teorisinin onun için belirlemiş olduğu rolü aşmaktadır. Bu rolün belirlenmesinde etkili olan, neoliberal teori ile pratik arasındaki gerilimlerdir.

Treanor (2005) neoliberalizmin yalnızca iktisat olmadığını, aynı zamanda sosyal ve ahlaki bir felsefe olduğunu belirtmektedir. Genel karakteristiği piyasa durumlarının yoğunluğunun, sıklığının, tekrarının ve kayıt altına alınmasının artırılmasıdır. Sözleşme sürelerinin kısaltılması ile işlem sıklığının artırılması hedeflenmektedir. Taşeronluk gibi yollarla alt piyasalar yaratılmaktadır. Bir çeşit piyasayı genelleştirme arzusu söz konusudur. Nihai amacı, bütün varlıkların tüm eylemlerinin piyasa işlemi olduğu bir evrendir. Piyasa sınırlara doğru sürekli genişletilmelidir. İnşa edilmeye çalışılan basit bir ekonomik yapı değildir, bir felsefedir. Bu felsefe, dünyayı piyasa metaforları üzerinden anlamlandırmaya çalışmaktadır. “Neden buradayız?” ve “Ne yapmalıyız?” sorularına “Piyasa için buradayız” ve “Rekabet etmeliyiz” cümleleri ile yanıt vermektedir. Neoliberalizm, insanı piyasa için varolduğuna inandırma eğilimindedir ve görünürde başka bir yol mevcut değildir. Herkesin girişimci olması gerektiği fikrini taşımaktadır. Her birey kendi kendisinin girişimcisidir ve buna uygun davranmalıdır. Neoliberal felsefe açısından piyasa ve piyasa benzeri yapılar kendiliğinden etikdir ve tüm insan eylemleri için rehber olma kapasitesine sahiptir.

Dardot ve Laval (2012) neoliberalizmi tanımlama girişimlerinin dört yönelim gösterdiğini belirtmektedir. Bu çerçevede neoliberalizm; iktidarın neoliberal güçler

tarafından fethi anlamında politik yönden, küreselleşmiş mali kapitalizmin yükselişi anlamında iktisadi yönden, kolektif dayanışmalara zarar verecek şekilde toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi anlamında toplumsal yönden ve yeni bir öznenin ortaya çıkışı anlamında öznel yönden tanımlanmaktadır. Neoliberalizmin kavramsal çerçevesini çizecek olan, onu tanımlayan bu yönlerin bütünüdür.

Neoliberalizmi bir kriz sonucu yok olacak geçici bir ideolojiye ya da bir ekonomi politikasına indirgemek hatalıdır. Basit bir serbest piyasa tanımlaması neoliberalizm hakkında çoğu şeyin eksik kalmasına neden olmaktadır. Neoliberalizm bundan çok daha fazlasıdır. Belirli bir yaşam normunu tanımlamaktadır. Bu norm, toplumsal ilişkileri piyasa modeline göre düzenler ve birey dahil her şeyi dönüştürür. Neoliberalizm politik, iktisadi, toplumsal ve öznel tüm yönleri ile “dünyanın yeni aklını” oluşturmaktadır (Dardot ve Laval, 2012: 1). Bu akıl global bir akıldır. Fakat bu noktada söz konusu olan, neoliberalizm kavramının basit bir biçimde küreselleşme kavramına denk düşecek bir anlamda kullanılması değildir. Bu globallik bir yandan küresel ölçekte geçerlilik anlamına gelirken, diğer yandan insan varoluşunun bütünü, tüm dünyayı düzenlemeye yönelik bir girişim anlamına gelmektedir. Bu girişimin izlediği stratejik yollar, Harvey'nin “iyi bir iş iklimi yaratmak” ve “girişimci birer varlık olarak inşa” adlandırmasına benzer bir biçimde, “piyasa durumlarının yaratılması” ve “girişimci öznenin üretimi”dir (Dardot ve Laval, 2012: 199).

Neoliberalizm yalnızca şeylerin piyasaya çekilmesi girişimi değildir, her şeyin piyasa normuna göre işlemesi girişimidir. Ekonomik ve gayri ekonomik tüm alanlar piyasa tarafından kapsamaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde

liberalizmin tekerrürü olduğunu iddia etmek hatalı olacaktır⁹. Doğalcı *laissez-faire* ideolojisine karşı liberalizmi yeniden temellendirmek üzere ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda neoliberal kuramsal çerçeve devlet müdahalesini dışarıda bırakmaz, aksine devlete piyasaların yaygınlaşması, desteklenmesi ve düzenlenmesine dönük bir görev tanımlamaktadır. Harvey'in neoliberal teori ile pratik arasındaki gerilimden kaynaklandığını belirttiği devlet müdahalesi, Dardot ve Laval'a göre neoliberalizmin kuramsal çerçevesinin içerisinde yer almaktadır. Neoliberal teori piyasa durumlarının yaratılması sürecinde müdahalenin meşruluğunu sağlamaya dönük bir çaba içermektedir. Politik, iktisadi, toplumsal ve öznel tüm yönelimleri ile bir bütün olarak değerlendirildiğinde neoliberalizm; insanın başkalarına ve kendisine karşı olan tutumunu yönlendirerek iktisadi ve toplumsal ilişkileri politik olarak şekillendirmeye yönelik bir müdahalecilik türü olarak tanımlanmaktadır.

Bu noktaya kadar neoliberalizme dair birkaç farklı tanımlamayı gözden geçirdik. Mevcut tanımlamalardan elde edeceğimiz sonuç, neoliberalizm kavramının tanımına dair bir uzlaşımın bulunmadığıdır. Bu nedenle kavram kendi kendini açıklıyormuş gibi kullanılamaz. Farklı yönelimleri öne çıkarıldığında farklı anlamlara gelmektedir. Bu nedenle kavramı kullanırken ekonomik, politik, toplumsal ve öznel yönelimlerinin mevcut bulunduğunu gözardı etmeden, bu yönelimlerin tümünü kapsayacak bir çerçeve içinde hareket etmeye çabalamak gereklidir. Bunun yanında, neoliberalizm farklı konulardan ele alındığında farklı anlamlar kazanmaktadır. Bir yandan müdahale karşıtlığı ve devletin asgarileştirilmesi anlamlarını içerebilirken, diğer yandan güçlü bir devleti ima edebilmekte ya da bir

---

⁹ Alan Nasser (2003: 26), neoliberalizmi kapitalizmin pre-Keynesyen forma döndürülmesi girişimi olarak tanımlamaktadır.

müdahale türü olarak tanımlanabilmektedir. Bu nedenle biz neoliberalizmi ile neyi ifade ettiğimizi liberalizmden başlayacak bir biçimde açıklamaya çalışacak ve çalışmanın devamında kavramı çizmeye çalıştığımız çerçeve bağlamında kullanacağız.

2. Karl Polanyi ve Dengesini Kendi Sağlayan Piyasa Ütopyası

Polanyi, ilk cümlesinde çöküşünü müjdelediği¹⁰ ve bu konuda açık bir biçimde yanıldığı¹¹ kitabı Büyük Dönüşüm’de, tarihte ilk defa toplumsal ilişkilerin ekonomik örgütlenişe bağlı bir biçimde belirlendiğini belirttiği ondokuzuncu yüzyıl uygarlığını incelemektedir. Bu tarihsel dönem, insan davranışlarının belirleyici ilkesi olarak değişimin kabul edildiği; bu davranış ilkesinin kendi kendini düzenleyen piyasa sistemi kapsamında işletildiği dönemdir. Piyasa sistemi, işleyişinin ön koşulu olan gerekçelerle, toplumla bağdaşmayan bir mekanizmadır. Toplumun doğal ya da kendiliğinden durumunun içerisinde yer almaz. Kendi kendini düzenleyen piyasa sistemi, insan eliyle, özel olarak yaratılmıştır ve işleyebilmesi için kurumsal müdahaleler gerektirmektedir. Dengesini kendi sağlayan piyasa fikri “düpedüz bir ütopya”dır (Polanyi, 2014: 36). Bu nedenle, ondokuzuncu yüzyıl bir yandan piyasanın yaratılmasına dönük harekete sahne olurken, diğer yandan toplumun kendini piyasa sisteminin açtığı yaralardan korumak için aldığı önlemlere sahne olmuştur. Piyasa sisteminin gelişimini ve dönüşümünü belirleyen de bu iki harekettir.

---

¹⁰ “Ondokuzuncu yüzyıl uygarlığı çöktü. Bu kitap, bu olayın siyasal ve ekonomik kaynaklarıyla, aynı zamanda da onun yol açtığı büyük dönüşümle ilgili” (Polanyi, 2014: 35).

¹¹ Dardot ve Laval (2012: 317), Polanyi’nin devletin geri dönüşünü liberalizmin kesin olarak çöküşü biçiminde okumasını “tarihsel teşhis hatası” olarak adlandırır.

2.1. Ondokuzuncu Yüzyıl Uygarlığının Temelleri: Değişim İlkesi ve Piyasa Sistemi

Ondokuzuncu yüzyıl uygarlığı, biri diğer kurumların tamamını belirleyen, dört kurum üzerinde durmaktadır. Bunlar; büyük devletler arasında savaş çıkmasını engelleyen güç dengesi sistemi, dünya ekonomisinin örgütlenmesini sağlayan uluslararası altın standardı, kendi kurallarına göre işleyen piyasa sistemi ve liberal devlettir. Uygarlığı ayakta tutan bu kurumların temel biçimlendiricisi ise kendi kurallarına göre işleyen piyasa sistemidir. “Güç dengesi, altın standardı ve liberal sistemin, ondokuzuncu yüzyıl uygarlığının bu temellerinin, son tahlilde, kendi kurallarına göre işleyen piyasanın oluşturduğu ortak bir çerçeve tarafından belirlendiğini iddia ediyoruz” (Polanyi, 2014: 69).

Söz konusu uygarlık ekonomik temeller üzerinde durmaktadır. İnsan davranışlarının açıklayıcısı olarak kişisel kazanç belirlenmiştir ve kendi kurallarına göre işleyen piyasa sistemi kişisel kazanç ilkesinden kaynaklanmaktadır. Bu noktada dikkat çekici olan, insan davranışlarının belirleyicisi konumundaki ilkenin, tarihte daha önce benzeri görülmemiş bir biçimde¹², ekonomik çıkar temelli oluşudur. Polanyi, insan davranışlarını belirleyen temel ilkenin her zaman ekonomik çıkarlar olduğu iddiasını kabul etmemektedir. “İnsan, maddi zenginlik edinmekteki bireysel çıkarlarını korumak gayesiyle hareket etmez; toplumsal konumunu, sosyal haklarını ve sosyal değerlerini korumak üzere hareket eder. Maddi zenginliğe ancak bu amaçlara hizmet ettiği için değer verir” (Polanyi, 2014: 88-89). Bu bağlamda, üretim ve dağıtım süreçleri de çeşitli sosyal çıkarlara göre biçimlenmektedir. Ekonomi,

---

¹² “Ekonomik sistemin soyutlanmış ve belirgin ekonomik amaçlara bağlanmış olduğu ondokuzuncu yüzyıl toplumu, gerçekten kendine özgü bir sapmaydı” (Polanyi, 2014: 118).

toplumsal ilişkiler içine yerleşmekte ve ekonomik sistem, ekonomi dışı amaçlara göre işlemektedir.

Liberallerin, iktisadi davranışları belirlediğini varsaydıkları temel ilke “değişim”dir. Fakat Polanyi, iktisadi davranışların her zaman değişim ilkesi tarafından belirlenmediğini belirtmekte ve bu iddiasını iktisadi davranışı belirleyen üç farklı ilke ile desteklemektedir. Bu ilkeler “karşılıklılık”, “yeniden dağıtım” ve “ev idaresi”dir. Davranışları belirleyen ilkelerin etkinlik kazanabilmeleri toplumsal ilişkilerde yürürlükte olan kurumsal kalıpların bu ilkelere uygunluğuna bağlıdır. Karşılıklılık, yeniden dağıtım ve ev idaresi ilkelerinin etkinlik kazanmasını sağlayacak olan kurumsal kalıplar “simetri”, “merkezleşme” ve “kendine yeterlilik”tir¹³. Söz konusu davranış ilkeleri bu kurumsal kalıplardan yararlanılarak sosyal yöntemlerle kurumsallaştırılmışlardır. Bu durumda, “ekonomik sistem, yalnızca sosyal örgütlenişin bir fonksiyonudur” (Polanyi, 2014: 93).

Karşılıklılık, yeniden dağıtım ve ev idaresi ilkelerinin kurumsal kalıplarının simetri, merkezleşme ve kendine yeterlilik olmasına benzer bir biçimde, değişim ilkesinin etkinliğini sağlayacak olan kurumsal kalıp da piyasa sistemidir¹⁴. Bu kurumsal kalıp oluşmazsa davranış ilkesi işlerlik kazanamaz. Polanyi’nin, yukarıda saydığımız kurumsal kalıplar çerçevesinde etkinlik gösterdiğini belirttiği davranış ilkelerinin geçerli olduğu durumlarda, ekonomik sistemin sosyal örgütlenişin bir

---

¹³ Davranışları belirleyen söz konusu ilkeler ile bu davranış ilkelerini mümkün kılan kurumsal kalıpların işleyişi Büyük Dönüşüm’ün “Toplumlar ve Ekonomik Sistemler” başlıklı dördüncü bölümünde ayrıntılı bir biçimde incelenmektedir.

¹⁴ Piyasalar, tarihin her döneminde, her çeşit toplumda var olmuştur. Fakat piyasaların mevcudiyeti, piyasa sisteminin var olduğu anlamına gelmez. Bir piyasa sisteminin ortaya çıkışına ondokuzuncu yüzyıl uygarlığı sahne olmuştur (Buğra, 2014: 19).

fonksiyonu olduğunu ve ekonomi dışı amaçlarla işlediğini belirtmiştik. Fakat kurumsal kalıbın piyasa sistemi olduğu ve davranış ilkesi olarak değişimin tanımlandığı koşullarda durum tersine dönmektedir. “Ekonomi toplumsal ilişkilerin içine yerleşecek yerde, sosyal ilişkiler ekonomik sistemin içine yerleşirler” (Polanyi, 2014: 101).

Kendi kurallarına göre işleyen piyasa sistemi, bu noktaya kadar , “sosyal ilişkileri ekonomik sistemin bir fonksiyonu haline getiren davranış ilkesininin işlerliğini sağlayan kurumsal kalıp” ve “ondokuzuncu yüzyıl uygarlığını ayakta tutan kurumların temel biçimlendiricisi” olarak tanımlanmış oldu. Bu noktada karşımıza şu soru çıkmaktadır: Dengesini kendi sağlayan piyasa sisteminin ardında yatan mantık nedir?

Uygarlığın temelini oluşturan değişim ilkesi “sınırsız bir meta arzıyla insan sorunlarının tümünün çözülebileceği inancını içeriyordu” (Polanyi, 2014: 81). Sanayi devrimi ile belirli işlerde o işlerin yapılması için özel olarak üretilmiş makinelerin kullanımının mümkün kılınışı, bu inanca hayat vermiştir. Uzmanlaşmış, karmaşık ve pahalı makinelerle üretimi gerçekleştirebilecek kişi tüccardır. Tüccar da böyle bir faaliyete, kişisel kazanç ilkesine bağlı olarak, kendisini zarara sokmaması koşulu ile girişecektir. Sattığı malı gerekli emek ve ham maddeyi satın alarak elde etmektedir. Böyle bir üretim düzeneğinin kurulması pahalı olacağından, üretim de ancak büyük miktarda mal üretildiği koşulda kârlı olacaktır. Bu durum, gerekli üretim faktörlerinin, onları satın almak isteyen herhangi birinin hazır bulunduğu her durumda satın alınabilir olmalarını gerektirir. Söz konusu üretim faktörleri için piyasaların yaratılmış olması ön koşuluna dayanır. Bu koşullar, doğal olarak ya da kendiliğinden hazır durumda değildir. Yaratılmış olmaları gereklidir (Eres, 2008:

759). Bu durum da davranışı belirleyen ilkelerin, bu koşula uygun bir biçimde tanımlanması sonucunu doğurur.

“Geçim amacının yerini kazanç amacı alır. Bütün alış veriş ilişkileri parasal ilişkilere dönüşürler, bunlar da ekonomik yaşamın her noktasında bir değişim aracı kullanılmasını gerektirirler. Bütün gelirler herhangi bir malın satışından kaynaklanmalı ve bir insanın gelirinin asıl kaynağı ne olursa olsun, onun bir satış işleminin sonucu olduğu düşünülmelidir” (Polanyi, 2014: 83).

İşte kendi kurallarına göre işleyen piyasa sisteminin ardında yatan mantık budur. Bu sistemin en önemli özelliği de bir kez kurulduğunda müdahale edilmeden işlemesi gerekliliğidir. Piyasa koşulları çerçevesinde belirlenen fiyatlar ve piyasa fiyatları ile işleyen bir ekonomi.

Kendi kendine işleyen piyasa sistemi kalıbının daha önce tarihte benzeri görülmemiş bir biçimde gerçekleştirdiği şey, toplumsal ilişkilere bütünüyle hakim olarak işlemesidir. Karşılıklılık, yeniden dağıtım ve ev idaresi ilkeleri topluma bütünüyle hakim olmadan geçerliliğini sürdürmüştür. Fakat değişim ilkesinin kurumsal kalıbı olarak piyasa, bütün toplumu kendisine tabi kılmaktadır. “Çünkü bir kez ekonomik sistem belirgin dürtülere dayanan ve özel sosyal konumlara yolaçan ayrı kurumlar aracılığıyla düzenlenince, toplumun da bu sistemin kendi yasalarına göre işlemesine olanak verecek biçimde düzenlenmesi gerekir” (Polanyi, 2014: 101). Toplumun, dengesini kendi sağlayan piyasanın kurallarına göre düzenlenmesi, insan ve doğa üzerinde bir takım sonuçlar doğuracaktır.

Söz konusu piyasa sisteminin, müdahale edilmeden işlemesi gerektiğini belirtmiştik. Bu kapsamda, üretim ve dağıtım düzeni, tümüyle piyasa sistemine bırakılmıştır. Bu durum, üretime katılan bütün unsurların satın alınabileceği

piyasaların mevcut olduğu ve üretilen ürünlerinin tamamının piyasalarda satıldığı anlamına gelmektedir. Bu duruma bağlı olarak, bütün gelirler de piyasada gerçekleştirilen bu satış işleminin sonucu olarak elde edilmektedir. Bu noktada, dikkat çekici olan, üretimin bütün unsurları için piyasaların mevcut oluşudur. Yalnızca üretilen mallar için piyasaların ortaya çıkışı yeterli değildir; emek, toprak ve para için de piyasaların varlığı gereklidir. “Ticari bir toplumda makinayla üretimin içerdiği şey, aslında, toplumun doğal ve insani özünü metalara dönüştürmektir” (Polanyi, 2104: 84). Böylece, kendi kurallarına göre işleyen piyasa sistemine geçiş, insan ve doğa üzerinde tehlikeli etkiler yaratmıştır (Eres, 2008: 760).

Bu noktada, Polanyi'nin ondokuzuncu yüzyıl uygarlığının temellerine dair tespitlerini içeren değerlendirmeleri gözden geçirelim. Ekonomik düzen, yalnızca sosyal düzenin bir fonksiyonudur ve onun içine yerleşmiştir. Kabilelerde, feodal düzende ya da merkantilizmde, toplum içinde ayrı bir ekonomik sisteme rastlanmaz. Ondokuzuncu yüzyıl toplumu ise bu tarihsellik içerisinde bir sapmadır. Kendi kurallarına göre işleyen piyasa sisteminin işleyebilmesi için toplumun onun gereklerine uyması gerekir. Bu durumun ön koşulu, emek toprak ve parayı da kapsayacak biçimde, bütün üretim unsurlarına dair piyasaların mevcut bulunmasıdır (Harvey, 2015: 176). Toplum, İşte tam da bu noktada çözülmesi mümkün olmayan bir problemle karşı karşıya kalmaktadır. Emek ve toprak, en yalın ifade ile insan ve doğadır. Kendi kendine işleyen piyasa sisteminin mevcudiyeti için, insan ve doğanın piyasanın hâkimiyetine sunulması gerekmektedir. İnsan ve doğa üzerinde ortaya çıkan tehlikeli etki, tam da bu gereklilikten kaynaklanmaktadır.

Piyasa sistemi, kuruluşu ile birlikte insan ve doğayı kendi yörüngesine doğru çekmiştir. Sistem, üretimin bütün unsurları ile meta kavramı dolayısıyla ilişki kurar.

Marx'ın getirdiği basit tanım ile “Meta, her şeyden önce, taşıdığı özelliklerle şu ya da bu türden insan ihtiyaçlarını gideren dışsal bir nesne, bir şeydir” (Marx, 2014: 49). Engels de meta kavramının içerdiği ilişkiye dikkat çekmektedir: “Ama ancak, o şeye, ürüne, iki şahıs ya da iki topluluk arasındaki bir ilişki, burada artık tek bir şahısta birleşmeyen üretici ile tüketici arasındaki ilişki eklendiği içindir ki, o şey, bir metadır” (Engels, 2011: 32-33). Polanyi de metaları “piyasada satılmak üzere üretilen nesnelere” ve piyasayı “alıcılarla satıcılar arasında yer alan ilişki” biçiminde tanımlamaktadır (Polanyi 2014: 119). Polanyi'nin söz konusu meta tanımı üzerinden vardığı sonuç, üretimin bütün unsurlarının satılmak üzere üretilip piyasaya sunulmuş olduğudur. Üretim unsurları, bu durumda, piyasa fiyatı aracılığı ile arz ve talep mekanizmalarının içerisinde yer almaktadır. Tüm metalar için piyasalar oluşur ve bu piyasalar birleşerek kendi kendine işleyen piyasa sistemini oluşturur. Dengesini kendi sağlayan piyasa fikrinin imkansızlığı, işte bu noktaya dayanır. Emek, toprak ve para diğer şeyler gibi piyasada satılsın diye üretilen nesnelere değildir. Meta için yapılmış olan “piyasada satılmak üzere üretilen nesnelere” tanımı emek, toprak ve para söz konusu olduğunda geçersizdir.

“Emek yalnızca yaşamın yanında yer alan bir insan faaliyetine verilen addır. Satılmak üzere değil, bütünüyle değişik nedenlerle ortaya koyulur ve yaşamın diğer yönlerinden ayrılmaz, saklanması ve işletilmesi olanağı yoktur; toprak yalnızca doğanın başka bir adıdır, insan tarafından üretilmemiştir; nihayet para, yalnızca satın alma gücünün kural olarak hiçbir zaman üretilemeyen, bankacılık sistemi ve devlet hazinesince düzenlenen bir simgesidir. Emek, toprak ve paranın meta tanımı bütünüyle hayaldir” (Polanyi, 2014: 119-120).

Piyasa sisteminin işleyişinin sağlanabilmesi için emek, toprak ve para piyasalarının, bunların söz konusu “hayali meta” niteliğine rağmen, örgütlenmeleri gerekmektedir. Emek, toprak ve para arz ve talep mekanizması çerçevesinde alınıp satılır ve fiilen piyasa sisteminin kurallarına tabidir. Piyasa sisteminin var oluşu, bu mekanizmanın örgütlenmesine ve işleyişini engelleyecek herhangi bir duruma izin verilmemesine bağlıdır. Bununla birlikte; emek, toprak ve paranın metalar biçiminde örgütlenmesi ve insanın, doğanın ve satın alma gücünün tek yönlendiricisi olarak piyasa sisteminin tayin edilmesi, toplumsal yapı ile bağdaşmaz. Emek, toprak ve para piyasalarının varlığı piyasa sisteminin işleyişi için hayatidir; fakat bunlara meta muamelesi yapılmasının toplum açısından yarattığı tehlikeli etkiler, toplumun kendini bu etkilerden korumak için girişeceği savunma hamlelerini muhtemel hale getirir (Harvey, 2015: 181).

2.2. Çifte Hareket: Piyasanın Hayati Örgütlenme İlkesi ve Toplumun Kendini Koruma Mücadelesi

Ondokuzuncu yüzyıl uygarlığının temellerinin, piyasa sisteminin oluşturduğu çerçeve içerisinde şekillendiğini belirtmiştik. Piyasa sisteminin ortaya çıkışından itibaren toplumun dinamiği, bir yandan piyasanın sürekli bir biçimde genişlemesine yönelik hareket ile bu genişlemeyi belirli yönlerden sınırlandırmaya dönük karşıt bir hareket tarafından belirlenmiştir (Eres, 2011: 164). Piyasa, metaları bünyesine katarak yayıldıkça, hayali metalar yönünden kısıtlanmaktadır. Biri diğerinin etkisini sınırlandıracak bir biçimde ortaya çıkan bu iki hareket Polanyi’de “çifte hareket” adını alır¹⁵. Çifte hareket; bir yandan piyasa sisteminin yaratılmasına ve işleyişinin

---

¹⁵ Foucault (2015: 26) liberal dönemi tutumlu yönetim dönemi olarak adlandırırken

önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik çabalar ile diğer yandan piyasa sisteminin işleyişinin yol açtığı etkilere karşı toplumun kendini koruma çabası olarak tanımlanabilir (Buğra, 2009: 238; Dardot ve Laval, 2012: 133; Polanyi, 2014: 191). Bu çift yönlü hareket, toplumdaki iki düzenleyici ilkenin etkisi biçiminde karşımıza çıkmaktadır. İlk ilke, kendi kurallarına göre işleyen bir piyasanın kurulmasını amaçlayan ekonomik liberalizm ilkesidir. İkinci ilke ise insan, doğa ve üretim düzeninin korunmasını amaçlayan ve piyasanın toplumsal yapı üzerindeki etkilerinden zarar gören grupların desteğinden yararlanan sosyal koruma ilkesidir (Polanyi, 2014: 194). Çifte hareket kavramı bizim için, devlet müdahalesinin sınırları tartışmasını değerlendirmek açısından yol gösterici olacaktır.

Çifte hareketin ilk yönü piyasaların örgütlenmesi ilkesidir. Ekonomik liberalizm, bu piyasa sistemini yaratmak üzere ortaya çıkmıştır. Bu tespit önemlidir, çünkü piyasa sisteminin toplumun doğal hali olmadığı ve kendiliğinden ortaya çıkmadığı iddiasını taşır. Liberal itikadın aksine, piyasanın ortaya çıkışı kasıtlı bir politik eylemin ürünüdür (Dardot ve Laval, 2012: 133). Bu noktada, Polanyi'nin tespitleri oldukça nettir: "*Laissez-faire*'in hiçbir doğal yanı yoktu; işler oluruna bırakılmış olsa, serbest piyasalar hiçbir zaman ortaya çıkmazlardı" (Polanyi, 2014: 201). Piyasa mekanizmasının oluşturulması projesi doğrudan devlet müdahalesi ile mümkün olmuştur.

Polanyi'ye herhangi bir atıfta bulunmadan onun çifte hareket kavramını hatırlatacak bir süreçten söz etmektedir: "Şöyle diyelim: tutumlu olduğunu iddia ettiği halde yönetimin bu şekilde genişlemesi ve yoğunluğunu artırması sürüyor, fakat bütün bu süreç boyunca, içeriden ve dışarıdan, fazla ve yetersiz sınırlar meselesi taradından da bir türlü rahat bırakılmıyor."

Piyasaların, toplumsal yapının bütün alanlarına yayılması için devlet müdahalesi kaçınılmazdır. Bu çerçevede, devletin üzerine yüklenen görevler yalnızca piyasaların kurulması ile sınırlı değildir. Aynı zamanda, piyasaların işleyişine karşı herhangi bir müdahalede bulunulmamasının da sağlanması gerekmektedir. Liberallerin önceliği, *laissez-faire*'in içerdiği özgürlüklerin piyasa mekanizmasının işleyişine uymadığı noktalarda, *laissez-faire* değil piyasanın ihtiyaçları olmaktadır. Söz konusu piyasanın ihtiyaçları olduğunda, müdahalenin önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Bu nedenle, ekonomik liberalizm ile *laissez-faire*'in özdeş olduğu iddiası gerçek dışıdır. Gerekli olan piyasayı ekonomik alanın tek düzenleyicisi konumuna getiren koşulların sağlanmasıdır. Piyasanın kendi kurallarına göre işleyişinin garanti altına alınması gerekmektedir. Devlet, liberalizmin ona yüklediği görevleri yerine getirmek için merkezi bir bürokrasi ile donatılmıştır. Sistemin ortaya çıkışının doğal bir gelişme olduğu ve kendi haline bırakıldığında kısıtlamaları ve müdahaleleri ortadan kaldıracığı yönündeki dengesini kendi bulan piyasa ütopyası ancak devlet müdahalesi ile kurulabilmiştir. Polanyi (2014: 203) bu ütopyanın iflasını ilan eder:

“Beklenenin aksine, emek tasarruf eden makinaların insan emeği kullanımını azaltmayıp çoğalttıkları gibi, serbest piyasaların yerleşmesi de kontrol, müdahale ve düzenlemeleri ortadan kaldıracağına, bunların etki alanını sonsuz genişletmişti. İdareciler, sistemin serbestçe işleyebilmesi için sürekli tetikte bulunmak zorundaydılar. Dolayısıyla, devleti gereksiz görevlerden kurtarmayı en çok isteyenler, felsefelerinin tümü devlet faaliyetlerinin kısıtlanmasını öngörenler bile, devlete laissez-faire’i yerleştirmek için gerekli yeni güçler, organlar ve araçlar yüklemekten başka çare bulamıyorlardı.”

Müdahalenin bu biçimi, çifte hareketin ilk yönüdür. Karşı hareket tam olarak bu noktada ortaya çıkar. İnsan, doğa ve üretim düzeninin tek yönlendiricisi olarak piyasa sistemi tayin edilmektedir, fakat toplum böyle bir sistemin etkilerine uzun süre dayanamaz. Piyasanın örgütlenmesi ilkesinin karşısına toplumun kendini koruma müdahalelerinin çıkması şaşırtıcı değildir. Polanyi (2014: 192), karşı hareket ile piyasanın emek ve toprak üzerindeki etkilerinin kısıtlanmasının müdahaleciliğin ana işlevi olduğunu belirtmektedir. Karşı hareket, toplumun kendini koruması açısından hayati bir işleve sahiptir fakat kendi kendine işleyen piyasa mekanizmasıyla çelişmektedir.

Liberallerin en önemli dayanağı, *laissez-faire*'in doğal bir gelişme olduğudur. Oysa çifte hareketin ilk yönü, *laissez-faire*'in bilinçli devlet müdahalesinin sonucu olduğunu göstermektedir. Benzer bir biçimde liberaller, *laissez-faire* karşıtı hareketin örgütlü bir girişim olduğunu iddia etmektedirler. Fakat Polanyi, liberallerin bu iddiasını baş aşağı eder. Nasıl ki piyasaların ortaya çıkışı liberallerin savunduğunun aksine toplumun doğal sonucu değil, bilinçli bir eylemin sonucuysa; karşı hareket de liberallerin savunduğunun aksine toplumsal grupların kendiliğinden hareketlerinin sonucudur. Karşı hareket, toplumun sosyalizme ya da milliyetçiliğe olan eğiliminden değil, piyasa mekanizmasının işleyişinden etkilenen sosyal çıkarların yayılışından kaynaklanmaktadır (Polanyi, 2014: 209). Kendiliğinden ortaya çıkan bir tepki niteliği göstermektedir. Hareketin doğrudan etkilediği çıkarlar arasında herhangi bir doğrudan bağlantı olmadan ortaya çıkmaktadır.

Burada, piyasa sisteminin yayılışı ve yayılmanın etkilerinin sınırlandırılması sürecinin iki farklı biçimde anlamlandırılması söz konusudur. Liberallere göre piyasa sisteminin ortaya çıkışı doğal bir süreçtir ve onu sınırlandırmaya dönük müdahaleler

örgütlü bir girişimin ürünüdür. Polanyi ise piyasa sisteminin ortaya çıkışı ve yayılışının hiçbir doğal yanı olmadığını ve onu sınırlandırmaya dönük hareketlerin toplumun kendiliğinden hareketlerinin sonucu olduğunu belirtmektedir. Hatta karşı hareket, piyasa ütopyasının içerdiği toplumsal tehlikenin kanıtıdır. Söz konusu tarihsel süreci anlamlandırma konusunda doğru çerçeveyi çizen liberaller değil, Polanyi olmuştur. Fakat Polanyi bu noktada tarihsel bir hata yaparken, liberaller kendi çizdikleri çerçeveden neoliberalizme doğru yol alacak önemli bir damar yakalamaktadır. Çifte hareketin bu iki farklı yorumunu değerlendirirken Polanyi, belki de farkında bile olmadan, ileride neoliberallerin sızacağı noktaları işaret etmekte, Spencer, Summer, Mises ve Lippmann gibi yazarların adını saymakta; “(...) çifte hareketi bizim anlattığımız gibi anlatıyor, ama ona bütünüyle değişik bir yorum getiriyorlar” demektedir (Polanyi, 2014: 204). Liberallere göre, toplumun kendini koruma müdahaleleri piyasanın kendi güçlüklerini çözmesinin önüne dikilen engellerdir. Bu engeller, ekonomik liberalizmin toplumun sorunlarını çözme yolundaki çabalarını sonuçsuz bırakmaktadır. Piyasa sisteminin temel düzenleyicisi olarak ekonomik liberalizmin belirlenmesi bu sorunları ortadan kaldıracaktır (Mises, 2008: 684; Hayek, 2015: 39; Friedman, 2011: 267). Polanyi (2014: 206) liberallerin tutunduğu bu dalı doğru bir biçimde teşhis etmektedir:

“Bu ilkenin [laissez-faire ilkesinin] bir alanda korkunç bir biçimde bozguna uğramış olması, diğer alanlardaki etkisini yok etmiyordu. Hatta, kısmen çökmüş olması etkisini daha da güçlendirmiş olabilir, çünkü bu, savunucularına ilkelerinin bütünüyle uygulanmamasını laissez-faire’in karşılaştığı bütün güçlüklerin nedeni olarak öne sürebilme olanağı veriyordu.”

Böylece liberaller, toplumun içine düştüğü krizi kendi kurallarına göre işleyen piyasa sistemine değil, ona yapılan müdahalelere bağlayabilmektedir. Liberalizm karşıtlarının uygulanmasında etkili oldukları müdahaleler söz konusu olmasa, piyasa sistemi sorunsuz işleyecektir. Liberaller tarafından öne sürülen “anti-liberal komplo”nun failleri, işçi sendikaları ve işçi partileri, neoliberalizmin saldırısına maruz kalan toplumsal grupların başında yer almıştır.

Polanyi kendi kendine işleyen piyasa sisteminin toplumsal yapıyla bağdaşmayan ütopyik bir fikir olduğu görüşüne öylesine sıkı sarılmıştır ki; karşı hareketin, piyasa sisteminin sonunu getireceğine dair hiçbir şüphesi yoktur. Liberallerin ileride neoliberalizmin inşa edilişi sürecinde öne sürecekleri temel argümanlardan birini kestirebilmiş olmasına rağmen, vardığı sonuç hatalı olmuştur. Büyük Dönüşüm’ün yayımlandığı 1940’lı yıllarda yaşanan gelişmeleri ekonomik liberalizmin yenilgisi olarak yorumlamaktadır. Tarihsel bir teşhis hatası yapar: Kendi kurallarına göre işleyen piyasa ütopyası, toplumun karşı hareket ile kendini korumasıyla durdurulmuştur. “Geriye baktığımızda, çağımız kendi kurallarına göre işleyen piyasanın ömrünü tamamladığı çağ olarak değerlendirilecek” (Polanyi, 2014: 204). Bu noktada yanıtlanması gereken bir soru ile karşı karşıya kalmaktayız: Polanyi’yi böylesi bir teşhis hatasına götüren nedir? Bu soruyu cevaplamak için, çifte hareket kavramını bir kez daha gözden geçirmek gerekir. Çifte hareketin ilk yönünü, piyasa sisteminin toplumsal yapının bütün alanlarına yayılmasının ve piyasaların işleyişine karşı herhangi bir müdahalede bulunulmamasının sağlanması olarak tarif etmiştik. Daha açık bir ifade ile; piyasa sisteminin örgütlenmesi ve karşı hareketin engellenmesi. Karşı hareketi ise piyasanın toplumsal yapı üzerindeki olumsuz etkilerinin kısıtlanması çabaları olarak tarif etmiştik. Devlet müdahalesinin farklı

biçimlerinin çifte hareket kavramına başvurularak açıklanması, söz konusu açıklamanın eksik kalmasına neden olmuştur. Bu eksiklik, Polanyi'nin kendi kurallarına göre işleyen piyasanın ömrünü tamamladığı zannına kapılmasının nedenleri arasında sayılabilir.

2.3. Üçüncü Hareket: Kendi Kendine İşleyen Piyasanın İşleyişine Kamusal Müdahaleler

Devlet müdahalesinin farklı biçimlerinin çifte hareket kavramı çerçevesinde açıklanması ile temelde iki farklı müdahale gerekçesi tanımlanmış olmaktadır. Bu gerekçelerin ilki piyasaların yaratılması¹⁶, ikincisi ise toplumsal yapının piyasaların etkisinden korunmasıdır. Fakat burada bir müdahale gerekçesinin daha mevcut olduğunu öne sürmek mümkündür. Söz konusu gerekçe, piyasanın kendi kendine düzenlenmesinin sağlanmasıdır. Burada vurgulamak istediğimiz nokta; kendi kendine işleyen piyasa sistemine dönük müdahalelerin yalnızca piyasaların yaratılması, sınırlandırılması ve sınırlandırılmasının engellenmesi çabaları kapsamında birbirine karşıt iki hareketi değil, söz konusu kendi kendine işleyiş mekanizmasının desteklenmesi çabalarını kapsayan üçüncü bir hareketi de içerdiği. Bu üçüncü hareket, “kendi kendini düzenleyen piyasanın işleyişine kamusal müdahaleler” biçiminde adlandırılabilir (Dardot ve Laval, 2012: 136). Piyasanın kendi kendini düzenlemesine dönük bu müdahale biçimi, piyasaların genişlemesini destekleme ve rekabet ilkelerine uyulmasını sağlama çabalarını içerir. Müdahalenin gerekçesi bir anlamda, piyasa sisteminin işleyişinin sürdürülmesidir.

---

¹⁶ Çifte hareketin ilk yönünü oluşturan ve piyasaların yaratılması gerekçesi ile ortaya çıkan hareketin, aynı zamanda piyasayı karşı hareketin piyasayı sınırlandırmaya dönük etkilerinden korumayı da amaçladığını unutmamak gerekir.

Aslında söz konusu müdahale biçimi Polanyi tarafından gözden kaçırılmış değildir. Polanyi (2012: 208-214) liberallerin, sonunda toplumu refaha kavuşturacak olan kendi kendine işleyen piyasanın işleyişinin, örgütlü bir girişim ile engellediği iddiasını çürütmeye girişmekte ve piyasa mekanizması içerisinde yer alan birimlerin davranışlarının kısıtlanması talebinin doğrudan liberallerden geldiği müdahale biçimlerine örnekler vermektedir. Bu örnekler arasında anti-tröst yasaları yer almaktadır. Burada sözleşme özgürlüğü ve *laissez-faire* ilkesi sınırlandırılmakta fakat rekabet koşullarının etkili olması sağlanmaktadır. İktisadi davranışların sınırlandırılmasına dönük bir müdahale söz konusudur fakat amaç rekabet ilkelerine uyulmasını sağlayarak kendi kendine işleyen piyasa mekanizmasının sürdürülmesidir. Polanyi, piyasa sisteminin işleyişinin sürdürülmesine dönük müdahaleyi tespit etmiş fakat bu müdahale biçimini çifte hareket kavramının dışında bırakmıştır. Birbirine karşıt iki hareket arasındaki gerilime fazlaca odaklanılarak bu müdahale biçiminin kadrajın dışında bırakılması, piyasa sisteminin geleceğine dair hatalı bir teşhis ile sonuçlanmıştır. Odak noktamızı genişleterek devlet müdahalesinin farklı biçimlerinin analize dahil edilmesi neoliberalizmin anlamlandırılması yolunda önemli imkanlar sunabilecektir.

Piyasa sisteminin işleyişine dair farklı müdahale biçimlerinin gösterdiği üzere, ekonomik liberalizm *laissez-faire* ilkesi ile doğrudan örtüşmemektedir. Onun müdahaleciliğin zıddı olduğu iddiası da gerçek dışıdır. Bu noktada, Dardot ve Laval (2012: 132) bize önemli bir perspektif sunar: Devlet müdahalesi tartışmasını devlet ile piyasa arasındaki sınır tartışmasından ayırmak gerekir. Polanyi'nin tanımlamış olduğu çifte hareket çerçevesinde birbirine karşıt gelişen iki müdahale biçimi ile üçüncü hareket olarak tanımlanan müdahale biçimi bizi devlet ile piyasa arasındaki

ayrımdan uzaklaştırmaktadır. Farklı müdahale biçimlerinin, farklı gerekçelere dayandığını gözden kaçırmamak gerekmektedir. Devletin farklı türdeki müdahaleleri arasında bir ayrım vardır.

“Bunlar [devlet müdahaleleri], metalaşmanın heteronom ilkelerinden kaynaklanabilirler ve dayanışma, paylaşım, gelenek ya da dinsel kurallara saygı ilkelerine uyabilirler. Bu anlamda, büyük piyasanın ana akımına karşı duran “karşı hareket”e katılırlar. Fakat, aynı zamanda, kimi kamusal politikalarla ya da kapitalist işletmelerin gelişmesini çevreleyen veya destekleyen kimi toplumsal harcamalar yoluyla üretimin ve toplumsal yaşamın bütün sektörlerini piyasaya (ya da kısmi piyasaya) yerleştirmeyi yaygınlaştırmayı hedefleyen bir programdan da kaynaklanabilirler” (Dardot ve Laval, 2012: 136).

Bu noktada yapılabilecek tespit, liberalizmin ve neoliberalizmin, müdahaleye karşı olduğu değil; müdahalenin belirli biçimlerine karşı olduğudur. Bu nedenle, farklı müdahale gerekçelerini bir arada değerlendirerek neoliberalizmi müdahalelere olan mesafesi üzerinden tarif etmeye çalışmak, yapılan analizin hatalı olmasına neden olacaktır. Neoliberal çerçeve piyasanın etkilerine müdahale edilmemesini içerir. Piyasanın toplum üzerindeki yıkıcı etkileri düzeltilmemelidir. Fakat bu koşul, neoliberalizmin müdahale karşıtı olduğu sonucuna varmamızı gerektirmez. Aksine, neoliberalizmin rekabet koşulları çerçevesinde örgütlenmiş piyasa sisteminin toplumun tüm kesimlerine yayılmasını amaçlayan bir müdahale türü olduğu öne sürülebilir (Dardot ve Laval, 2012: 136; Foucault, 2015: 126). Üstelik neoliberalizm, liberalizmden farklı olarak, müdahaleciliği kuramsal çerçevesinin dışında bırakarak uygulamaya koymaz. Bu müdahaleciliği meşrulaştırma çabasına girer. Bu çaba,

Mises, Hayek ve Friedman'ın oluşumunda belirleyici olduğu teorik çerçevede kimi zaman üstü kapalı, kimi zaman ise oldukça açık bir biçimde dile getirilmektedir.

3. Müdahalecilik Türü Olarak Neoliberalizm

Liberalizmin işleyiş koşulu, belirli özgürlüklerin mevcut bulunmasıdır. Foucault (2015: 54) liberalizmin işleyişi için mevcut bulunması gereken özgürlükleri şu şekilde sıralar: “piyasa özgürlüğü, satıcı ve alıcının özgürlüğü, mülkiyet hakkının özgür icrası, tartışma özgürlüğü, hatta ifade özgürlüğü vb”. Fakat bu özgürlüklere uyulmasını sağlama çabası yeterli değildir. Çünkü bu özgürlüklerin doğal olarak mevcut olduğundan söz edilemez. Bu özgürlüklerin üretilmesi ve düzenlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle, bu aktif görev, özgürlüklerin üretilmesi ve üretilirken sınırlandırılması arasında gerilimli bir ilişki doğurmaktadır. Polanyi’de çifte hareket kavramı ile ifade bulan bu gerilimli ilişki, Foucault (2015: 55) tarafından işleyişin ön koşulu olan özgürlükler çerçevesinde değerlendirilmektedir: “Bir eliyle özgürlüğü üretmesi gerekiyor, fakat tam da bu hareketin sonucu olarak diğer eliyle kısıtlamalar, denetim, baskı, tehdide dayalı yükümlülükler vb. getiriyor”. Bu gerilimli ilişkinin yönetilmesi de çok sayıda devlet müdahalesine ihtiyaç duyulması sonucunu yaratmaktadır. Basit bir şekilde ifade etmek gerekirse, piyasa sisteminin işleyişi çok sayıda özgürlüğün mevcudiyetine bağlıdır ve bu özgürlüklerin üretilmesi ve düzenlenmesi gerekmektedir. Bu gereklilik de çok sayıda devlet müdahalesine ihtiyaç duyulmasına neden olmaktadır.

Liberal kuramsal çerçeve müdahaleyi dışarıda bırakır fakat liberaller piyasaların örgütlenmesi ve karşı hareketin etkilerinden korunması için kuramsal çerçeveyi aşarak müdahale araçlarına başvurur. Polanyi, çifte hareket ile bu durumu açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Neoliberaller ise, özellikle Hayek ile,

ondokuzuncu yüzyıl liberallerinden farklı olarak piyasanın örgütlenmesi, piyasaya dönük karşı hareketin bastırılması ve piyasanın sürdürülmesine dönük müdahaleyi kuramsal çerçevenin dışında bırakmaz. Aksine neoliberalizm bu müdahalenin meşrulaştırılması çabasını içermektedir.

Neoliberalizm, temelleri onsekizinci yüzyılın sonu ile ondokuzuncu yüzyılda atılan klasik liberalizmin geri dönüşü değildir. Refah devleti uygulamalarının geri çekilişi ile başlayan dönem, klasik liberalizmden farklı olarak piyasaların serbest bırakılması çabalarını değil; piyasa sisteminin mümkün olan en geniş hacme genişletilmesi çabalarını içermektedir (Dardot ve Laval, 2012: 12; Foucault, 2015: 103-104; Sennelart, 2015: 289). Yirminci yüzyılın, ondokuzuncu yüzyıldan farklı olarak, çifte hareketin ilk yönü içerisinde yer alan piyasaya serbest alan yaratma girişimlerinden ziyade, üçüncü hareket olarak adlandırdığımız piyasaların genişletilmesini ve rekabet ilkelerine uyulmasını sağlayan piyasanın işleyişine kamusal müdahalelere sahne olduğu söylenebilir. Piyasanın yayılması ve daha önce piyasanın konusu olmamış tüm ilişkileri kendi alanına çekerek toplum içinde genelleşmesi anlamında bir “neoliberal genelleştirme”den söz edilebilir (Lazzarato, 2014: 124). Bu bağlamda neoliberalizm, klasik liberalizme göre bir dizi önemli dönüşüm geçirmektedir. Bu dönüşümün ipuçlarının; davranışları belirleyen temel ilke, devlet müdahalesinin sınırlarını belirlemeye dönük temel yaklaşım ve toplum tahayyülündeki değişiklikler etrafında yer aldığı söylenebilir. Neoliberalizmin içermekte olduğu bu değişiklikler, bizi iki temel neoliberal stratejiye götürecektir: “Girişimci öznenin üretimi” ve “piyasa durumlarının yaratılması” (Dardot ve Laval, 2012: 199). Böylece, ekonomik biçimin toplumsal yapının tüm alanlarına yayılması ve liberalizm ile başlayan öznenin ekonomikleştirilmesi girişiminin ulaşabileceği en

geniş sınırlara ulaştırılması çabasına girişilmiş olur. Bu çaba ile liberalizmin önünde duran müdahale edilebilir ve edilemez alanların belirlenmesi sorunu yerine müdahalelerin nasıl yapılacağı sorunu ile karşı karşıya kalınmaktadır.

3.1. Davranış Belirleyen İlke Olarak Değişim Yerine Rekabet

Ondokuzuncu yüzyıl uygarlığının temellerini incelerken belirttiğimiz üzere; liberallerin iktisadi davranışları belirlediğini varsaydıkları temel ilke değişimdir. Bu ilkenin etkinliğini sağlayan kurumsal kalıp olan piyasa sisteminin geçerliliği için piyasada gerçekleşecek mübadelenin koşullarının sağlanması gerekmektedir. Fakat neoliberalizm, davranışı belirleyen temel ilke olarak değişim yerine rekabeti tayin etmektedir. “Kapitalizm altında insan özgürlüğü rekabetin etkisi ile ortaya çıkar” (Mises, 2008: 283). Piyasanın işleyişi ancak serbest rekabet koşulları altında söz konusudur. Piyasanın bu koşullar altındaki işleyişi, piyasaya katılanların onun koşullarını değiştirme konusunda etkisiz kalmasını sağlayacaktır (Friedman, 2011: 161). Bu koşul devlete rekabet ortamını bozabilecek her türlü müdahaleden kaçınma ödevini yüklemektedir. Fakat devlet bu rekabet ortamını bozabilecek durumları engellemek için müdahalede bulunabilecektir. Hayek (2015: 63), rekabetin toplumsal yapıyı düzenleyecek bir biçimde kullanılmasının piyasaya yapılacak bazı müdahaleleri engellediğini fakat rekabet koşullarının işlemesine yardımcı olacak müdahalelerde sakınca olmadığını, bunun ötesinde bazı müdahalelerin ise rekabet koşullarının işleyişi için zorunlu olduğunu belirtmektedir.

Bu durumda varacağımız sonuç; serbest rekabet koşullarının veri olmadığıdır. Rekabet koşullarına ulaşmak bir çaba gerektirmektedir. Rekabetin saf biçimine ulaşmak söz konusu değildir, yalnızca saf rekabet koşuluna mümkün olduğunca yaklaşma çabasından söz edilebilmektedir.

“Tabii, rekabet, tıpkı öklit geometrisindeki bir doğru ya da bir nokta gibi ideal bir örnektir. Sıfır genişlik ve derinliği olan bir öklit doğrusunu hiç kimse hiçbir zaman görmemiştir; yine de hepimiz birçok şeyi öklit hacmi olarak görmeyi yararlı buluruz, bir alan ölçerin ölçme şeridini öklit doğrusu gibi görürüz. Benzer şekilde “saf” rekabet diye bir şey de yoktur” (Friedman, 2011: 161).

Rekabet uyulması gereken bir doğa kanunu biçiminde değil, sağlanması gereken bir koşul biçiminde çıkmaktadır karşımıza. Bu nedenle piyasa sürekli olarak rekabet koşullarını sağlamaya dönük müdahalelere ihtiyaç duymaktadır.

Özellikle Hayek, davranışı belirleyen temel ilke olarak rekabetin tayini ile birlikte, rekabet koşullarının sağlanması için devlet müdahalesinin meşrulaştırılması adına yoğun çaba harcamaktadır. Devletin görevi rekabeti etkili kılacak şartları yaratmak ve rekabetin etkisiz olduğu durumlarda çözüm yolları aramaktır (Hayek, 2015: 65-66) Bireylerin çıkarları arasındaki rekabetin işleyişini engelleyecek her türlü müdahaleye karşı olunmalıdır. Fakat bu çıkarlar arasında doğal bir uyumun mevcut bulunmaması nedeniyle rekabet koşullarının yaratılması gerekmektedir. Rekabet söz konusu olduğunda neoliberalizmin müdahale karşıtı olmadığı, yalnızca belirli müdahale türlerine karşı olduğu, açık bir biçimde ifade edilmektedir:

“(…) plâncılıkla rekabet ancak bir şekilde meczedilebilir; rekabeti kaldırmak üzere değil, rekabeti gerçekleştirmek üzere plânlar yapmak suretiyle.

Okuyucunun şu noktayı unutmamasına bilhassa ehemmiyet veriyoruz; bizim tenkit ettiğimiz plâncılık, sâdece rekabeti kaldırmaya matuf olan, rekabet sisteminin yerine geçmek isteyen plâncılıktır” (Hayek, 2015: 69).

Davranışları belirleyen ilkelerin etkinlik kazanabilmeleri için toplumsal ilişkilerde yürürlükte olan kurumsal kalıpların bu ilkelere uygun olmaları gerektiğini

belirtmiştik. Davranışı belirleyen yeni ilke olarak rekabetin ihtiyaç duyduğu kurumsal kalıp neoliberalizmde de piyasa sistemidir. Fakat piyasanın belirttiği kavram, klasik liberalizme göre dönüşüm geçirmiştir (Dardot ve Laval, 2012: 202). Neoliberalizmin kurumsal kalıbı olarak piyasa sistemi işleyişini *laissez-faire* yaklaşımından uzaklaşmış bir biçimde sürdürmektedir. Piyasanın işleyişini belirleyen doğal yasalar değildir; işleyişin esası kurallı bir sürece dayanır ve insan eyleminin sonucudur.

Davranışı belirleyen temel ilkenin tayininde ve onun işlerliğini sağlayan kurumsal kalıp olarak piyasa sistemindeki bu değişiklik, devlet müdahalesinin sınırlarını belirlemeye dönük temel yaklaşımda da bir dönüşüm getirmektedir. Rekabet koşulları temeline yaslanan piyasa fikri ile *laissez-faire* yaklaşımı arasında bir mesafe oluşmaktadır. Piyasadan *laissez-faire* sonucu çıkarmak “doğalcı naifliğe” kapılmak olacaktır (Foucault, 2015: 105), fakat neoliberaler piyasa sisteminin işleyişinin açıklanmasında liberalizmin doğalcılığından uzaklaşarak sistemin işleyişinin kendiliğinden glerin eseri olduğu fikrini savunmaktadır.

3.2. *Laissez-faire* Yaklaşımından Uzaklaşarak Müdahaleci Temele Yaslanma

Ondokuzuncu yüzyıl liberalizminin hareket noktaları arasında yer alan *laissez-faire* yaklaşımının hiçbir doğal yanının olmadığından, *laissez-faire* yaklaşımının içerdiği özgürlüklerin piyasanın işleyişi ile çatıştığı noktalarda önceliğin piyasanın işleyişine verildiğinden ve liberallerin “*laissez-faire* doğal bir gelişmedir” iddiasının gerçek dışı olduğundan söz etmiştik. Liberalizmin yeniden temellendirilmesi çabası içinde neoliberalizm, adım adım *laissez-faire* yaklaşımından

uzaklaşmaktadır¹⁷. Bu uzaklaşma Hayek’te doğalcılığın ve *laissez-faire* yaklaşımının reddine varmaktadır.

Mises *laissez-faire* konusunda temkinli bir yaklaşım sergilemektedir. Piyasanın işleyişine kamusal müdahaleleri müdahalecilik terimi ile adlandırmaktan sakınmaktadır. Devleti, “baskı ve cebirin toplumsal aygıtı” olarak tanımlar ve ona biçtiği rol piyasanın güvenle işlediği bir çevreyi yaratmak ve korumaktır (Mises: 2008: 257). Bununla birlikte, çıkarların doğal olarak uyumlu olduğu fikrine karşı çıkmakta (Mises: 2008: 629) ve *laissez-faire*’in kapsamını sınırlandırmaya çalışmaktadır: “Laissez faire “Bırakalım ruhsuz mekanik güçler işlesin” demek değildir. Şu demektir: Bırakalım her bir birey emeğinin toplumsal işbölümünde yapacağını kendi seçsin; bırakalım girişimcilerin ne üreteceklerine tüketiciler karar versin” (Mises, 2008: 684). Onun *laissez-faire* için tarif ettiği sınır, piyasanın rekabet koşullarının engellenmemesidir. Müdahaleyi özel bir anlam ile sınırlar ve *laissez-faire* yaklaşımına bağlılığını, bu özel olarak tanımlanmış müdahale karşıtlığı üzerinden sürdürür. Sınırlarını çizdiği müdahale kavramı yalnızca üretim faktörlerinin devletin doğrudan ya da dolaylı baskısı ile girişimcinin istihdam edeceğinden farklı bir alanda istihdam edilmesidir (Mises: 2008: 673). Özetle, liberalizmin doğalcılığını sahiplenmemekte, sınırlarını belirgin bir biçimde belirlediği müdahaleye karşı çıkarak, yine sınırlarını kendisinin daraltmış olduğu *laissez-faire* yaklaşımına bağlılığını bildirmektedir. Bu anlamda Mises’in *laissez-faire*’e bağlılığının neoliberalizmin geçirdiği dönüşüme aykırılık teşkil etmediği söylenebilir.

---

¹⁷ Dardot ve Laval (2012: 3), neoliberalizmin “doğalcı bırakınız yapsınlar ideolojisine karşı liberalizmi yeniden temellendirme teşebbüsü” olarak ortaya çıktığını belirtmektedir.

Hayek'e gelindiğinde ise klasik liberalizmin doğalcılığına ve *laissez-faire* yaklaşımına net bir karşı çıkışla karşılaşılmaktadır. Neoliberalizmin geçirmiş olduğu dönüşümü açık bir şekilde dile getirmektedir. Liberalizmin değişmez bir dogma olmadığını ve bir kere belirlenmiş sabit kurallarının bulunmadığını belirtir. Liberalizmin doğalcı, dengesini kendi bulan piyasasını yerinden ederek temel prensip olarak kendiliğindenliği tanımlar (Skousen: 2005: 219). Söz konusu olan piyasanın kendiliğinden düzenidir. Piyasanın düzeni “açıkça saptanmış bir niyete uygun olarak, çoğu zaman da bir plan aracılığıyla insanın inşa ettiği” bir yapay düzen ya da “kendi devindirici ilkesini kendi içinde bulan, insan iradesinden bağımsız” bir doğal düzen değildir; “bir insan niyetinden kaynaklanmamakla birlikte, insan eyleminin sonucu olan” bir kendiliğinden düzendir (Dardot ve Laval, 2012: 220-221). Bu doğalcılık karşıtlığı ile liberalizmin doğal veri olarak kabul ettiği süreç yerini insan eylemlerinin sonucu olan bir yapıya bırakmaktadır. Sistemin doğal varlığı değil, inşası söz konusudur. Bu durum, devlet müdahalesine ilke olarak karşı çıkma fikrinin geride bırakılması ile sonuçlanır. Dengesini kendi bulan piyasa sistemi ütopyasının imkansızlığının idrak edilmesi ile devlet müdahalesinin kabul edilebilir sınırları yeniden çizilmektedir. Minimal devlet fikri kabul görmemekte, devlete birçok faaliyet alanı tanımlanmaktadır (Ördek, 2005: 165). Neoliberalizmi müdahale karşıtlığı üzerinden tanımlama girişimine Hayek bizzat karşı çıkmaktadır:

“İddia edildiğine göre, liberal sistemin ayırıcı vasfı, devleti hareketsizliğe mahkûm etmesidir. Meseleyi “devlet icraatta bulunmalı mıdır, yoksa bulunmamalı mıdır?” şeklinde vazetmek, tamamiyle yanlıştır. “Bırakınız yapsınlar” (laissez-faire) tâbiri de son derece müphem bir tâbir olup, liberal siyasetin dayandığı prensipleri tağyir ve

tahrif etmekten başka bir şeye yaramaz. Hiç şüphesiz, devlet icraatta bulunacak ve bu icraatı mutlaka bazı tesirler husûle getirecektir” (Hayek, 2015: 118).

Görüldüğü üzere, neoliberalizm için tartışma müdahalenin varlığı ya da yokluğu tartışması değildir. Davranış ilkesi olarak değişim yerine rekabetin tayin edilmesi ve kendi kendine işleyen piyasanın doğal düzeni fikrinden uzaklaşılması ile neoliberalizm piyasa ile devlet müdahalesi arasındaki mesafeyi yeniden tanımlamaktadır. “Rekabetin iyi işlemesi için kuralların gerekli olduğu fikri neoliberalizmin tam kalbinde yer alır” (Dardot ve Laval, 2012: 7).

3.3. Girişimci Özenin Üretimi ve Piyasa Durumlarının Yaratılması

Neoliberalizmin davranışları belirleyen temel ilke olarak değişim yerine rekabeti tayin etmesi ve piyasa sisteminin işleyişini müdahaleci bir temele dayandırması, toplumsal yapıya atfedilen niteliğin de dönüşümüne neden olmaktadır. Neoliberalizmin dayandığı rekabet anlayışı “yeni kazanç imkânları bulmakta başkalarını aşmaya ve geride bırakmaya çalışan özenin davranış tarzı”dır (Dardot ve Laval, 2012: 199). Burada öne çıkarılmakta olan rekabetin bir yarış içeren kavgacı boyutudur. Bu bakış açısı altında, piyasa sisteminin işleyişi de birbirleriyle mücadele halinde olan bireyler üzerinden tarif edilmektedir. Piyasa mekanizması içerisinde birbirleriyle mücadele halinde olan temel özne olarak da girişimci tayin edilmiştir (Mises, 2008: 269, 320).

Davranışların belirleyicisi konumundaki ilkenin ekonomik çıkar temelli oluşu ile toplumsal ilişkilerin ekonomik sistem içine yerleştirildiğinden bahsetmiştik. Davranış ilkesinin dönüşümü ile piyasa eşitler arası bir değişim ilişkisinin sahnelendiği alan olmaktan çıkar. Liberalizmde asgari bir piyasanın varlığı birbirleri ile değişim ilişkisi içerisinde olan iki kişi gerektirirken, neoliberalizmde

asgari bir piyasanın varlığı bir alıcı ve birbiri ile rekabet halinde olan iki satıcı olmak üzere üç kişi gerektirmektedir (Treanor, 2005). Sahne artık rakip güçlerin mücadelesinin sergilenmesine bırakılmıştır. “Mübadele eşitlikle bağlantılıyken, rekabet eşitsizlikle ilişkilidir. Yeni yönetim tarzı, mübadele-eşitlik çiftinin yerine eşitsizlik-girişim çiftini koyar” (Lazzarato, 2014: 114). Rekabet güdüsü ile hareket eden girişimci öznenin performansı yalnızca mal ve hizmet piyasaları ile sınırlanmamaktadır. Toplumsal ilişkilerin ekonomik sistem içinde yerleşikliği yeterli değildir. Bütün toplumsal ilişkilerin ekonomik sistem tarafından kapsanması amaçlanmaktadır. Neoliberalizm insan eyleminin bütününe kapsayacak girişimci öznelerin üretimine dönük bir stratejiye sahiptir. “Bu, insan gayretlerinin “ekonomik yanı” ve insanın mallar için verdiği mücadele teorisinden ve maddi rahatlığının geliştirilmesinin çok ötesine geçen bir şeydir; insan eyleminin her çeşidinin bilimidir” (Mises, 2008: 3).

Piyasa sisteminin özelliği eylemlerin amacına yalnızca birey tarafından karar verilmesidir. Devlet, zor kullanılmasının önüne geçmek ve anlaşmalara uyulmasını sağlamak ile ““özel’e öz kazandırmaktadır” (Friedman, 2011: 19) ve piyasa sisteminin bu özelliğinin garantörü olmaktadır. Doğal bir denge ilkesinden kaynaklanan bir süreç değil, bireysel eylemlerinin sonucundan kaynaklanan bir süreç söz konusudur. Eylemlerin amacına yalnızca bireyler tarafından karar verilmesi piyasanın öznel bir süreç olarak okunmasını sağlamaktadır. Bu öznelcilik, “öznenin kendi kendini yönetmesi”nin kapısını aralamaktadır (Dardot ve Laval, 2012: 204). Birey piyasada girişimde bulunur ve girişimde bulunurken öğrenir. Bu çerçevede birey piyasa durumunun içinde bırakıldıkça rasyonel davranma becerisini geliştirecektir. “Kendi isteğiyle birey kendisini işbirliği sistemine entegre eder.

Piyasa yönlendirir ve kendisinin ve diğerlerinin refahını en iyi şekilde nasıl arttırabileceğini ona gösterir. Piyasa tek başına tüm toplumsal sistemi bir düzene koyar ve ona bir anlam verir” (Mises, 2008: 257). Bu anlamda piyasa girişimci öznenin üretim yeridir ve girişimci öznenin üretimi piyasa durumlarının yaratılması ile teşvik edilmektedir.

Davranışı belirleyen ilke olarak değişim yerine rekabetin ve ekonomik özne olarak mübadele insanı yerine girişim insanının belirlenmesi genel toplum tahayyülünün de dönüşümüne neden olmaktadır. Ondokuzuncu yüzyıl liberalizminin tahayyülü, üretime katılan bütün unsurların satın alınabileceği piyasaların mevcut olduğu ve üretilen ürünlerin tamamının bu piyasalarda satıldığı bir ticaret toplumdur. Bu ticaret toplumunda bütün gelirler piyasada gerçekleştirilen bu değişim ilişkisinin bir sonucudur. Fakat neoliberalizmin tahayyülü bir ticaret toplumu değildir. Onun biçimlendirmeye çalıştığı bir şirket toplumdur.

“Neoliberallerin tahayyül ettiği piyasa üzerine kurulu toplumda düzenleyici esası oluşturan ürünlerin mübadelesi değil, rekabet mekanizmalarıdır. Bu mekanizmaların mümkün olan en fazla alanı kapsaması, toplum içinde maksimum hacme erişmesi gerekir. Yani elde edilmek istenen ticaret etkisine maruz bırakılmış bir toplum değil, rekabet dinamiğine tâbi tutulan bir toplumdur. Süpermarket toplumu değil, şirketler toplumu” (Foucault, 2015: 128).

Amaçlanan, toplumun tüm temel birimlerinin şirket gibi davranmasıdır. Şirket biçimlerinin sayısının artırılmasına, çeşitlendirilmesine ve genelleştirilmesine çabalanmaktadır. Bu şirket toplumunda gelirler artık değişim ilişkisinin sonucu değil, girişimci öznenin performansının bir sonucudur. Piyasanın temel fenomeni girişimci kâr ve zararıdır (Mises, 2008: 294). Girişimcilerin sayılarının artırılması neoliberal

bir politika olarak belirlemektedir ve devlet tarafından uygulanmalıdır (Treanor, 2005). Foucault, girişimci bireyi bir şirket, “kendi kendisinin şirketi” olarak tanımlar (Foucault, 2015: 190). Şirket biçimlerinin yaygınlaştırılması ile ekonomik model sosyal ilişkiler için bir model haline getirilmektedir. Ekonomik biçimin sosyal sistemin bütününe kapsayacak biçimde yaygınlaştırılması amaçlanmaktadır.

Ondokuzuncu yüzyıl liberalizminden farklı olarak, neoliberalizmin insan davranışlarını belirlediğini varsaydığı değişim değil rekabettir. Bu değişiklik devlet müdahalesinin sınırlarını belirlemeye dönük temel yaklaşımdaki dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Liberalizmin kuramsal çerçevesinin dışına taşarak başvurduğu müdahalecilik, neoliberalizmde tam da kendi kuramsal çerçevesinin içinde yer almaktadır (Friedman, 2011: 265). Bu açıdan değerlendirildiğinde, neoliberal kuramsal çerçeve kendi kendine işleyen piyasaya dönük kimi müdahale biçimlerinin meşrulaştırılmasını açık bir biçimde içermektedir¹⁸. Rekabetçilik temelinde işleyen piyasaların rekabetçi yapısının tesis edilmesi ve bu yapının sürdürülmesi devlete biçilen görevler arasındadır (Friedman, 2011: 3). Bunun yanında rekabetçi piyasalar henüz bulunmadıkları alanlarda da inşa edilmelidir.

Neoliberalizm yalnızca piyasaların rekabetçi yapılarının sürdürülmesi ya da rekabetçi piyasaların henüz mevcut bulunmadıkları alanlarda inşa edilmesi talebi ile

---

¹⁸ Hayek’in Kölelik Yolu adlı çalışmasının birçok noktasında, bu meşrulaştırma girişimi oldukça açık bir biçimde yer almaktadır. Şu örnek oldukça dikkat çekicidir:

“Ölçü ve ayarları kontrol eden (veya hilekârlık ve dolandırıcılığı önlemek için başka tedbirler alan) bir devlet, icraatta bulunuyor demektir; buna mukabil, meselâ grevcilerin elebaşları tarafından şiddet kullanılmasına göz yuman bir devlet, gayri faal bir durumdur. Hâlbuki birinci şıkta devlet liberal prensiplere riayet etmiştir; ikinci şıkta ise etmemiştir” (Hayek, 2015: 118).

yetinmez. Piyasanın her yerde mevcut bulunması gerekmektedir. Bu mevcudiyet yalnızca ekonomik ilişkilerin piyasa sistemi aracılığıyla düzenlenmesi ile gerçekleşmez. Gayri ekonomik ilişkilerin de bu model çerçevesinde düzenlenmesini arzular¹⁹. Bu açıdan, bireyi girişimci bir özne, tüm toplumsal yapıları ise bir şirket biçimi olarak kurgulamaktadır. Bu kurgunun başarılı bir biçimde hayata geçirilmesi piyasa durumlarının yaratılması ile mümkün olacaktır. Birey, mevcut bulunan tüm alanlarda piyasa durumlarının içinde bırakılarak, rekabet dürtüsü ile hareket eden girişimci bir özne biçiminde üretilmelidir. Güvencesizlik, eşitsizlik ve bireyselleşmenin teşvik edilmesi ile birey sürekli rekabet halinde olan bir girişimci olarak kurgulanmaktadır (Lazzarato, 2014: 103). Öznenin bu biçimde üretilmesi ile toplumun büyük bir şirket biçimini alması amaçlanır.

---

¹⁹ Bu arzunun çarpıcı bir örneği Friedman'da (2011: 136) mevcuttur: "Eğer insan dışı sermayenin getirisi daha yüksek olsaydı ebeveynler mesleki eğitime yapacakları yatırım yerine, çocukları için o tür bir sermaye satın alma eğiliminde olurlardı".

II. NEOLİBERAL BİR MÜDAHALE ARACI OLARAK SİNEMA FİLMLERİNİN DESTEKLENMESİ

Neoliberalizmi “piyasa sisteminin toplumun tüm kesimlerine yayılmasını amaçlayan bir müdahale türü” olarak tanımlamıştık. Bu anlamda neoliberal müdahalecilik, yalnızca şeylerin piyasaya çekilmesini değil; her şeyin piyasa normuna göre işlemlerini öngörmektedir. Ekonomik ve gayri ekonomik tüm alanların piyasa tarafından kapsanması²⁰ neoliberalizmin temel yönelimi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yönelimin hayata geçirilebilmesi için, neoliberal kuramsal çerçeve içerisinde meşru bir biçimde yer alan iki müdahale gerekçesi tanımlanmaktadır. Bu gerekçeler; piyasaların yaratılması²¹ ve kendi kendine işleyiş mekanizmalarının desteklenmesidir²². Neoliberal dönem, piyasaya serbest alan yaratma girişimlerinden ziyade piyasa sisteminin mümkün olan en geniş hacme genişletilmesi çabalarına sahne olmaktadır. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, başvuru müdahale araçlarının gerekçesinin çoğunlukla, üçüncü hareket olarak adlandırdığımız, piyasaların genişlemesini destekleme ve rekabet ilkelerine uyulmasını sağlama amacı olduğu söylenebilir. Müdahalenin söz konusu biçimi bizi çeşitli kamusal politikalar ve toplumsal harcamalar yoluyla izlenmekte olan iki temel stratejiye götürecektir: Girişimci öznenin üretimi ve piyasa durumlarının yaratılması.

---

²⁰ Hayek (2015: 139), bu yönelime yöneltilen eleştirilere açık bir biçimde karşı çıkmaktadır: “Rekabet üzerine kurulmuş cemiyette fiyatı ödenmek şartıyla hemen hemen her şeyin elde edilebilmesi, bu sistem aleyhinde tenkit vesilesi ittihaz edilmektedir: (...) Ekseriya, hayat, sıhhat, güzellik, fazilet, şeref veya zihnî muvazene ancak büyük maddî fedakârlıklar pahasına korunabilir”.

²¹ Polanyi'nin çifte hareketinin ilk yönünü oluşturan “piyasasının örgütlenmesi ilkesi”.

²² Üçüncü hareket olarak adlandırdığımız “kendi kendine işleyen piyasanın işleyişine kamusal müdahaleler”.

Neoliberalizm, ekonomik ve gayri ekonomik tüm alanların piyasa tarafından kapsanması yönelimi çerçevesinde tarif edildiği müddetçe, yukarıda sözü edilen iki temel stratejinin izlerini bu alanların tamamında bulmak mümkün olacaktır. Bu anlamda, insan faaliyetlerinin bütünü neoliberalizme dair bir incelemenin nesnesi olabilir. Çalışmanın bu bölümünde, bir müdahale türü olarak tanımladığımız neoliberalizmin izlerini, 2004 sonrası sinema filmlerinin desteklenmesi mekanizması özelinde, Türkiye’de sinema piyasası üzerinden takip etmeye çalışacağız.

Türkiye’de sinema filmlerine sağlanan devlet desteğinin sinema piyasası ile ilişkisini incelemek için öncelikle sinemanın Türkiye’deki 120 yıllık tarihini değerlendirmek gerekmektedir. Bu kapsamda; sinema ile tanışma, sinemanın temellerinin atılması, sinemanın düzenlenmesi, gösterim ve yapım süreçleri dahil olmak üzere sinemanın bir piyasa olarak mevcudiyeti, sinema piyasasının içine düştüğü kriz ve kriz sonrası piyasanın yeniden örgütlenişi süreçleri, bu süreçlere devletin doğrudan ve dolaylı etkileri de göz önünde bulundurularak değerlendirilecektir²³. Ardından, çalışmamızın esas konusunu teşkil eden sinema destekleri incelenecek ve son olarak bir müdahale aracı olan sinema desteklerinin sinema piyasası üzerindeki etkisi ampirik verilerden yararlanılarak değerlendirilecektir.

1. Türkiye’de Sinema Piyasasının Tarihsel Gelişimi

Türkiye’de sinemanın 120 yıllık tarihi önemli sanatsal ve toplumsal dönüşümlere sahne olmuştur. Fakat biz çalışmamız kapsamında bu tarihi incelerken,

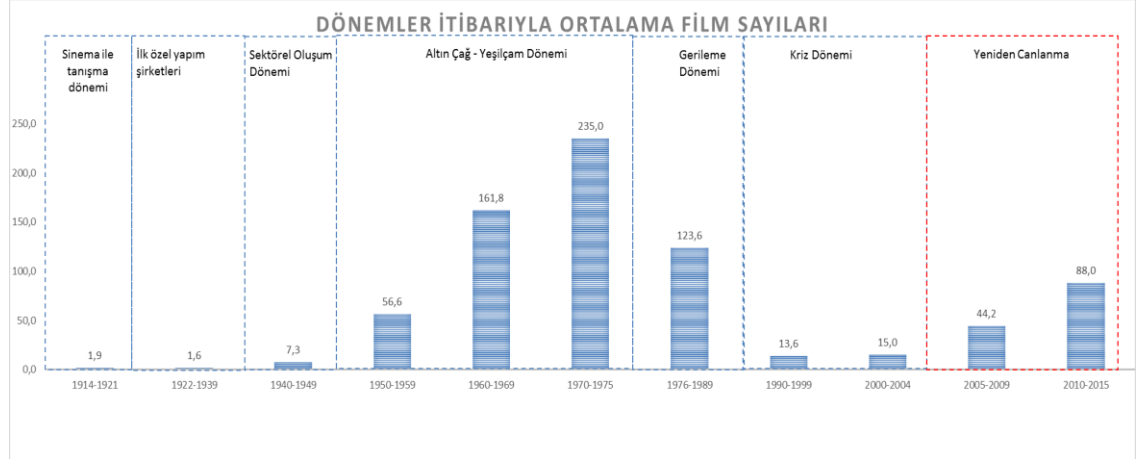
---

²³ Sinema endüstrisi yapım, dağıtım ve gösterim gibi birbirini izleyen ve kimi zaman iç içe geçmiş bir dizi süreci kapsamaktadır. Çalışmamızın kapsamı açısından ağırlık film yapım sürecine verilmektedir.

çoğunlukla iktisadi bir çerçeve içinde kalmaya çalışacağız²⁴. Bu nedenle, 120 yıllık bu zaman dilimi, sinema açısından önemli iktisadi dönüşümlerin yaşandığı yedi döneme ayrılarak incelenecektir. Bu dönemler:

1. Sinema ile tanışma: 1896-1921;
2. İlk özel yapım şirketleri: 1922-1939;
3. Sektörel oluşum: 1940-1949;
4. Altın çağ “Yeşilçam”: 1950-1975;
5. Gerileme: 1976-1989;
6. Kriz: 1990-2004;
7. Yeniden doğuş: 2004-2015

Grafik 1. Dönemler İtibarıyla Türkiye’de Ortalama Film Sayıları

Kaynak: Tunç, 2012: 31-195.

²⁴ Antonio Negri (2013: 108) sanatsal faaliyetlerin farklı dönemleri ile kapitalist üretim ve emeğin örgütleniş biçimleri arasında bir karşılıklılığın tespit edilebileceğini belirtmektedir.

Grafik 1’de dönemler itibarıyla ortalama film sayıları yer almaktadır. Türkiye sinemasının geçirmiş olduğu iktisadi dönüşümlerin yansımaları, söz konusu dönemlerdeki ortalama film sayıları üzerinden takip edilebilmektedir.

1.1. Sinema ile Tanışma: 1896-1921

Louis ve Auguste Lumiere kardeşlerin 22 Aralık 1895 tarihinde Paris’te halka açık olarak gerçekleştirmiş olduğu ilk sinematograf gösterimi, dünyada sinemanın doğuşu olarak kabul edilmektedir (Scognamillo, 1998: 15). İlk gösterimi gerçekleştiren Lumiere kardeşler, dünyanın çeşitli ülkelerine operatörler göndererek çekimler yaptırmakta ve bu çekimlerden hazırladıkları filmleri çoğaltarak satışa sunmaktadır. Osmanlı Devleti’nin sinema ile tanışması da bu vesile ile olmuştur. Lumiere kardeşlerin operatörlerinden Eugene Promio, 1896 yılında İstanbul’a gelerek Haliç ve Boğaziçi kıyılarında çekimler yapmıştır (Teksoy, 2009: 65). “Panorama de la Corne d’Or” ve “Panorama des Rives du Bosphore” adlı bu kayıtlar Osmanlı Devleti’nde çekildiği bilinen ilk filmlerdir. Aynı yıl, Bertrand adlı bir Fransız, Fransa’dan getirdiği filmlerin gösterimini İkinci Abdülhamit’in izni ile Saray’da gerçekleştirmiştir (Onaran, 1994: 11). Bu gösterim, Türkiye’de sinemanın doğuşu olarak kabul edilmektedir. Osmanlı Devleti sinemanın doğuşuna, İkinci Abdülhamit’in mutlak iktidarı ile hüküm sürdüğü dönemde şahit olmuştur. Söz konusu dönem, Osmanlı ekonomisinin demiryolu hatları ve buharlı gemi gibi dönemin ileri teknik araçları vasıtasıyla kapitalist sistemle bütünleşmesinin hızlandığı dönemdir. Okul ve öğrenci sayısı bu dönemde artış göstermiş, artan okuryazarlık oranı yayıncılık ve basına olan ilgiyi artırmıştır (Zürcher, 2000: 118-119).

Saray'daki bu gösterimin ardından, 1896 yılının sonlarında, Romanya uyruklu Sigmund Weinberg İstanbul'da halka açık ilk sinema gösterimini düzenlemiştir (Teksoy, 2009: 66). İlk gösterimi izleyen süreçte film gösterimleri ülkenin çeşitli illerine yayılarak devam etmiştir. İlk gösterimden yalnızca yedi yıl sonra, henüz yerleşik sinema salonları dahi mevcut değilken, sinemayı düzenlemeye dönük ilk devlet müdahalesi 29 Mart 1903'te çıkarılan bir nizamname ile gerçekleşmiştir (Tunç, 2012: 22). Bu nizamname ile kimlerin sinema gösterimi yapabileceği, bu gösterimlerin hangi koşullarda yapılabileceği, denetimin nasıl sağlanacağı gibi konular düzenlenmiştir. Sinema gösterimlerinin gördüğü ilgi üzerine, Türkiye'deki ilk yerleşik sinema salonu 1908'de Weinberg tarafından açılmıştır (Onaran, 1994: 12). Sinemayla tanışılan bu ilk dönem, sinema gösterimlerinin ve sinema salonlarının çoğaldığı fakat sinemanın yapım yönünde önemli bir gelişmenin yaşanmadığı dönemdir.

Fuat Uzkınay tarafından çekilen 1914 tarihli "Ayastefanos'taki Rus Abidesi'nin Yıkılışı" adlı belgesel Türkiye'de sinema üretiminin miladı²⁵ olarak kabul edilmektedir (Özön, 1970: 10). Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na

---

²⁵ Çalışma kapsamında incelediğimiz kaynakların tamamı (Erkılıç, 2003; Onaran, 1994; Özön, 1970; Özgüç, 1993; Scognamillo, 1998; Teksoy, 2009; Tunç, 2012; Yavuzkanat, 2010) bu filmi "ilk Türk filmi" ve Uzkınay'ı "ilk Türk sinemacısı" olarak adlandırmaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı bu bilgiye referans ile 2014 yılını "Türk Sinemasının 100. Yılı" olarak ilan etmiştir. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti vatandaşları tarafından çekildiği bilinen ilk film, 1914'ten önce Makedonyalı Yanaki ve Milton Manaki kardeşler tarafından Sultan V. Mehmed Reşad'ın Selanik ve Manastır ziyareti sırasında yapılan çekimlerdir (Onaran, 1994: 12; Teksoy, 2009: 67; Tunç, 2012: 26). Fakat Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim vatandaşları tarafından yapılmış olan çekimlerin Türkiye'de sinema üretimine milat olarak kabul edilmesi tercih edilmemiştir.

girişinin ardından, İstanbul'da yer alan bir Rus anıtının yıkılmasına karar verilir. Ordu, 14 Kasım 1914 tarihinde gerçekleştirilecek bu yıkımın filme alınmasına karar verir ve çekim için Viyana'da bulunan bir yapımevi ile anlaşılır. Fakat daha sonra film çekiminin bir Türk tarafından yapılmasına karar verilir ve o sırada yedek subay olarak askerliğini yapmakta olan Fuat Uzkınay çekim ile görevlendirilir. Böylece, Türkiye'de ilk sinema filminin yapımı ordu tarafından üstlenilmiş olur. Çekilen ilk filmin ardından, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver'in emri ile 1915'te askeri bir yapımevi olarak Merkez Ordu Sinema Dairesi kurulmuştur (Özgüç, 1993: 26). Dairenin başına Weinberg ve onun yardımcılığına da Uzkınay getirilmiştir. Osmanlı Devleti Ordusu, ülkenin ilk sinema yapımcısı ve ülkenin tek yapımevinin sahibi konumundadır. Bu anlamda, ülkede sinemanın temelleri ordu eli ile devlet tarafından atılmıştır. İthal edilen filmlerin gösterildiği sinema salonları mevcut bulunsa da söz konusu dönemde yapım, dağıtım ve gösterim aşamalarının net bir biçimde ortaya çıktığı bir sinema piyasasından söz etmek mümkün değildir.

Tablo 1. Üretilen Film Sayıları: 1914-1921

Yıllar	Film Sayısı
1914	1
1915	0
1916	2
1917	3
1918	1
1919	5
1920	0
1921	3
Toplam	15

Kaynak: Tunç, 2012: 31.

Bu dönem ithal edilen filmler ile düzenlenen ilk gösterimlerin, açılmaya başlanan sinema salonlarının ve ilk film yapma girişimlerinin çoğunlukla ordu eli ile devlet tarafından gerçekleştirildiği ya da denetlendiği dönemdir. Tablo 1’de görüldüğü gibi, ilk yerli filmin çekildiği tarih olarak kabul edilen 1914 yılından 1921 sonuna kadar geçen sekiz yıllık süreçte çekilen yerli film sayısı²⁶ 15’tir.

1.2. İlk Özel Yapım Şirketleri: 1922-1939

Türkiye Cumhuriyeti’nin 1923 yılında kuruluşundan iki yıl önce, 1 Ekim 1921’de Türkiye sinemasının ilk özel yapım şirketi Kemal Film İstanbul’da kurulmuştur (Tunç, 2012: 30). Özel bir yapım şirketinin kurulmasını takip eden bu dönem, sinemanın yapım, dağıtım ve gösterim aşamaları ile kârlı bir sektör halini almasına dönük kimi çabaları içermektedir; fakat bunun gerçekleştirilebilmesi için bir süre daha beklemek gerekecektir. Kemal Film birkaç film çekiminin ardından iki düşük hasılatlı film nedeniyle yapım işinden çekilmiş, dönemin diğer özel yapım şirketi İpek Film 1931 yılına kadar tek yapım şirketi olarak varlığını sürdürmüştür (Kanzler, 2014: 12). Film yapımı işinin yönetmenlik tarafında da benzer bir durum söz konusudur. “Muhsin Ertuğrul 1922’den 1939’a kadar Türkiye’de sinema alanında faaliyet gösteren “tek adam”dır” (Scognamillo, 1998: 92).

Ekonominin yeniden inşası döneminde²⁷ sinema devletin gündemine ilk defa 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri arasında 1. İzmir İktisat Kongresi ile girmiştir.

---

²⁶ Özellikle erken dönem söz konusu olduğunda çekilen film sayısına dair farklı kaynaklarda farklı sayılarla karşılaşılmaktadır. Bu çalışma kapsamında, 1914-2005 yılları arasındaki dönem çekilen film sayıları için Ertan Tunç’un (2012) çalışmasından yararlanılmaktadır.

²⁷ Korkut Boratav (2005: 39) 1923-1929 dönemini “Açık Ekonomi Kuşullarında Yeniden İnşa” biçiminde adlandırmaktadır.

Kongre'nin Ziraat ve Maarif Meselesi bölümünde sinema filmleri ile halka bilgi verme konusu görüşülmüş ve bu konuya Ziraat ve Maarif Bölümü'nün 9. maddesinde yer verilmiştir (Erkılıç, 2003: 33). Bu aşamada devletin sinema ile kurduğu ilişki yalnızca ideolojik bir aygıt²⁸ biçimindedir ve sinema bir sektör olarak ele alınmamaktadır. “Türkiye’de devlet ve ordu desteğiyle kurulup ilk adımlarını atmış olan sinema, tek partili dönem boyunca serbest ve özel sermayenin (Türk ya da azınlık) bir ürünü olarak herhangi bir resmi destek ya da hükümetlerin somut bir ilgisine sahip olmaksızın kendi çizgisinde yürümüştür” (Tunç, 2012: 40). 1929 yılında Siirt Milletvekili Mahmut Bey, Meclis’e görüşülmek üzere bir rapor sunmuştur. Paris’te bir film şirketi bulunan Naci Bey tarafından hazırlanmış olan bu rapor, sinema ile ilgili hazırlanmış ilk kapsamlı çalışma olarak kabul edilebilir (Erkılıç, 2003: 36). Raporda sinema ile ilgili bir kurumun kurulmasının zorunluluğu, film ithalatı ve işletmeciliğinin durumu, yerli film yapımının korunması için devlet müdahalesi gibi konular yer almaktadır. Ancak izleyen dönemde devletin sinemaya ilişkin ilk düzenlemeleri yalnızca filmlerin denetlenmesini kapsamaktadır. 1932 yılında “Sinema Filmlerinin Kontrolü Hakkında Tâlimatname” yürürlüğe girmiştir (Özgüç, 1990: 105). Bu talimatname film ithalatı ya da yerli film yapımı gibi alanları düzenlememektedir. İlk tâlimatnamenin ardından 1934 yılında yürürlüğe giren “Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu” ve 1939 yılında yürürlüğe giren “Filmlerin ve Film Senaryolarının Kontrolü Hakkında Nizamname” sinema filmlerinin devlet otoritesi

---

²⁸ Althusser (2014: 50), “açıkça (baskıcı) devlet aygıtının tarafında bulunan, ancak onunla karıştırılmaması gereken bir gerçeği” göz önünde bulundurmanın zorunluluğuna işaret eder. Bu gerçeği devletin ideolojik aygıtları (DİA’lar) olarak adlandırmaktadır. Bu çerçevede DİA’lar olarak kabul ettiği çeşitli kurumları sıralar. Kültürel DİA da bu kurumlar arasında yer almaktadır.

tarafından denetlenmesini düzenlemektedir (Teksoy, 2009: 482). Bu durumun dışında kalan tek örnek²⁹, 1938 yılında biletlerden alınan vergi oranının %33'ten %10'a düşürülmesidir (Tunç, 2012: 55). Bu indirim sonucunda bilet fiyatlarının ucuzlatılması ile halkın eğitici bir faaliyet olarak görülen sinemadan daha fazla yararlanmasının sağlanması amaçlanmıştır.

Türkiye'nin sinema ile tanıştığı 1896 yılından itibaren sinema alanında yer alan kurumların hemen hepsi askeri, yarı-askeri kurumlardır³⁰. Türkiye sinemasında ilk sivil örgütlenme girişimi olarak 1932 tarihinde kurulan Türkiye Sinema ve Filmcileri Birliği'dir. TSFB üyeleri yapım ve dağıtım şirketi ve sinema salonu sahipleri ile yöneticileridir (Erkılıç, 2003: 41). Bu anlamda TSFB'nin bir çeşit iş adamları örgütü olduğu söylenebilir. Fakat bu örgütün ömrü uzun olmamış, kuruluşunu izleyen yıl iç anlaşmazlıklar nedeniyle dağılmıştır.

---

²⁹ Boratav'ın dönemleştirmesine göre 1930-1939 dönemi "Korumacı - Devletçi Sanayileşme" dönemidir. Bu dönemde Türkiye ekonomisinde devlet eliyle milli bir sanayileşme çabası söz konusudur (Boratav 2005: 59). Fakat devletin sinemaya olan yaklaşımının bu dönemin karakterine uygun olduğunu söylemek mümkün değildir. Bunun altında yatan neden, sinemanın devlet tarafından henüz bir endüstri olarak algılanmamasıdır. Sinemaya denetlenmesi gereken bir eğlence aracı ya da eğitici bir faaliyet olarak bakılmaktadır.

³⁰ Merkez Ordu Sinema Dairesi, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Sinema Şubesi, Malûl Gaziler Cemiyeti Sinema Film Fabrikası ve Millet Meclisi Ordularına bağlı Ordu Film Alma Dairesi.

Tablo 2. Üretilen Film Sayıları: 1922-1930

Yıllar	Film Sayıları
1922	3
1923	3
1924	1
1925	0
1926	0
1927	0
1928	2
1929	1
1930	0
1931	1
1932	1
1933	7
1934	3
1935	0
1936	0
1937	1
1938	1
1939	4
Toplam	28

Kaynak: Tunç, 2012: 67.

1922-1939 yılları arasındaki ikinci dönem, sinemanın temellerinin atıldığı dönem olarak kabul edilebilir. Tablo 2’de görüldüğü gibi bu dönemde, iki özel yapım şirketi ve tek bir yönetmenin çabaları sonucu çekilen yerli film sayısı 28’dir. Bu dönemin özelliği, ilk defa özel yapım şirketleri eliyle filmlerin çekilmesi ve devletin yalnızca denetleyici bir rol üstlenmesidir.

1.3. Sektörel Oluşum: 1940-1949

Yönetmen tekelinin kırıldığı, yapım şirketi sayısının arttığı ve ilk sivil örgütlenme girişimlerinin yaşandığı 1940-1949 dönemi ise sektörel oluşuma geçiş dönemidir. 1932 yılındaki kısa ömürlü örgütlenme girişiminin ardından, 1946 yılında önce Yerli Film Yapanlar Cemiyeti, ardından Sinemacılar ve Filmciler Cemiyeti ve daha sonra Türk Sinema İmalcileri ve Dağıtıcıları Birliği kurulmuştur (Özgüç, 1990: 51). 1946 yılında ortaya çıkan söz konusu meslek birlikleri ile sinemanın sivil bir biçimde örgütlenmeye başladığını söyleyebiliriz. Bu dönemde, 1938 yılında vergi oranlarında yapılan indirimin de etkisi ile, çekilen film sayısında bir artış gözlemlenmektedir.

Tablo 3. Üretilen Yerli Film Sayıları: 1940-1949

Yıllar	Film Sayıları
1940	4
1941	2
1942	4
1943	2
1944	4
1945	2
1946	6
1947	12
1948	18
1949	19
Toplam	73

Kaynak: Tunç, 2012: 69.

İlk yerli filmin yapımından 1940 yılına kadar geçen sürede yılda ortalama 2 film bile çekilemezken, bu on yıllık dönemde çekilen yerli film sayısı 73'tür. Bu 73

filmin 49'u dönemin son üç yılında çekilmiştir. 1950'liler ile başlayacak yeni dönem ise Türkiye'de sinemanın kârlı bir sektör olarak var olduğu dönem olacaktır.

1.4. Altın Çağ “Yeşilçam”: 1950-1975

Türkiye sinema tarihi açısından 1950-1975 dönemi altın çağ olarak adlandırılmaktadır. Yeşilçam dönemi olarak da bilinen bu dönemde gişe rekorları kırılmış, milyonlarca insan film izlemek üzere sinemalara akın etmiş ve yerli yapım sayıları bir daha yanına bile yaklaşlamayan seviyelere çıkmıştır. Söz konusu dönemin sıklıkla kapitalizm açısından da “altın çağ” olarak nitelendirildiğini göz önünde bulundurmak faydalı olacaktır. Bu dönemde kültür ürünleri, tüm dünyada kitlesel tüketime uygun bir biçimde üretilir hale gelmiştir. Sanat eserlerinin yerini kitle kültürüne dönük metalar almaktadır. Adorno (2013: 109), kitle kültürünün toplumun içinden kendiliğinden ortaya çıkan bir kültürü ifade etmediğini, aksine "kitleler tarafından tüketilmeye uygun olan ve bu tüketimi büyük ölçüde belirleyen ürünler[in] az çok planlı bir biçimde” üretildiğini belirtmektedir. Adorno'nun kültür üretimini kültür endüstrisi ile kavramsallaştırmasındaki vurgu üretim tekniklerini kapsamaz. Kültürün endüstrileşmesi ile ortaya çıkan standartlaşma ve yaygınlaşmadır. Kitle kültürü herhangi bir meta üretimi gerçekleştiren bir endüstride olduğu gibi kültür endüstrisince üretilir. Kültür endüstrisi, ürünü olan sanatı tüketime uygun bir biçimde sunarak tüketim malına dönüştürür ve bununla birlikte kitleselleştirir.

Scognamillo (1998: 505) dönem sinemasını bir sanayi ürünü olarak tanımlamakta ve üretimin çok bilinen, tekrarlanan yapılara dayandığını belirtmektedir. Sinema endüstrisindeki bu rekor üretim dönemin politik, ekonomik ve toplumsal bir dizi olayı ile açıklanabilir. Bu dönemi tek bir olay ile açıklama

çabasına girişmek mümkün değildir. Fakat çalışmamız kapsamında sinema endüstrisinin altın çağını yaşadığı bu dönemin başındaki bir olay dikkat çekicidir. 1948 yılında Belediye Gelirleri Kanunu'nda yapılan bir değişiklik ile sinemalardan alınan eğlence vergisi oranları yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye göre yerli filmlerin gösterimlerinden alınan vergi oranı %25 olarak belirlenirken, yabancı filmlerin gösteriminden alınan vergi oranı %70 olarak belirlenmiştir. Bu düzenleme, devletin Türkiye sinemasını desteklemek üzere gerçekleştirmiş olduğu ilk müdahaledir ve yerli filmlerin çok daha ucuz bilet fiyatları ile gösterilebilmesini sağladığı için film yapımına olan talebi açık bir biçimde artırmıştır (Kanzler, 2014: 13). Türkiye sineması daha fazla insan istihdam eden, daha fazla sayıda film yapan bir yapıya bürünmüştür. İlk filmini 1949 yılında çeken Lütfi Akad (aktaran Scognamillo, 1998: 137-138) “1948 yılı ciddi özel sermayeli, kendine yeni bir iş sahası arayan sermayenin bu sahaya geliş yılıdır diyebiliriz” sözleriyle tarif etmektedir bu etkiyi.

Tablo 4. Üretilen Film Sayıları: 1950-1975

Yıllar	Film Sayıları
1950	23
1951	31
1952	50
1953	52
1954	51
1955	57
1956	49
1957	63
1958	95
1959	95
1960	68
1961	116
1962	127
1963	125
1964	178
1965	214
1966	238
1967	206
1968	117
1969	229
1970	225
1971	266
1972	298
1973	208
1974	188
1975	225
Toplam	3594

Kaynak: Tunç, 2012: 82-103.

Dönemin yalnızca ilk on yılında 566 yerli film çekilmiştir. 1950 yılında 11 milyon civarında olan toplam sinema seyircisi sayısı 1959 yılında 25 milyonu aşmıştır (Tunç, 2012: 82). Türkiye’de sinemanın genişleyen bir piyasa olarak örgütlenişinin etkileri yalnızca üretim ve tüketim seviyelerindeki değişiklik ile dikkat çekmemektedir. 1951 yılında “Barbaros Hayrettin Paşa” filminin çekimleri sırasında İpek Film şirketi filmin yönetmenleri, başrol oyuncusu, reji asistanı ve beş figüranınin geçici olarak sigortalanması için Türkiye Genel Sigorta kurumuna başvurmuştur (Özgüç, 1990: 54). Böylece filmin çalışanları Türkiye sinema tarihinin ilk sigortalı çalışanları olmuştur. Aynı yıl kabul edilen 5846 sayılı “Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu” ile birlikte telif konusunda ilk yasal düzenleme yapılmıştır (Tunç, 2012: 76). 1954 yılında ise sektörün ilk sendikası olan Film Teknisyenleri Sendikası kurulmuştur. 1958 yılında gerçekleşen fiili devalüasyon³¹ yerli film yapımının lehine olan bir diğer gelişme olarak not edilebilir. 1958 yılında devalüasyon ile yabancı film sayısında %40’lık bir azalma meydana gelmiştir (Erkılıç, 2003: 87). 50’li yılların sonunda sinema kendi kendini finanse edebilen bir yapıya kavuşmuştur. Bu yapı ilerleyen yıllarda rekor seviyede gerçekleşecek olan üretim ve tüketimin yolunu açacaktır.

Sinema endüstrisi, 27 Mayıs askeri darbesinin gerçekleştiği 1960 yılındaki düşüş göz önünde bulundurulmazsa, 50’lerdeki genişlemesini sürdürmüştür. 1961 yılında çekilen yerli film sayısı ilk defa 100’ü aşmış ve bu sayı dönem boyunca

---

³¹ “Ne var ki, dolar cinsinden ithalatın 1953-1958 arasında %40’tan daha fazla düşmesi ve dış baskıların giderek artan dozu, 4 Ağustos 1958’de doların TL karşısında 2.2 misli değerlenmesi sonucunu doğuran fiili bir devalüasyonun kabul edilmesini kaçınılmaz kıldı” (Boratav, 2005: 111)

artmaya devam etmiştir. 1960-1975 yılları arasındaki on altı yıllık dönemde çekilen yerli film sayısı 3028'dir. Bu sayı söz konusu dönemde yıllık ortalama 190'a yakın film çekildiği anlamına gelmektedir. 1972 yılında çekilen 298 film Türkiye sinema tarihinin üretim rekorudur. Bunun yanında 1950'lerin sonunda 25 milyon civarında olan toplam seyirci sayısı 1970 yılında 245 milyonu aşmıştır (Tunç, 2012: 130). 1960 yılı ile birlikte bu olağanüstü genişlemenin yanında sinema endüstrisinde yaşanan diğer gelişmeler ise şu şekilde sıralanabilir: 1963 yılında Sinema Emekçileri Sendikası Metin Erksan Genel Başkanlığında kurulmuştur. Ardından Ar Film Stüdyosu'nda Sine-İş'e bağlı işçi ve teknisyenlerin iş bırakması ile Türkiye sinema tarihinin ilk grevi başlatılmıştır. 1976 yılında ise Acar Film Stüdyosu'nda yaklaşık dört ay süren bir grev başlatılmış ve Türkiye sinemasından ilk kez bir toplu sözleşme eylemi başarıya ulaşmıştır (Özgüç, 1990: 83-84). Artan film sayısı ile sinema endüstrisinde gerçekleşen genişleme devletin ilgisini sinemaya yöneltmesine neden olmuştur. 9-16 Kasım 1964 tarihleri arasında Turizm ve Tanıtma Bakanı Ali İhsan Göğüş'ün başkanlığında 1. Türk Sinema Şûrası toplanır. Şûrada sansür, yerli üretimin teşviki ve iş gücü yetiştirme gibi konular görüşülmüş fakat şûra sendika ve meslek birliklerinin temsilcileri tarafından protesto edilmiştir. (Erkılıç, 2003: 110). 2. Sinema Danışma Kurulu 2 Eylül - 22 Ekim 1971 tarihleri arasında Kültür Bakanı Talat Halman'ın çağrısını üzerine toplanmış fakat bu çaba da herhangi bir sonuç doğurmamıştır. Türkiye sinemasının altın çağı 70'li yılların ikinci yarısı ile birlikte son bulmaya başlamış ve sinema endüstrisi 1990'larla birlikte derin bir krizin içine girmiştir.

1.5. Gerileme: 1976-1989

Tablo 5. Üretilen Film Sayıları: 1976-1989

Yıllar	Film Sayıları
1976	164
1977	124
1978	126
1979	193
1980	68
1981	71
1982	72
1983	78
1984	126
1985	123
1986	184
1987	186
1988	117
1989	99
Toplam	1731

Kaynak: Tunç, 2012: 131-156.

Sinema endüstrisi dünyada 1973 petrol krizi ve Türkiye’de 1974 Kıbrıs Harekâtı’nın yaşandığı dönemde daralma ile karşı karşıya kalmıştır. 1970’te 250 milyon sınırına dayanan toplam seyirci sayısı 1979’da 77 milyona düşmüş, 1972 yılında 298 ile rekor seviyeye ulaşan yerli film sayısı ise 1979 yılında 193’e gerilemiştir³². Sinema endüstrisinin içinde bulunduğu kriz devleti harekete

---

³² Scognamillo (1998: 192) 1975 yılının seks filmleri furiasının başlangıcı olduğunu belirtmektedir. 1979 yılında çekilen yerli filmlerin 131’i video formatında çekilen seks

geçirmiştir. 1977 yılında Kültür Bakanlığı'na bağlı Sinema Dairesi Başkanlığı kurulmuş, ardından 11-12 Mayıs 1978 tarihlerinde Devlet Sinema Kurultayı toplanmıştır (Erkılıç, 2003: 130). Fakat bu çabalar sonuçsuz kalmıştır. 1980 yılı ile birlikte çekilen yerli film sayısı belirgin bir biçimde düşmeye başlamış ve bu düşüş 90'lı yıllarda dramatik bir biçimde devam etmiştir. 1960-1975 yılları arasında çekilen toplam 3028 yerli filme karşılık, 1976-1989 döneminde çekilen yerli film sayısı 1681'de kalmıştır. Üstelik bu sayıya, 1970'lerin ikinci yarısında yaygın hale gelen video filmler de dahildir. 60'lar ve 70'ler boyunca kitlesel tüketime cevap verecek biçimde üretimde bulunan sinema endüstrisinin aksine sinema 1980'ler ile birlikte adeta hayatta kalmaya çalışan bir sanat dalı biçimi almıştır. Nezir Erdoğan (aktaran Tunç: 2012, 163) 1980 sonrası Türkiye sinemasının ürünlerinin mübadeleye konu olan metalar biçiminden çıktığını belirtmektedir. 1981 yılında Belediye Gelirleri Kanunu'nda bir değişikliğe daha gidilerek vergi oranları yeniden değiştirilir. Bu değişikliğe göre yerli filmlerin gösteriminden alınacak vergi oranı %20, yabancı filmlerden alınacak vergi oranı %50 olarak belirlenmiştir. Fakat bu değişikliğin yerli film üretimine önemli bir katkısı olmamıştır. Dönem boyunca sektörü ayakta tutan video filme olan taleptir.

1.6. Kriz: 1990-2004

1990'lı yıllar, Türkiye'de sinema endüstrisinin adeta yok olduğu dönemdir. Yerli film sayısı 90'lı yıllar boyunca düşmeye devam etmiştir. 90'lı yılların sonu ile

---

filmleridir. Bu bilgi göz önünde bulundurulduğunda sinema endüstrisinin derin bir krizin içinde olduğu daha açık bir biçimde görülecektir.

2000’li yılların başındaki yerli film üretimi sayısı elli yıl öncesine, 40’lı yılların sonuna dönmüştür.

Tablo 6. Gösterime Giren Film Sayıları: 1990-2004.

Yıllar	Film Sayısı
1990	25
1991	17
1992	10
1993	11
1994	16
1995	10
1996	10
1997	13
1998	10
1999	14
2000	15
2001	17
2002	9
2003	16
2004	18
Toplam	211

Kaynak: Tunç, 2012: 186; 194-195.

Tablo 6’da görüldüğü üzere, 1990 yılında gösterime giren yerli film sayısı 25 iken, 2002 yılına gelindiğinde bu sayı 9’a düşmüştür³³. 1990-2000 yılları arasındaki

---

³³ Türkiye’de uluslararası standartlarda gişe istatistikleri 1989 yılında tutulmaya başlamıştır. Bu nedenle, 1990 yılından itibaren geçerli olmak üzere, verilen film sayıları yıl içinde üretilen filmleri değil gösterime giren filmleri kapsamaktadır.

dönemde gösterime giren yerli film sayısı 150'dir. 80'lerle birlikte can çekişmeye başlayan sinema endüstrisi, bir yandan da neoliberalizme özgü kimi pratiklerle tanışmaya başlamıştır. 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye sinemasında sponsorluk sistemi uygulamaya konulmuştur³⁴. Efes Pilsen ve Telsim şirketleri dönemin dikkat çeken sponsorları arasında yer almaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan bir başka sistem ise Avrupa Görsel-İşitsel Eserlere Destek Fonu (Eurimages)'dir. Türkiye 29 Ağustos 1990 tarihinde Eurimages üyeliğine kabul edilmiştir. 1990-2000 yılları arasında 43 adet uzun metraj sinema filmi Eurimages katkısından yararlanmıştır (Yavuzkanat, 2010: 47).

Turgut Özal tarafından hazırlanan ve 24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe giren ekonomik programı, Türkiye için neoliberal sürecin miladı olarak belirleyebiliriz. Türkiye'nin neoliberalleşme sürecini iki döneme ayırmak mümkündür. 1980'lerde yeni bir birikim modeline geçiş piyasanın işleyişe el koyup her şeyi düzeltereği beklentisini yaratmıştır. Buğra (2007: 143), bu dönemde başta başbakan olmak üzere kimsenin piyasanın işleyişi için devlet müdahalesinin gerekliliğini fark edemediğini belirtmektedir. Fakat 1990'lı yıllarda bu durum değişmiştir. Piyasa ekonomisini inşa etme ve işlerliğinin sürdürülmesi için aktif bir strateji izlemenin gerekliliği anlaşılmıştır. Boratav (2005) da Türkiye iktisat tarihini dönemleştirirken 1980 sonrası dönemi ikiye ayırmaktadır. 80'lerin sonuna kadar süren dönem "sermayenin karşı saldırısı" olarak adlandırılırken, 90'larla birlikte başlayan dönem "uluslararası finans kapitalin egemenliğine sancılı geçiş" dönemidir. Birinci döneme karakterini

---

³⁴ Sanat sponsorluğu ve 1980 sonrasında şirketlerin sanata yönelmesi üzerine detaylı bir çalışma için bkz. Wu (2014).

veren uygulamalar korumacı-devletçi kurumların tasfiyesi ve piyasalaşma önündeki engellerin kaldırılmasıdır. Sonraki dönem ise neoliberal reformların kurumsallaştırılması çabalarını içermektedir.

Türkiye’de devletin 1980 sonrası dönemde sinema ile kurduğu ilişki bu değişimin izlerini taşımaktadır. 1975 yılında sinema endüstrisinin krize girişinin ardından yaklaşık on sene boyunca devletin hareketsizliğinden söz edilebilir. Bu durum 1986 yılında Türkiye tarihinde sinema ile ilgili sansür dışında yapılan ilk yasal düzenleme ile değişmeye başlamıştır. 23 Ocak 1986 tarihinde 3257 sayılı “Sinema, Video ve Müzik Eserleri Kanunu” çıkarılmıştır. Bu kanun ile ilk defa sinema endüstrisini desteklemeye dönük düzenlemeler getirilmiştir. Ardından 6 Kasım 1989 tarihinde Kültür Bakanlığı’na bağlı Telif Hakları ve Sinema Genel Müdürlüğü kurulmuştur. 3257 sayılı yasada ön görülen sinema endüstrisini destekleme amacına ulaşmak üzere bir fon oluşturulur. Bu fon kapsamında Telif Hakları ve Sinema Genel Müdürlüğü, “Sanatsal İçerikli Filmlerin Desteklenmesi, Yaptırılması ve Satın Alınmasına İlişkin Yönetmelik” doğrultusunda yerli film yapımını desteklemeye başlamıştır.

Tablo 7. Uzun Metraj Film Destekleri: 1988-2004

Yıllar	Desteklenen Film Sayısı	Toplam Destek
1988	1	75.000.000
1989	3	160.000.000
1990	6	450.000.000
1991	5	475.000.000
1992	18	4.075.000.000
1993	23	6.900.000.000
1994	7	2.700.000.000
1995	0	0
1996	5	7.200.000.000
1997	0	0
1998	3	20.000.000.000
1999	6	43.000.000.000
2000	14	192.000.000.000
2001	0	0
2002	0	0
2003	17	475.000.000.000
2004	0	0
Toplam	108	752.035.000.000

Kaynak: Yavuzkanat, 2010: 57.

Tablo 7’de 1988-2004 yılları arasında desteklenen film sayıları ve toplam destek miktarlarına ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Bu destek çerçevesinde, 1988-2004 yılları arasında toplam 108 filme devlet desteği verilmiştir. Fakat bu destek sisteminin, yok olmuş bir sinema piyasasını yeniden inşa etme ve işlerliğini sağlama konularında başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu başarısızlığın kaynağı; bir yandan söz konusu dönemde ülkenin içerisinde bulunduğu kriz ortamı, diğer yandan da destek sisteminin uygulanışındaki aksaklıklardır. 1988-2004 yılları

arasında uygulanan destekleme sistemi oldukça düzensiz bir biçimde işlemiştir. On yedi yıllık bu dönemde sekiz yıl 3 ya da daha az yerli filme destek verilirken, bir yıl içerisinde 23 filme destek verildiği de olmuştur. Bu ve başka sebepler ile devlet desteğinin bir piyasa inşası anlamında başarısız olduğu söylenebilir.

1.7. Yeniden Doğuş: 2004-2015

Tablo 8. Gösterime Giren Yerli Film Sayıları: 2005-2015

Yıllar	Film Sayıları
2005	27
2006	34
2007	40
2008	50
2009	70
2010	65
2011	70
2012	61
2013	85
2014	108
2015	139
Toplam	749

Kaynak: SGM, 2017c.

2004 yılı, sinema piyasasının yeniden inşa edildiği ve işlerliğinin sağlandığı dönemin başlangıcıdır. Tablo 8’de görüldüğü üzere, 2005 yılında gösterime giren yerli film sayısı 27 iken, 2015 yılında bu sayı 139’a ulaşmıştır. Piyasa, dönem boyunca genişlemesini sürdürmüştür. Dönem boyunca gösterime giren yerli film sayısı 749’dur. Dönemi, sinema piyasasının yeniden doğuşu olarak adlandırmamıza sebep olan bu genişlemedir. Sinema piyasasındaki söz konusu genişlemenin

ardında yatan neden ise 2004 yılında çıkarılan 5224 sayılı ‘‘Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi ve Sınıflandırılması ile Desteklenmesi Hakkındaki Kanun’’ ile getirilen destekleme sistemidir. Bu kapsamda getirilen devlet desteği Türkiye’de sinemanın hayata döndürülmesini sağlamıştır. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde, söz konusu destek mekanizması ile piyasadaki genişleme ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır.

2. 5224 Sayılı Kanun Kapsamında Sinema Filmlerinin Desteklenmesi

Türkiye 90’lı yılların sonuna siyasal ve iktisadi kriz koşullarında girmiştir. 1994-2001 yılları arasında ikisi ağır beş finansal kriz yaşanmıştır (Boratav, 2005: 180). Bu krizlerin sonucusu 2001 Şubat’ında, Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve Başbakan Bülent Ecevit arasında yaşanan siyasal krizin hemen ardından ortaya çıkmıştır. Krizden yalnızca birkaç ay sonra Kemal Derviş tarafından bir ekonomik program açıklanmış ve izleyen süreçte kapsamlı bir IMF-Dünya Bankası programı uygulamaya konmuştur.

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) 2002 yılında henüz dizginlenememiş siyasal kriz ve dizginlenmeye çalışılan iktisadi kriz koşullarında iktidara gelmiştir. AKP, iktidarı devralışının ardından Derviş’in yürütmekte olduğu iktisat politikaları ile yürürlükteki IMF programını takip etmeye devam etmiştir (Gürkaynak ve Sayek-Böke, 2013: 64). Bu dönem, bir yandan uygulanmakta olan programın öngördüğü düzenlemelere, diğer yanda Avrupa Birliği ile uyum için gerekli koşulların sağlanması çabalarına sahne olmaktadır.

‘‘Özellikle sarsıcı bir kriz olan 2001 krizinin ardından, 2002 yılı seçimlerinde çoğunluğu elde eden Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) hükümeti başdöndürücü bir yasama faaliyetine girişti. Bir yandan kapitalist toplumlara özgü özel mülkiyet ve

özgür sözleşme ilişkilerinin temelleri atılıyor ve piyasanın önündeki engeller kaldırılıyor, bir yandan da piyasa ilişkilerinin yaygınlaştırılmasından doğan insani ve sosyal sorunların kontrol altında tutulabilmesi için önlem alınması için çalışılıyordu” (Buğra, 2007: 144).

Türkiye sinemasının 2000’li yılların başından bu yana yaşamakta olduğu dönüşüm, diğer birçok alan gibi, bu neoliberal çabaların³⁵ izlerini taşımaktadır.

2000’li yılların başında, henüz içinde bulunduğu derin krizi atlatamamış olan sinema endüstrisinin yeniden inşası için çeşitli arayışlar söz konusudur. Bu kapsamda Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2003 ve 2004 yıllarında “Sinemanın Sorunları ve Çözüm Önerileri” adlı iki arama konferansı düzenlenmiştir. Bunun yanında, 2003 yılında 4. Türkiye Sinema Kurultayı toplanmıştır (Erkılıç, 2008: 61). Bu sürecin başlangıcındaki bir diğer önemli gelişme ise 2003 yılında “Kültür ve Turizm Bakanlığı Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun”un yürürlüğe girmesidir. Bu arayışların sonucu, neoliberal bir müdahale aracı olarak tanımladığımız sinema filmlerinin desteklenmesi uygulamasını da içeren, 5224 sayılı “Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi ve Sınıflandırılması ile Desteklenmesi Hakkında Kanun” 14 Temmuz 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sinema filmlerinin desteklenmesi uygulamasına zemin hazırlayan bu yasama faaliyeti, söz konusu dönemde AKP hükümeti tarafından yürütülmekte olan programın bir parçası olarak okunmalıdır³⁶.

---

³⁵ AKP’nin ekonomi politik yönelimine dair güncel bir tartışma için bkz. Madra (2016a; 2016b).

³⁶ 5224 sayılı yasanın yapımından önce gerçekleştirilen arama konferanslarına Belgesel Sinemacılar Birliği temsilcisi olarak katılan yönetmen Mustafa Ünlü, söz konusu yasanın Avrupa Birliği normlarına yönelik hazırlandığını belirtmektedir (Çetinbaş vd., 2015: 160). Sinema Eseri Yapımcıları Meslek Birliği Başkan Yardımcısı yapımcı Serkan Çakarer

5224 sayılı yasanın hazırlandığı dönemde Kültür ve Turizm Bakanı olan Erkan Mumcu (aktaran Akbulut, Tarihsiz: 8) bu tespiti teyit etmektedir: “Kültür ve tabiat varlıklarını koruma kanunu, telif hakları kanunu ve sinema kanunu... Bunların hepsi bir pakettir. Hepsi de aynı mentalitenin ürünüdür”.

29 Nisan 2003 tarihinde yürürlüğe giren “Kültür ve Turizm Bakanlığı Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun”un Bakanlığın görevlerini tanımladığı 2. maddesinin çeşitli bentlerinde Bakanlığın görevleri arasında “ekonomik gelişmeye katkıda bulunmak”, “sivil toplum kuruluşları ve özel sektör ile iletişimi geliştirmek ve işbirliği yapmak” ve “kültür ve turizm alanlarında her türlü yatırım, iletişim ve gelişim potansiyelini yönlendirmek” sayılmaktadır. Söz konusu kanun kapsamında Bakanlığın ana hizmet birimleri arasında Telif Hakları ve Sinema Genel Müdürlüğü sayılmış, 11 Ekim 2011 yılında yapılan bir değişiklik ile Telif Hakları Genel Müdürlüğü ile Sinema Genel Müdürlüğü birbirinden ayrılarak bugünkü yapı ortaya çıkarılmıştır. Kanunun, Sinema Genel Müdürlüğü’ne tanımladığı görevler arasında; “Sinema sektörüne ilişkin yatırım destek ve tanıtım faaliyetlerini koordine etmek ve bu alandaki kültür mirasımızın gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamak” ve “Ulusal ve uluslararası düzeyde kamu ve özel medya kuruluşları ile sektörel ilişkileri geliştirerek faaliyetleri yürütmek; görev alanında, bankalar, finans kuruluşları, meslek birlikleri, birlikler, dernekler ve diğer sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği yapmak” yer almaktadır. Kanun kapsamında söz konusu kurumlara tanımlanan

---

(aktaran Akbulut, Tarihsiz: 23) ise Avrupa Birliği uyum sürecinin böyle bir destekleme modeline dönük bir ihtiyaç doğurduğunu, desteğin sosyal devlet anlayışından kaynaklanmadığını belirtmektedir.

görevlerin, neoliberalizmin “iyi yönetim³⁷” uygulamalarına zemin hazırladığı söylenebilir. 2004 yılında çerçevesi çizilecek olan sinema destekleri bu zemin üzerine inşa edilmiştir³⁸.

21 Temmuz 2014 tarihinde yürürlüğe giren “Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi ve Sınıflandırılması ile Desteklenmesi Hakkında Kanun” ile getirilen sinema destekleri, Türkiye sinema endüstrisi açısından tarihi bir dönemeçtir. Sinema Genel Müdürlüğü Daire Başkan Vekili Mustafa Selçuk Yavuzkanat (2010: 72), 5224 sayılı Kanun ile sinemanın eğlence kapsamından çıktığını “kültür girişimi ve yatırımı” olarak tanıdığını belirtmektedir. Kanunun amaçları arasında “sinema sektörünün eğitim, yatırım, girişim, yapım, dağıtım ve gösterim alanlarında geliştirilmesi ve güçlendirilmesi” sayılmaktadır. Erkan Mumcu (aktaran Akbulut, Tarihsiz: 7) 5224 sayılı Kanun ile getirilen destekleme mekanizmasının yeni bir model olduğunu belirtir: “(Daha önceki destek modeliyle karşılaştırırsak) 2004 sonrası başka bir süreçtir, yeni bir hukuk tanımlanmıştır, yeni bir yönetsel teknoloji kurulmuştur”. Bakan’ın bu değerlendirmeleri Dardot ve Laval (2012: 1) tarafından neoliberal yönetimsellik³⁹ çerçevesinde tarif edilen “dünyanın yeni aklı”na yapılan

---

³⁷ Buğra (2009: 239), 1990’larla birlikte Post-Washington Konsensüsünün bir parçası olarak “iyi yönetim” kavramının ortaya çıktığını belirlemektedir. Kavram, karmaşık özel-kamu ortaklıkları çerçevesinde kurgulanan sivil girişimleri tarif etmek için kullanılmaktadır.

³⁸ Erkan Mumcu (aktaran Akbulut, Tarihsiz: 6) süreci şu şekilde anlatmaktadır: “Ne yapalım, nasıl yapalım diyerek çalıştaylar zinciri, arama konferansları düzenledik. Ve tam bir mutabakatla geldiğimiz için yasadan etkilenecek olanlarla uygulayacak tarafların tamamını bir araya getirerek çıkardık”.

³⁹ “(...) modern toplumlarda “yönetme sanatı” -Foucault yönetimselliği böyle de adlandırır- esasen baskıcı olmaktan ibaret değildir, daha ziyade insanın “içten içe işleyen” kendini terbiye ve kontrol etme mekanizmalarıyla ilgilidir. İnsanlara, bedenlere ve şeylere hem

vurguyu çağrıştırmaktadır. Sinema filmlerinin desteklenmesi mekanizması ile dünyanın yeni aklına yapılan bu çağrıyı değerlendirebilmek için, mekanizmanın kurgusunun ve işleyişinin yakından incelenmesi gerekmektedir.

2.1. Sinema Filmlerinin Desteklenmesi Yoluyla Girişimci Öznenin Üretimi

5224 sayılı Kanun'a göre destekleme "Sinema sektöründe yapım, senaryo yazımı, arşiv, belgeleme, teknik alt yapı, eğitim, araştırma, geliştirme, tanıtım, dağıtım, pazarlama, gösterim alanlarına ilişkin projelerin değerlendirilerek uygun görülenlerin desteklenmesini" ifade etmektedir. Destek sisteminin finansmanı bandrol ücretleri, geri ödemeler, 5224 sayılı Kanun kapsamında Bakanlıkça gerçekleştirilen iş ve işlemlerden alınan ücretler ve belediyelerin, yerli ve yabancı film gösterimlerinden aldıkları %10 oranındaki Eğlence Vergisi (rüsüm) üzerinden sağlanmaktadır. Belediye Gelirleri Kanunu'nun 21. maddesi uyarınca toplanan rüsüm tutarının %75'i Kültür ve Turizm Bakanlığı Merkez Saymanlık hesabına aktarılmaktadır. Piyasanın kendi kendine işleyişinin desteklenmesi amacına dönük bu mekanizma, çok büyük ölçüde sinema filmlerinin gösteriminden elde edilen kaynak ile finanse edilmektedir.

Destekleme başvurusunda bulunan projelerin değerlendirilmesi ve desteklenecek projelerin belirlenmesi görevi Destekleme Kurulu'na verilmiştir. Destekleme Kurulu faal meslek birliklerinin⁴⁰ üyeleri arasından seçtikleri birer

---

dayatılan, hem de bütün bunların aktif bir parçası olduğu bir düzenin analizidir yönetme sanatı" (Lorey, 2014: 150-151).

⁴⁰ Anadolu Sinemacılar ve Televizyoncular Meslek Birliği, Sinema Oyuncuları Meslek Birliği, Belgesel Sinemacılar Birliği, Film Yapımcıları Meslek Birliği, Türkiye Sinema

temsilci, Bakanlıkça belirlenen üç uzman ve Bakanlık temsilcisinden oluşmaktadır. Kurula Bakanlık temsilcisi başkanlık yapmaktadır. Kurul üye tam sayısının en az üçte ikisi ile toplanmakta ve üye tam sayısının salt çoğunluğu ile karar vermektedir. Kurulu oluşturan üyelerin bileşimi göz önünde bulundurulduğunda kurulda meslek birliklerinin karar verici konumda olduğu söylenebilir⁴¹. Ancak Kurul kararları Bakan onayı ile yürürlük kazanmaktadır. Yavuzkanat (2010: 59) bu modeli “sektörün içinde bulunduğu ancak Bakanlıkça yürütülen bir model” biçiminde tarif etmektedir.

Destekleme; proje, yapım ve yapım sonrası desteği olmak üzere üç farklı biçimde yapılmaktadır. Proje desteği geri ödemesiz, yapım desteği geri ödemeli, yapım sonrası desteği ise geri ödemeli veya geri ödemesiz şekilde yapılmaktadır. Belgesel, canlandırma ve kısa filmlere geri ödemesiz destek sağlanırken; sistemin ana gövdesini oluşturan kurgu filmler için yapım desteği geri ödemeli olarak sağlanmaktadır. Kurgu filmlere verilecek yapım desteği, yapımın sinema versiyonunun üretilecek olması ve öncelikle sinemada gösterime girmesi koşuluna bağlıdır. Destek miktarı, toplam proje giderlerinin %50’sini aşamaz. Filmin gösterime girdiği yılı takip eden takvim yılı itibarıyla, yapımdan elde edilen toplam hasıllardan giderler düşüldükten sonra kalan tutardan, toplam proje giderine yapılan destek oranında geri ödeme yapılır. Filmin gösterime girmemesi durumunda,

---

Eserleri Sahipleri Meslek Birliği, Sinema ve Televizyon Eserleri Sahipleri Meslek Birliği, Sinema Eseri Yapımcıları Meslek Birliği, Sinema Eseri Sahipleri Meslek Birliği, Televizyon ve Sinema Yapımcıları Meslek Birliği.

⁴¹ Kurulun bu yapısı, Friedman’ın özgürlüklerin teminatı olarak tasarladığı özel-kamu ilişkisini hatırlatmaktadır: “Hem ekonomik hem diğer etkinliklerde öncelikle gönüllü iş birliği ve özel girişime dayanarak, özel kesimin kamu kesimi güçleri üzerinde denetleyici olmasını ve din, ifade ve düşünce özgürlüğünün de etkili bir koruyucusu olmasını güvence altına alabiliriz” (Friedman, 2011: 3).

desteğin yapıldığı yılı takip eden takvim yılı sonu itibarıyla film gösterime girmiş sayılmaktadır. Bu süreci daha basit bir biçimde açıklayacak olursak, yapım desteği başvurusu uygun bulunan 400 bin TL proje giderli uzun metraj bir sinema filmine 200 bin TL destek verilmektedir. Desteğin geri ödeme tarihi itibarıyla elde edilen hasılat 800 bin TL olur ise film zarar etmemiş sayılacak, proje gideri olan 400 bin TL hasılatтан düşüldükten sonra kalan 400 bin TL'nin %50'sine tekabül eden 200 bin TL geri ödenecektir. Fakat filmin hasılatı bu tutarı karşılamaz, örneğin 600 bin TL'de kalırsa proje gideri olan 400 bin TL hasılatтан düşüldükten sonra kalan 200 bin TL'nin %50'sine tekabül eden 100 bin TL geri ödenecek ve film zarar etmiş sayılacaktır. Geri ödemesi tamamlanmayan filmlerin yapımcıları üç yıl süre ile destekten tekrar yararlanamazlar⁴².

Destekleme mekanizmasının geri ödeme şartlarını düzenleyen ve ilk bakışta çok da önemli görülmeyebilecek bu ayrıntı, uygulamada oldukça önemli bir sonuç doğurmaktadır. Destekleme mekanizması, geri ödeme ve yeniden başvuru şartları çerçevesinde film yapımcılığını değil; bir tür yapımcı-yönetmenliği teşvik etmektedir (Akbulut, Tarihsiz: 26). Çekilen filmlerin hasılatını yalnızca vizyon geliri değil, disk satışları ve televizyon yayın gelirleri gibi birçok farklı gelir kalemi oluşturmaktadır. Zafer Kıyan (2016: 163) kültür ürünlerinin biçim ve içerik değiştirerek farklı formlarda yeniden piyasaya sürüldüğü bu süreci “katmerli metalaştırma” şeklinde kavramsallaştırmaktadır. Fakat destekleme mekanizması vizyon tarihini takip eden yıl sonunda geri ödeme koşuluna dayanır. Bu nedenle, destekten yararlanan filmlerin

---

⁴² Bu durumun istisnası, Kurul tarafından belirlenen festivallere davet edilmek ya da festivallerden ödül almaktır. Bu durumda geri ödemesi tamamlanmayan filmin yapımcısı yeniden desteğe başvurabilmektedir.

büyük çoğunluğu geri ödeme tarihi itibarıyla zarar etmiş sayılır ve yapımcısı üç yıl süre ile yeniden desteğe başvuramaz. Bu durum, desteğe başvuracak film projelerinin piyasada yer alan yapım şirketleri üzerinden değil; çoğunlukla filmin yönetmeni tarafından kurulan yeni bir şirket üzerinden şekillendirilmesine neden olmaktadır⁴³. Böylece, filmlerini bir anlamda Bakanlık desteği ortaklığı ile kendi kendine finanse eden bir girişimci olarak film yönetmeni ortaya çıkar: Kendi şirketini yöneten, kendi kendisinin girişimcisi olan bir yönetmen. Destekleme mekanizmasının tahayyül ettiği yönetmen, filmini çekme çabası içerisinde bir sanatçı değil; rekabetçi piyasa koşullarında yatırımını finanse etmeye çalışan bir girişimcidir. Destekleme mekanizması, nihai ürünü sinema filmi olan bir sanatçının sanat eserini sübvansede etmemektedir. Destekleme mekanizması ile ortaya çıkan model, sanatçı ile devlet arasında bir çeşit zarar ortaklığıdır. Yönetmenin, bir sanat eseri olarak iyi bir film tasarlaması ile yetinilmez; yönetmen sinema piyasasının rekabetçi koşullarında başarılı olabilecek, kâr elde edebilecek, uygulanabilir bir yatırım projesine sahip olmalıdır. Destekleme mekanizması, kâr edemeyen girişimciyi, bir süreliğine de olsa, sistemin dışında bırakmaktadır.

Neoliberalizmin insan davranışını belirleyen temel ilke olarak değişim yerine rekabeti tayin edişi ile birlikte, piyasa mekanizması içinde temel özne olarak girişimcinin belirlediğini belirtmiştik. Birey, piyasa durumlarının içinde bırakıldıkça rasyonel davranma becerisini geliştirerek bir girişimci özne halini almakta, piyasa

---

⁴³ Mart 2013-Mart 2015 döneminde Sinema Eseri Yapımcıları Meslek Birliği temsilcisi olarak Destekleme Kurulu üyesi olan yapımcı Yamaç Okur (aktaran Akbulut, Tarihsiz: 27) Bakanlığın her yönetmene şirket kurduğunu belirtmektedir: “İçinde bulunduğumuz meslek birliğinin 300 üyesi var, diğer yapımcı Meslek Birlikleriyle birlikte 800-900 yapımcı şirket var. Yapımcı değil ama yapımcı şirket enflasyonu oluşuyor”.

kendi öznesini yaratmaktadır. Üstelik bu girişimci öznenin performansı yalnızca mal ve hizmet piyasalarını değil, bütün toplumsal ilişkileri kapsamaktadır. Foucault (2015: 209) “öznenin davranışını ekonomik kılan” bir düzenekten söz etmektedir. Bu düzenek tüm toplumsal aktörlere aynı şablonu uygulamaktadır. Bu şablon çerçevesinde, “tüm akılsal davranışlar ekonomik nesneyle özdeşir” (Foucault, 2015: 220). Sinema filmlerini desteleme mekanizması, davranışı ekonomik kılan bu düzeneğin bir parçası olarak yorumlanabilir. Yönetmenin, gayri ekonomik bir özne olarak, eseri ile gayri ekonomik bir ilişki kurmasına imkan tanınmamaktadır.

2016 yılında, yönetmen Yeşim Ustaoglu'nun Bakanlık desteği ile çekmiş olduğu “Tereddüt” filmi etrafında yürütülen bir tartışma, destekleme mekanizmasının yönetmen ve filmi arasındaki ilişkiyi ekonomikleştirici yönünü değerlendirme açısından dikkat çekicidir. 5224 sayılı Kanun kapsamında, sinema filmleri ticari dolaşıma ve gösterime sunulmadan önce çeşitli ilkeler doğrultusunda değerlendirilmekte ve sınıflandırılmaktadır. Ustaoglu, festival gösterimlerinin ardından, filmin gösterime sunulacak versiyonunu “18 yaş ve üzeri izleyici kitlesi” sınıflandırmasına tabi olmayacak biçimde yeniden kurgulamıştır. Bu olay kamuoyunda sansür (Evrensel Gazetesi, 2016) ya da otosansür (T24, 2016) tartışmaları çerçevesinde gündeme gelmiştir. Fakat yönetmen tarafından filme yapılan bu müdahalenin sansür/otosansür tartışmasının⁴⁴ ötesinde bir boyutu vardır. “Sinema Filmlerinin Desteklenmesi Hakkında Yönetmelik” uyarınca, Bakanlık desteğinden yararlanan filmlerin değerlendirme ve sınıflandırma sonucu uyarı

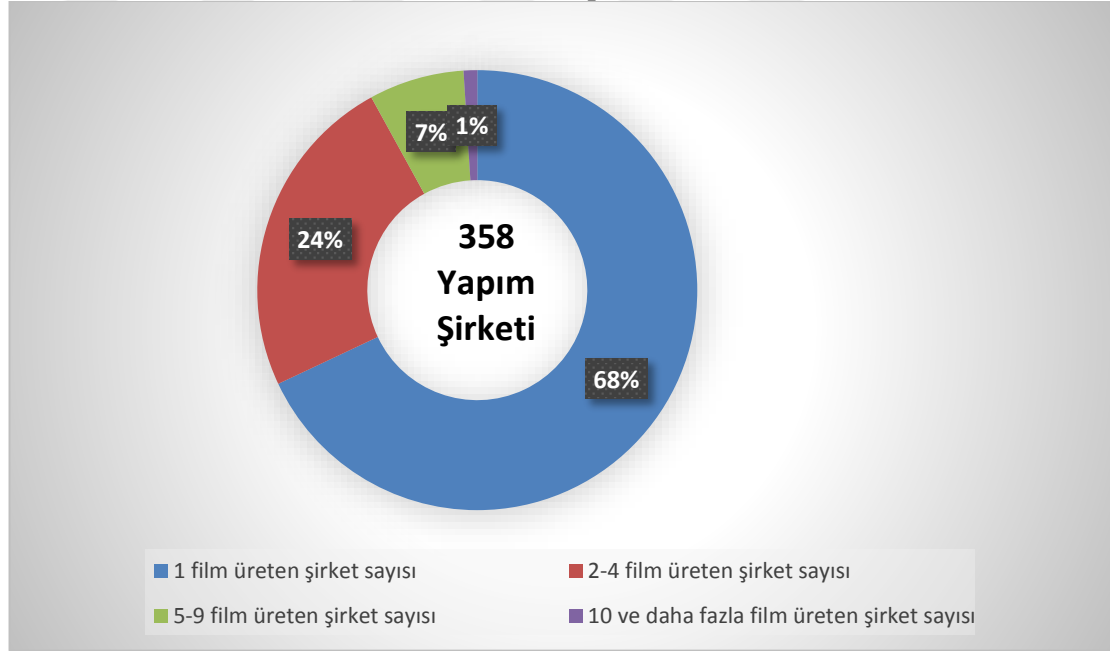
⁴⁴ Bakanlık desteğinden yararlanan filmler hakkında yürütülen sansür tartışması çalışmamızın sınırlarını aşmaktadır. Konu hakkında güncel değerlendirmeler için bkz. Başaran (2014); Saydam (2016).

niteliğinde işaret kullanması zorunlu tutulursa, projeye sağlanan destek geri alınmaktadır. Ustaoglu'nun filmini yeniden kurgulamasının ardında yatan neden destekleme mekanizmasında yer alan bu müeyyidedir. Yönetmen, filmi için sansür ya da otosansür gibi bir durumun geçerli olmadığını belirtmekte ve söz konusu durumu oldukça basit bir biçimde açıklamaktadır (Milliyet Gazetesi, 2016): “Önümüzde bir sözleşme ve yönetmelik maddesi var”. Yönetmen tarafından filmin gösterim için yeniden kurgulanışı yalnızca ürünün piyasa sunuluş biçimi ile ilgilidir. Bu örnekte görüldüğü üzere; destekleme mekanizmasının kurgusu, yönetmen ile filmi arasındaki ilişkiyi ekonomikleştirmektedir. Girişimci bir özne olarak yönetmen, piyasa durumunun içinde bırakıldıkça, piyasa aklı ile düşünmeye başlar. Piyasanın yarattığı gerçeklik birey tarafından kendisine sunulduğu hali ile kabul edilmektedir (Dardot ve Laval, 2012: 270). Bu çerçeveden bakıldığında, destek mekanizmasının, neoliberalizmin temel stratejilerinden biri olduğunu belirttiğimiz girişimci özeninin üretimine dönük bir kurgu içerdiğini söyleyebiliriz. Destek mekanizması ile biçimlendirilen sinema piyasası, girişimci özne olarak yapımcı-yönetmenin üretim yeri olacaktır.

Girişimci öznenin üretiminin teşviki, genel toplum tahayyülünde de bir değişiklik yaratmaktadır. Bu çerçevede, neoliberal toplum tahayyülünün bir şirket toplumu olduğunu belirtmiştik. Şirket toplumu söz konusu olduğunda amaç toplumun temel birimlerinin şirket gibi davranmasını sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda şirket biçimlerinin sayısının artırılmasına, çeşitlendirilmesine ve genelleştirilmesine çabalanmaktadır. Gerald Rauning (2014: 229), “yaratıcı endüstriler”in artık dev şirketler biçiminde yapılaşmadığını belirtmektedir. Yaratıcı endüstrilerin kurumları geçici, kısa ömürlü, proje temellidir ve “kendi kendilerinin

işvereni olan mikro-işletmeler” biçimini almaktadır. Sinema Genel Müdürlüğü verilerine göre, 2015 yılında gösterime giren yerli film sayısı “rekor seviyeye ulaşarak” 139’u bulmuşken (SGM, 2017a), yalnızca Genel Müdürlük’te bilgileri bulunan faal yapım şirketi sayısı 172’dir (SGM, 2017b) . Üstelik bu sayıya, sinema endüstrisinde faaliyet gösteren diğer şirketler -yapım sonrası şirketleri, stüdyo ve platolar, ses stüdyoları, dağıtım şirketleri vb.- dahil değildir. Kanzler (2014: 36), Türkiye’de film yapım sürecinin oldukça dinamik olduğunu ve kısa süre içerisinde birçok yeni şirketin ortaya çıktığını ve kaybolduğunu belirtmektedir.

Grafik 2. Gösterime Giren Filmleri Üreten Yapım Şirketleri: 1990-2013

Kaynak: Kanzler, 2014: 36.

Grafik 2’de görüldüğü üzere, 1990-2013 yılları arasında gösterime giren 687 film 358 farklı yapım şirketi tarafından üretilmiştir. Bu 24 yıllık dönemde yalnızca 5 yapım şirketi tarafından 10’dan fazla film üretilmiştir. 358 yapım şirketinin %7’si 5-

9 film, %24'ü 2-4 film, %68'i ise yalnızca 1 film üretmiş ve bir daha faaliyette bulunmamıştır.

Sinema filmlerinin desteklenmesi mekanizmasının kurgusu ve işleyişi gözden geçirildiğinde, bu mekanizmanın bir çeşit sanat sübvansiyonu olarak tanımlanabilecek bir sosyal devlet uygulaması olmadığı oldukça açıktır. Mekanizma, açık bir biçimde, sanatçı ile değil girişimci ile ilişki kurar. Gayri ekonomik toplumsal bir aktörün piyasa durumunun içine çekilmesi söz konusudur. Piyasanın, toplumun bütününe yayılması amacına dönük olarak izlenen stratejilerin izleri, bu yolla sinema alanında da belirmektedir. Sinema piyasası, girişimci öznenin üretim yerine dönüşmekte ve girişimci öznenin üretimi piyasa durumlarının yaratılması ile teşvik edilmektedir. Sinema filmlerinin desteklenmesini neoliberal bir müdahale aracı olarak adlandırışımızın altında yatan sebeplerin başında, mekanizmanın piyasanın niteliksel anlamda genişlemesine sunduğu bu katkı yer almaktadır. İlerleyen bölümde ise, destekleme mekanizmasının sonuçları üzerinden sinema piyasasında gerçekleşen niceliksel genişleme incelenecektir.

2.2. Sinema Piyasasının Genişlemesininin Desteklenmesi

Neoliberalizm, piyasanın işleyişinin sürdürülmesi adına, kendi kendine işleyiş mekanizmasının desteklenmesi çabalarını kapsayan müdahale araçlarına başvurmaktadır. Bu çabalar iki biçimde karşımıza çıkar: piyasaların genişlemesini desteklemek ve rekabet ilkelerine uyulmasını sağlamak. 2004 yılında yasal çerçevesi çizilen ve 2005 yılında uygulamaya konan sinema filmlerinin desteklenmesi mekanizması, piyasaların genişlemesini destekleme çabasının dikkate değer bir örneğini teşkil etmektedir. 2000'li yılların başına kadar derin bir kriz içerisinde yer

alan sinema endüstrisi, destekleme mekanizmasının devreye girişi ile birlikte önemli bir büyüme göstermiştir.

Tablo 9. Gösterime Giren Film Sayıları: 2005-2015

Gösterime Giren Film Sayıları					
Yıllar	Yerli	Yerli Filmlerin Toplam İçindeki Payı (%)	Yabancı	Yabancı Filmlerin Toplam İçindeki Payı (%)	Toplam
2005	27	12,2	194	87,8	221
2006	34	14,3	204	85,7	238
2007	40	16,2	207	83,8	247
2008	50	18,9	215	81,1	265
2009	70	27,5	185	72,5	255
2010	65	25,8	187	74,2	252
2011	70	24,3	218	75,7	288
2012	61	21,6	221	78,4	282
2013	85	26,5	236	73,5	321
2014	108	30,3	249	69,7	357
2015	139	34,2	267	65,8	406

Kaynak: SGM, 2017c.

Tablo 9’da destekleme mekanizmasının devreye girdiği 2005 yılı ile 2015 yılı arasındaki vizyona giren yerli ve yabancı film sayıları yer almaktadır. Dönemin başlangıcında, vizyona giren yerli film sayısı 27 iken, dönem boyunca bu sayı artış eğilimi göstermiş ve dönem sonunda 139’a ulaşmıştır. Benzer bir biçimde, dönem boyunca vizyona giren yabancı film sayısı da artış eğilimi göstermektedir. Ancak, burada dikkat çekici olan, yerli filmlerin vizyona giren toplam film sayısı içindeki payıdır. 2005 yılında bu pay %12,2 iken, dönem sonunda %34,2’ye yükselmiştir. Özetle, dönem boyunca vizyona giren yerli ve yabancı film sayıları birbirine benzer

bir artış eğilimi göstermiş; fakat yerli filmlerin toplam içindeki payı dönem sonunda yaklaşık 3 katına çıkmıştır.

Tablo 10. Türkiye’de Sinema Seyircisi Sayıları: 2005-2015

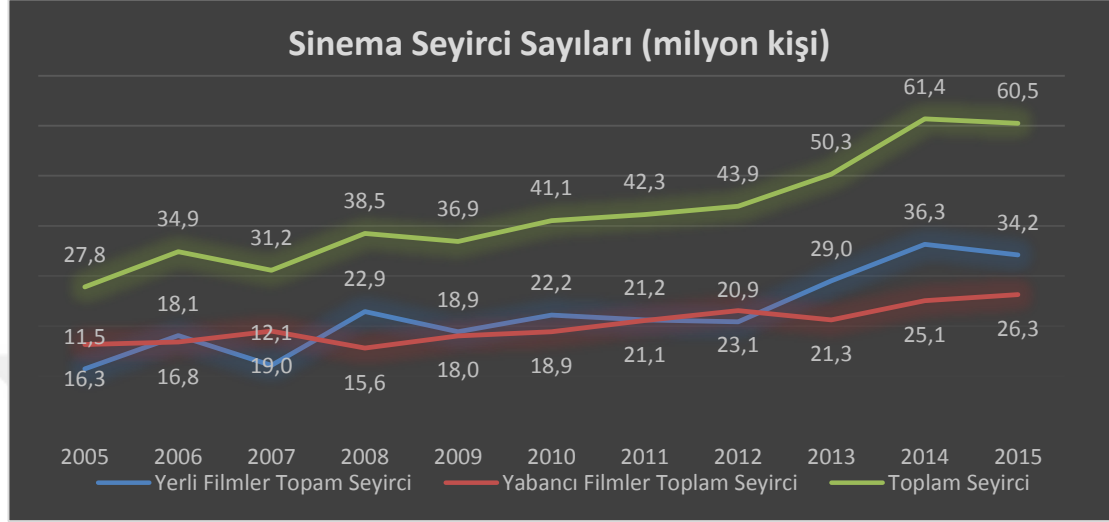
Yıllar	Yerli Filmler Toplam Seyirci	Yabancı Filmler Toplam Seyirci	Toplam Seyirci
2005	11.461.246	16.339.795	27.801.041
2006	18.066.487	16.799.746	34.866.233
2007	12.144.256	19.007.053	31.151.309
2008	22.882.355	15.582.691	38.465.046
2009	18.850.366	18.049.588	36.899.954
2010	22.185.976	18.878.418	41.064.394
2011	21.226.563	21.071.937	42.298.500
2012	20.857.220	23.078.543	43.935.763
2013	29.042.078	21.253.727	50.295.805
2014	36.349.541	25.053.086	61.402.627
2015	34.196.592	26.273.838	60.470.430

Kaynak: SGM, 2017c.

Tablo 10’da 2005 ve 2015 yılları arasındaki dönemde, yıllar itibarıyla seyirci sayıları yer almaktadır. 2005 yılında 11 milyonun üzerinde yer alan yerli film seyircisi sayısının dönem boyunca düzenli bir şekilde arttığını söyleyemesek de dönemin belirgin bir artış eğilimi sergilediği açıktır. 2013 yılında 30 milyona yaklaşan seyirci sayısı, izleyen iki yıl boyunca yaklaşık 35 milyon olmuştur. Yabancı film seyircisi sayısı için de benzer değerlendirmeleri yapmak mümkündür. Dönem başında 16 milyona yakın olan seyirci sayısı, dönem sonunda 25 milyonu aşmıştır.

Dönem başında 27 milyon olan toplam seyirci sayısı ise dönem sonunda 60 milyon barajını geçmiş bulunmaktadır⁴⁵.

Grafik 3. Türkiye’de Sinema Seyirci Sayıları: 2005-2015

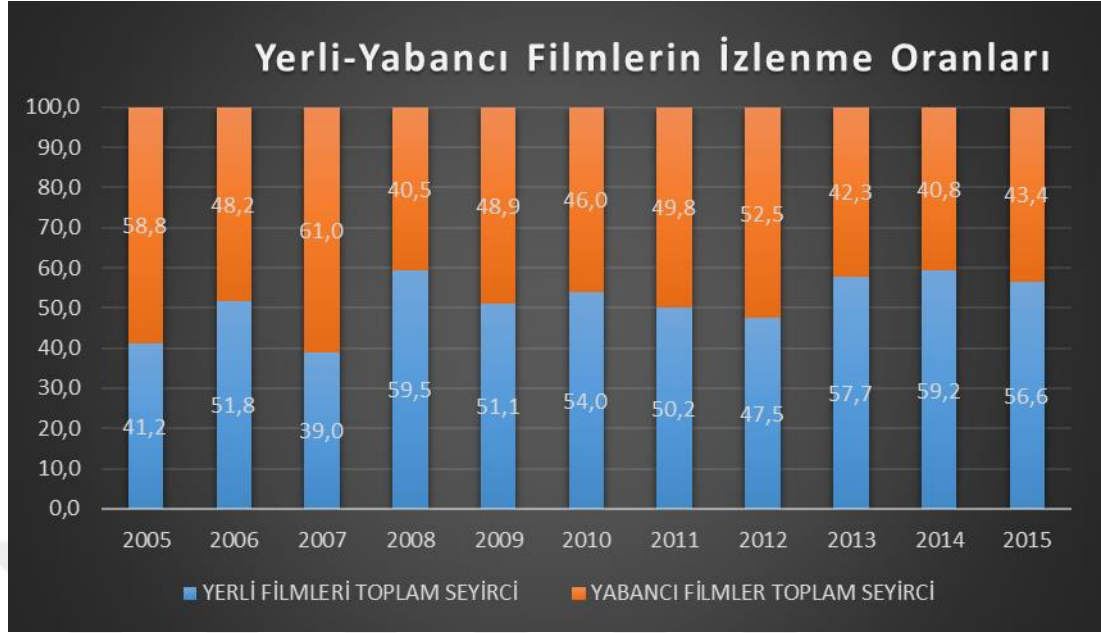

Kaynak: SGM, 2017c.

Grafik 3, destekleme mekanizmasının belirleyici unsur olduğu dönemi değerlendirmek için daha belirgin bir görünüm sağlamaktadır. Dönem başında yabancı film seyircisi sayısının altında yer alan yerli film seyircisi sayısı, ilk defa 2006 yılında yabancı film seyircisi sayısını aşmıştır. Bu ilişki, on bir yıllık dönem boyunca dalgalanma gösterse de dönemin son üç yılında yerli film seyircisi sayısı ile yabancı film seyirci sayısı arasındaki fark belirgin hale gelmiştir.

⁴⁵ Söz konusu dönemde, sinema seyircisi sayısında yaşanan belirgin artışa karşın, 2016 yılının da dahil olduğu son üç yılda seyirci sayısında bir durgunluk tespit edilmektedir. Bu durgunluğu “orta gelir tuzağı” çerçevesinde değerlendiren bir çalışma için bkz. Aydemir (2016).

Grafik 4. Yerli ve Yabancı Filmlerin İzlenme Oranları

Kaynak:: SGM, 2017c'den hesaplanmıştır.

Toplam seyirci sayısında tespit edilen ilişki, Grafik 4'te yer alan izlenme oranları üzerinden takip edilebilmektedir. On bir yıllık dönemin son sekiz yılında yerli filmlerin izlenme oranı yalnızca 2012 yılında yabancı filmlerin altında kalmıştır. Dönem başında, izlenme oranlarında yabancı filmlerin hakimiyeti söz konusu iken; dönem sonunda bu hakimiyet yerli filmlere geçmiştir.

Tablo 11. Filmlerin Vizyon Hasılatları: 2005-2015

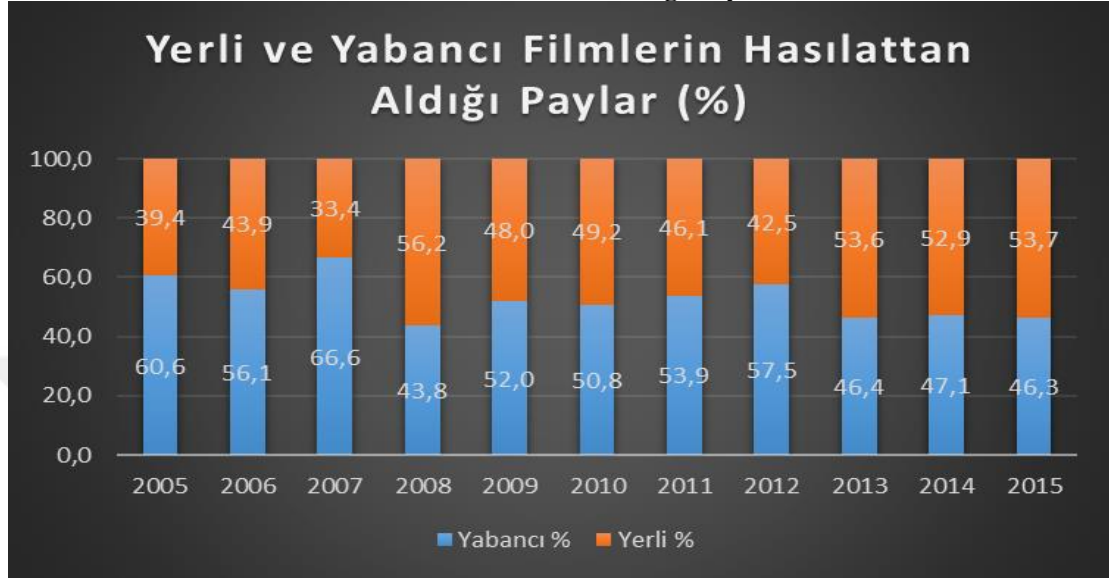
Filmlerin Vizyon Hasılatları 2005-2015			
Yıllar	Yabancı Film Hasılatı	Yerli Film Hasılatı	Toplam
2005	107.562.883	69.811.400	177.374.283
2006	121.417.408	95.201.748	216.619.156
2007	150.421.021	75.363.433	225.784.454
2008	127.703.538	164.142.531	291.846.069
2009	160.199.388	147.755.564	307.954.952
2010	193.204.621	186.997.654	380.202.275
2011	214.698.836	183.694.164	398.393.000
2012	242.489.448	179.393.949	421.883.397
2013	234.661.255	270.598.813	505.260.068
2014	299.229.438	336.188.993	635.418.431
2015	316.987.688	367.251.469	684.239.157

Kaynak: SGM, 2017c.

Tablo 11’de yer alan 2005 ve 2011 yılları arasındaki vizyon hasılatları bilgileri sinema piyasasında yaşanan genişlemenin boyutunu görmek açısından yararlı olacaktır. Dönem boyunca, yabancı filmlerin vizyon hasılatı yaklaşık olarak 3 katına çıkmıştır. Bununla birlikte yerli filmlerin vizyon hasılatı ise yaklaşık 5 katına çıkmıştır. 2005 yılında 70 milyon TL’ye yakın olan yerli film vizyon hasılatı 2015 yılında 367 milyon TL’yi aşmıştır. Sinema pazarının toplam vizyon hasılatı ise 2005

yılında 177 milyon TL'nin üzerinde iken; 2015 yılında 685 milyon TL seviyesine yaklaşmıştır.

Grafik 5. Yerli ve Yabancı Filmlerin Hasılatlarındaki Payları: 2005-2015

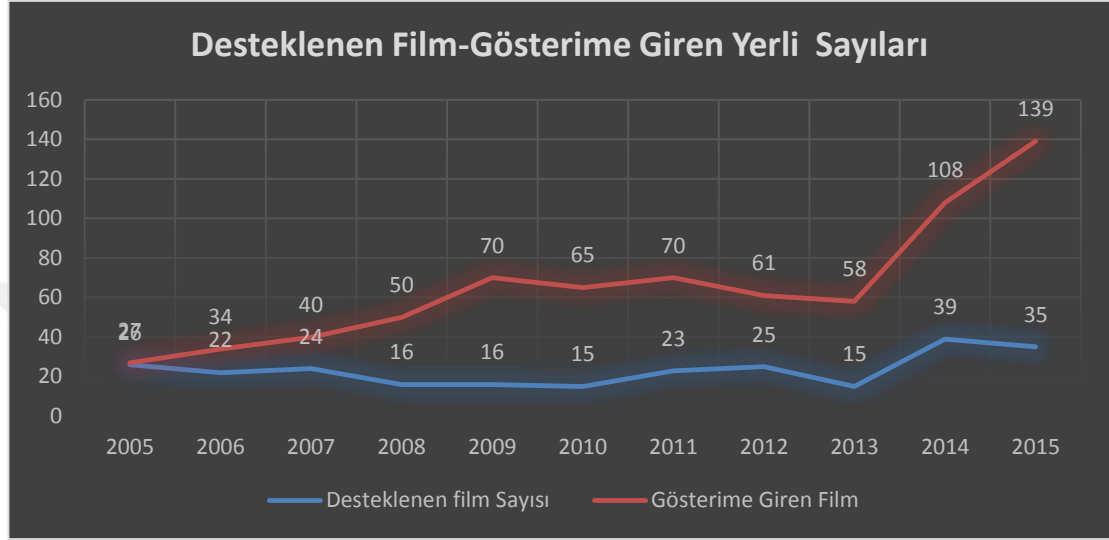
Kaynak: SGM, 2017c'den hesaplanmıştır.

Grafik 6, 2005 ve 2015 yılları arasında yerli ve yabancı filmlerin vizyon hasılatlarından aldığı payları göstermektedir. Yerli filmlerin payı dönem boyunca düzensiz bir seyir göstermekle birlikte, dönemin son üç yılında bu pay %50'nin üzerinde kalmıştır.

2005 ve 2015 yılları arasındaki film ve seyirci sayıları ile vizyon hasılatlarına ilişkin bilgiler birlikte değerlendirildiğinde, dönem boyunca film ve seyirci sayılarının belirgin bir artış gösterdiği, vizyon hasılatlarının da bu artışa uygun bir biçimde yükseldiği görülmektedir. Bununla birlikte, söz konusu dönemde yerli film ve yerli film seyircisi sayıları ile yerli filmlerin vizyon hasılatları miktarlarının toplam içindeki payları dönem sonunda belirgin bir biçimde yükselmiştir. Bu durum, Türkiye'de sinema pazarının bir bütün olarak genişlediğini ve yerli film piyasasının

bu genişlemede görece bir üstünlüğe sahip olduğunu göstermektedir. Bu tespit, Türkiye sinemasının içinde bulunduğumuz dönemini “yeniden doğuş dönemi” olarak adlandırışımızı doğrular niteliktedir.

Grafik 6. Desteklenen – Gösterime Giren Yerli Film Sayıları: 2005-2015

Kaynak: Okur, 2016; SGM, 2017c.

Destek mekanizmasının, sinema piyasasının genişlemesinin desteklenmesine dönük bir araç olarak gösterdiği işlev, desteklenen film sayısı ile gösterime giren yerli film sayısı arasındaki ilişki incelendiğinde daha açık bir biçimde tespit edilebilecektir. Grafik 7’de, 2005 ve 2015 yılları arasında desteklenen film ve gösterime giren yerli film sayıları karşılaştırmalı olarak yer almaktadır. Desteklenen film sayısı yatay bir seyir izledikçe, gösterime giren yerli film sayısı da benzer bir eğilim göstermektedir. 2014 yılında desteklenen film sayısındaki belirgin artış, açık bir biçimde gösterime giren yerli film sayısında da artışa neden olmuştur.

Tablo 12. Desteklenen Yerli Filmlerin Gösterime Giren Yerli Filmlere Oranı

Yıllar	Desteklenen Film Sayısı	Gösterime Giren Yerli Film Sayısı	Desteklenen/Gösterime Giren (%)
2005	26	27	96,3
2006	22	34	64,7
2007	24	40	60,0
2008	16	50	32,0
2009	16	70	22,9
2010	15	65	23,1
2011	23	70	32,9
2012	25	61	41,0
2013	15	58	25,9
2014	39	108	36,1
2015	35	139	25,2

Kaynak: Okur, 2016; SGM, 2017c.

Mekanizmanın, piyasanın genişlemesini desteklemeye dönük etkisi, Tablo 12’de yer alan, desteklenen film sayısının gösterime giren yerli film sayısına oranı incelendiğinde belirgin hale gelmektedir. 2005 yılında 27 film gösterime girmişken, desteklenen film sayısı 26 olmuştur. Dönem sonunda ise 139 film gösterime girmiş ve desteklenen film sayısı 35’e ulaşmıştır. Dönem sonunda, destekten yararlanan film sayısı artmış olsa da, desteklenen film sayısının gösterime giren yerli film sayısına oranı dönem boyunca azalma eğilimi göstermiştir. 2005 yılında %96,3 olan bu oran, 2015 yılında %25,2’ye kadar düşmüştür. Desteklenen film sayısı artmışken

söz konusu oranda meydana gelen bu belirgin düşüş, destekleme mekanizmasının piyasada bir çeşit çarpan etkisi meydana getirdiğine işaret etmektedir.

Tablo 13. Sinema Destekleri: 2005-2015 (TL)

Yıllar	Uzun Metraj	Diğer Destekler	Toplam
2005	4.975.000	0	4.975.000
2006	7.709.000	1.962.000	9.671.000
2007	9.502.000	2.723.810	12.225.810
2008	7.335.000	2.509.000	9.844.000
2009	7.360.000	2.175.000	9.535.000
2010	9.351.000	2.454.400	11.805.400
2011	11.970.000	1.276.500	13.246.500
2012	11.060.000	2.000.500	13.060.500
2013	7.733.466	2.620.600	10.354.066
2014	22.710.000	4.269.750	26.979.750
2015	22.250.000	4.750.000	27.000.000
Toplam	121.955.466	26.741.560	148.697.026

Kaynak: Okur, 2016.

Tablo 13, 11 yıl boyunca sinema filmlerine verilen destek miktarları bilgilerini içermektedir. 2005 yılında 5 milyon TL civarında gerçekleşen destek miktarı dönem sonunda 25 milyon TL'nin üzerinde gerçekleşmiştir. Dönem boyunca sinema piyasasında yaşanan genişlemeye bağlı olarak, destek miktarı da artmıştır. Dönem boyunca sinema filmlerine sağlanan destek miktarı 148 milyon 697 bin 26 TL olmuştur.

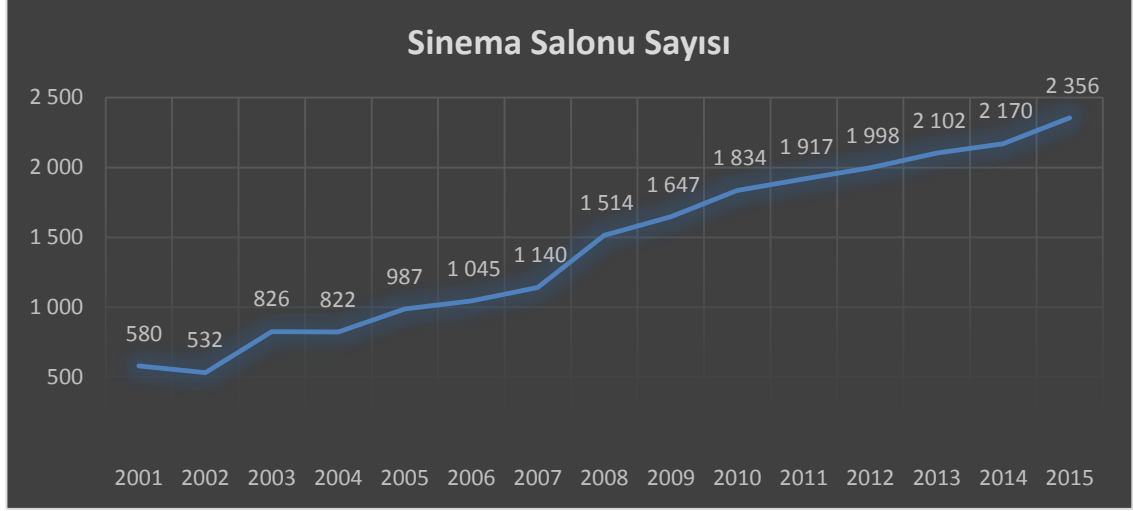
Grafik 7. Uzun Metraj ve Diğer Devlet Destekleri (TL)

Kaynak: Okur, 2016.

Grafik 8’de yer alan bilgiler on bir yıllık dönemde verilen destek miktarlarını göstermektedir. Sinema filmlerine verilen destekler 2005-2013 yılları arasında düzensiz bir seyir izlemiştir. Bununla birlikte, dönemin son iki yılında destekleme miktarında belirgin bir artış yaşanmıştır. Bu artış, söz konusu yıllarda gösterime giren film sayısı ve seyirci sayısı ile birlikte değerlendirildiğinde, destekleme mekanizmasının piyasa üzerindeki etkisi açık bir biçimde görülebilmektedir.

Grafik 8. Türkiye’de Sinema Salonu Sayısı: 2001-2015

Kaynak: TÜİK, 2016.

Grafik 9’da 2001 ve 2015 yılları arasında sinema salonu sayıları yer almaktadır. Sinema salonu sayıları incelendiğinde, destekleme mekanizmasının sinema piyasasının genişlemesini destekleyici etkisi belirgin bir biçimde göze çarpmaktadır. 2001 yılında 580 olan sinema sayısı, 2015 yılında yaklaşık 5 katına ulaşarak 2356 olmuştur. Özellikle, sinema filmlerinin desteklenmesi mekanizmasının devreye girdiği 2005 yılından itibaren sinema salonu sayısında düzenli bir artış söz konusudur.

Bu noktaya kadar incelenen verilerle ilgili değerlendirmeler birlikte gözden geçirildiğinde, sinema piyasasının, destekleme mekanizmasının devreye girdiği 2005 yılından 2015 yılına kadar belirgin bir biçimde genişlediğini ve bu genişlemenin desteklenen film sayısı ve destek miktarındaki artışa uygun olacak biçimde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bu tespit, sinema piyasasında meydana gelen genişlemenin yalnızca sinema filmlerinin desteklenmesi mekanizmasına bağlı olarak geliştiği anlamına gelmez. Bununla birlikte, piyasanın genişlemesini destekleme

amacına dönük bir müdahale aracı olarak tanımladığımız mekanizmanın, piyasa üzerinde bu yönde bir etki yarattığı göz ardı edilemez. Bu açıdan, sinema filmlerinin desteklenmesi mekanizması, neoliberal bir müdahale aracı olarak amacına hizmet etmektedir. Türkiye’de sinema piyasasının durumunun Avrupa ülkeleri arasındaki konumu bu müdahale aracının “başarı”sını teyit etmektedir.

Tablo 14. Avrupa'da Sinema Seyirci Sayıları: 2013

Sıra	Ülke	Seyirci Sayısı (Milyon)
1	Fransa	193,6
2	Rusya Federasyonu	177,1
3	Birleşik Krallık	165,5
4	Almanya	129,7
5	İtalya	106,7
6	İspanya	78,2
7	Türkiye	50,4
8	Polonya	36,3
9	Hollanda	30,9
10	Belçika	20,9

Kaynak: Kanzler, 2014:6.

Tablo 14, 2013 yılı içerisinde en çok sinema seyircisine sahip ilk on Avrupa ülkesini göstermektedir. Türkiye, yıl boyunca satılan 50 milyonun üzerinde sinema bileti ile Avrupa ülkeleri arasında yedinci konumdadır. Bu alanda Türkiye’nin üzerinde yalnızca 5 büyük AB ülkesi ile Rusya bulunmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye’de kişi başına sinemaya gitme oranı Avrupa ortalamasının altındadır. 2013 yılı verilerine göre, Avrupa ülkeleri için yıllık kişi başına düşen sinema bileti sayısı ortalama olarak 1,8 iken, bu oran Türkiye’de 0,7’de kalmıştır. Fakat 2003-2013 yılları arasındaki dönemde, Avrupa’da toplam seyirci sayısı yıllık ortalama %0,6

oranında düşüş gösterirken; söz konusu dönemde Türkiye’de yıllık ortalama %7,4 oranında artış yaşanmıştır (Kanzler, 2014: 6). Bu bilgiler doğrultusunda, çalışmamıza konu olan dönemde Türkiye sineması seyirci sayısı bakımından Avrupa ortalamasının altında kalmakla birlikte, bu sayının büyüme hızı açısından dikkate değer bir artış söz konusudur.

Tablo 15. Avrupa'da Üretilen Film Sayıları: 2013

Sıra	Ülke	Film Sayısı
1	Birleşik Krallık	299
2	Fransa	270
3	Almanya	236
4	İspanya	230
5	İtalya	167
6	Rusya Federasyonu	109
7	İsviçre	104
8	Türkiye	87
9	Hollanda	65
10	Danimarka	64

Kaynak: Kanzler, 2014: 7.

Tablo 15’te, 2013 yılında üretilen yerli film sayıları itibarıyla ilk 10 sırada bulunan Avrupa ülkeleri yer almaktadır. Üretilen film sayılarında 5 büyük AB üyesi ve Rusya’nın dışında, yalnızca İsviçre Türkiye’nin önünde yer almaktadır. Türkiye’nin sıralamadaki bu konumu seyirci sayıları sıralamasına benzerlik göstermektedir.

Tablo 16. Yerli Filmlerin Pazar Payı: 2013

Yerli Filmlerin Pazar Payı - 2013		
Sıra	Ülke	Pazar payı (%)
1	Türkiye	58,0
2	Fransa	33,8
3	İtalya	31,0
4	Danimarka	30,0
5	Almanya	26,2
Avrupa Ortalaması (Avrupa Konseyi üyeleri)		16,3

Kaynak: Kanzler, 2014: 7.

Tablo 16, yerli filmlerin izlenme payı sıralamasında Avrupa ülkeleri arasındaki ilk 5 ülkeyi göstermektedir. Yerli filmlerin izlenme payı sıralamasında Türkiye, tüm diğer Avrupa ülkelerinin önünde yer almaktadır. Türkiye’de yerli filmlerin pazardan aldığı pay, %16,3 olan Avrupa ortalamasının oldukça üzerindedir. Tabloda görüldüğü üzere, Avrupa ülkeleri arasında yalnızca Türkiye’de yerli filmlerin pazar payı %50’nin üzerindedir.

2.3. Sinema Destekleri ve Piyasa ‘Başarısı’

Neoliberalizmi, rekabet koşulları çerçevesinde örgütlenmiş piyasa sisteminin toplumsal yapının tümüne yayılmasını amaçlayan bir müdahale türü olarak tanımlamıştık. Bu müdahalecilik, piyasanın işleyişinin sürdürülmesine dönük kimi müdahale araçlarına başvurmayı gerektirmektedir. Sinema filmlerinin desteklenmesi mekanizması, piyasanın genişlemesini desteklemeye dönük bir müdahale aracı işlevi görmektedir. Sinema piyasasının, söz konusu müdahale aracının kullanılmaya başladığı 2005 yılı ile 2015 yılı arasındaki durumunun incelenmesi, mekanizmanın işlevine dair tespitimizi teyit edici niteliği açısından önemlidir.

Yukarıda sunduğumuz veriler ışığında, Türkiye’de sinema piyasası yıllık film, seyirci ve salon sayısı ile hasılat miktarları göz önünde bulundurulduğunda oldukça önemli bir genişleme göstermiştir. Söz konusu sayılardaki, kimi zaman düzensiz ancak yeterince belirgin artış eğilimi, dönem boyunca desteklenen film sayısı ve destek miktarının gösterdiği artışla uyumludur. Elde edilen veriler ile yapılan analiz bizi piyasadaki genişleme eğiliminin doğrudan sinema filmlerini destekleme mekanizmasına bağlı olduğu sonucuna götürmez. Ancak söz konusu dönemde piyasanın izlemekte olduğu seyir ve destekleme miktarları arasındaki ilişki, mekanizmanın piyasanın genişlemesini destekleyici bir etki yarattığını doğrulamaktadır. Bununla birlikte, Türkiye’de sinema piyasasının “yeniden doğuş” olarak adlandırdığımız ve henüz içinde bulunduğumuz bu son dönemde geçirmekte olduğu dönüşümün politik, iktisadi ve toplumsal başka pek çok açıklayıcısı bulunmaktadır. Bu bölümde ele aldığımız veriler çerçevesinde yürüttüğümüz tartışmanın amacı, neoliberal bir müdahale aracı olarak sinema filmlerinin desteklenmesi mekanizmasının piyasanın genişlemesini desteklemeye dönük bir etkisinin bulunup bulunmadığını tespit etmektedir. Bu değerlendirme ile vardığımız sonuç, mekanizmanın söz konusu etkiye sahip olduğu ve bir müdahale aracı olarak “başarı” gösterdiğiidir.

SONUÇ

Neoliberalizm, kuramsal temelleri itibarıyla yirminci yüzyılın ilk yarısında yürütülen tartışmaların sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalar, liberalizmin ilksel bir müdahalecilik karşıtlığı savunuculuğundan ordoliberalizme kadar çeşitli akımları etrafında sürdürülmüştür. 1940'lı yıllarda Hayek, liberal doktrinin yeniden inşasını amaçlayan bu tartışmaların temel figürü olarak öne çıkmış ve ilerleyen dönemde onun liberal bir müdahaleciliği meşrulaştırma girişimi, neoliberalizmin kuramsal temelleri açısından belirleyici olmuştur

Neoliberalizmin bütünlüklü bir şekilde kavramsallaştırılması, onun içermekte olduğu politik, iktisadi, toplumsal ve öznel bütün yönelimlerinin bir arada değerlendirilmesi ile mümkün olmaktadır. Bu nedenle neoliberalizm özelleştirme, finansal serbestlik ve emeğin geriletmesi gibi ilk elde akla gelen temel uygulamalarının yanında, insan varoluşunun bütününe dönük stratejileri ile birlikte değerlendirilmelidir. Bu kapsamda, neoliberal uygulamalar bir yandan piyasa için gerekli olan serbest alanın yaratılmasını içerirken, diğer yandan piyasanın toplumsal alanların tamamına nüfuz edecek bir biçimde genişletilmesini içermektedir.

Klasik liberalizm ile neoliberalizm arasındaki ilişki, piyasaya gerekli olan serbest alanın yaratılması çabaları açısından bir süreklilik izlerken, piyasaların toplumsal yapının bütününe kapsayacak hacme genişletilmesi çabaları açısından bir ayrışma göstermektedir. Bu anlamda neoliberalizm, klasik neoliberalizmin basit bir biçimde tekrarı anlamına gelmez. Neoliberalizmin özgünlüğü, çeşitli müdahale biçimlerinin kuramsal çerçevede meşrulaştırılmasıdır. Polanyi'nin çifte hareket kavramı ile ortaya koyduğu klasik liberalizmin müdahale biçimlerinden farklı olarak neoliberalizmin müdahale biçimleri onun teorisinden kaynaklanmaktadır.

Neoliberal teori ilksel bir müdahalecilik karşıtlığı içermemektedir. Rekabetçi piyasanın kendi kendine işleyiş mekanizmalarını aksatacak müdahale biçimlerine karşıdır. Bunun yanında, piyasaların genişletilmesini destekleme ve rekabetçi işleyişin sürdürülmesine dönük müdahale araçlarına başvurulması neoliberal bir stratejidir. Bu nedenle neoliberalizm, piyasanın işleyişinin toplumsal yapının bütününe hakim kılınacağı bir müdahalecilik türü olarak adlandırılabilir. Meta dışı alanların piyasa eksenine çekilerek, her şeyin piyasada alınıp satılan metalara dönüştürülmesi yeterli değildir. Bireyin bütün davranışlarının piyasanın işleyiş koşulları çerçevesinde düzenlenmesi gerekmektedir. Gayri ekonomik öznelerin davranışları ekonomikleştirilmekte; böylece birey, piyasanın temel aktörü olarak tayin edilen girişimci özne haline getirilmektedir. Bu nedenle neoliberal strateji, mümkün olan en çok sayıda piyasa durumunun yaratılmasını ve bireyin bu piyasa durumlarının içinde bırakılması ile girişimci bir özne olarak üretilmesini içermektedir. Böylece temel güdüsü rekabet olan girişimci, piyasa tarafından kendisine gerçeklik olarak sunulan her durumu kabul edecektir.

Bu kapsamda neoliberalizm, piyasaların nitel ve nicel olarak genişletilmesine dönük müdahale araçlarına başvurmaktadır. Destekleme mekanizması, kurgusu ve uygulandığı bakımından girişimci öznenin üretimi ve piyasa durumlarının yaratılması stratejilerine uygunluk göstermektedir. Sinema filmlerine verilen devlet desteği, sanatçıya sunulan bir sübvansiyon biçiminde işlememektedir. Mekanizmanın esası, geri ödeme sistemine dayanmaktadır. Bu açıdan, sinema filmlerinin desteklenmesi yoluyla sanatçı bir girişimci olarak kurgulanmaktadır. Mekanizma bir çeşit yapımcı-yönetmenliği teşvik etmektedir. İyi bir yatırım planına sahip, fırsatları değerlendirebilecek ve kâr edebilecek bir ürün ortaya koyabilen girişimci sinema

piyahasında başarılı olacaktır. Böylece gayri ekonomik bir özne olan yönetmen ekonomikleştirilmektedir. Yönetmenin filmi ile kurduğu ilişki de bu şekilde biçimlendirilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, destekleme mekanizmasının yapısı temel neoliberal stratejiler ile uygunluk göstermektedir. Birey, mümkün olan en fazla sayıda piyasa durumunun içinde bırakılarak rekabet güdüsü ile hareket eden bir girişimci özne olarak üretilmektedir.

Türkiye sinemasının 2005 ve 2015 yılları arasındaki gelişimi göz önünde bulundurulduğunda, destekleme mekanizmasının piyasanın nicel anlamda genişlemesine dönük etkilerine dair çıkarım yapmak mümkün olmuştur. Film, seyirci ve sinema salonu sayıları ile hasılat miktarları incelendiğinde sinema piyahasının belirgin bir genişleme gösterdiği tespit edilmiştir. Bu veriler, desteklenen film sayıları ve destek miktarları gibi veriler ile birlikte ele alındığında, sinema filmlerinin desteklenmesinin piyasanın genişlemesinin desteklenmesine dönük bir müdahale aracı olarak etkili sonuçlara sahip olduğu söylenebilir. Muhakkak ki, sinema filmlerinin desteklenmesi Türkiye’de sinemanın söz konusu dönemdeki gelişiminin tek belirleyicisi olarak ele alınmamaktadır. Bununla birlikte, 2005 yılında sinema filmlerinin desteklenmesinin başlangıcı ile Türkiye sinemasında belirgin bir canlanma yaşanmıştır.

Türkiye’de 2005 yılından bu yana uygulanmakta olan sinema filmlerinin desteklenmesi mekanizması, kurgusu ve işleyişi açısından girişimci öznenin üretilmesi ve piyasa durumlarının yaratılması stratejilerine uygunluk göstermektedir. Mekanizmanın, yaratılmasına katkıda bulunduğu sonuçlar açısından piyasanın genişlemesinin desteklenmesine dönük etkileri bulunmaktadır. Sinema filmlerinin desteklenmesi mekanizması bu iki etkisi bakımından neoliberal bir müdahale aracı

olarak amaçlanan etkiyi göstermektedir. Sonuç olarak devlet, bu uygulama ile bir kriz durumunun içinde bulunan sinema piyasasının genişlemesine dönük etkide bulunmuş ve bu alanın insan davranışlarını rekabetçi davranış ilkesi çerçevesinde düzenleyecek bir biçimde dönüştürülmesi sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Adorno, T. W., (2013), “Kültür Endüstrisine Genel Bir Bakış”, Çev. M. Tüzel, **Kültür Endüstrisi - Kültür Yönetimi** içinde, der. A. Artun, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 109-119.

Akbulut, K. K., (Tarihsiz), **Kültür Bakanlığı Sinema Destekleri**, <<https://www.dropbox.com/s/uj4ikam0usukjl1/sinema%20destekleri%20e-kitap.pdf?dl=0>>, Erişim tarihi: 29.01.2017.

Althusser, L., (2014), **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, İstanbul, İthaki Yayınları.

Aydemir, Ş., (2016), **Gışede ‘orta gelir tuzağı’**, <<http://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2016/12/19/gisede-orta-gelir-tuzagi/>>, Erişim tarihi: 29.01.2017.

Bahçe, S., (2008), "Şikago Oğlanları", **Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü: Eleştirel Bir Giriş** içinde, der. F. Başkaya, A. Ördek, Ankara, Özgür Üniversite Kitaplığı, s. 1065-1073.

Başaran, P., (2014), **Dosya: Devlet Desteği ve Sansür**, <<http://www.altiyazi.net/yazilar/dosya-devlet-destegi-ve-sansur/>>, Erişim tarihi: 29.01.2017.

Bidet, J., (2016), **Foucault’yu Marx’la Okumak**, Çev. Z. Cunillera, İstanbul, Metis Yayınları.

Boas, T. C., Gans-Morse, J., (2006), **From Rallying Cry to Whipping Boy: The Concept of Neoliberalism in the Study of Development**, Philadelphia meeting of the American Political Science Association.

Boratav, K., (2005), **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, Ankara, İmge Kitabevi.

Bottigelli, E., (2011), “Sunuş”, Karl Marx **Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı** içinde,

- Ankara, Sol Yayınları, s. 7-22.
- Bourdieu, P., (1998), **The Essence of Neoliberalism: Utopia of Endless Exploitation**, çev. J. J. Shapiro, Le Monde Diplomatique.
- Buğra, A., (2007), “AKP Döneminde Sosyal Politika ve Vatandaşlık”, **Toplum ve Bilim**, 2007, 108, s. 143-166.
- Buğra, A., (2009), “Polanyi’nin Çifte Hareket Kavramı ve Günümüz Piyasa Toplumunda Siyaset”, **21. Yüzyılda Karl Polanyi’yi Okumak** içinde, der. A. Buğra, K. Ağartan, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 237-259.
- Buğra, A., (2014) “Önsöz”, Karl Polanyi **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri** içinde, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 11-32.
- Çetinbaş, A., Zeytinoğlu, E., Rıza, E., Kesal, E., Ünlü, M., Pirselimioğlu, T., (2015), “Sinemanın Gerçekten Ayağa Kalkması İçin Örgütlenmeye İhtiyaç Var!”, **Ayrıntı Dergi**, 2015, 10, s. 150-167.
- Dardot, P., Laval, C., (2012), **Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme**, Çev. I. Ergüden, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dönmez, F., (2008), “Keynes ve Keynesçilik”, **Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü: Eleştirel Bir Giriş** içinde, der. F. Başkaya, A. Ördek, Ankara, Özgür Üniversite Kitaplığı, s.675-684.
- Dumenil, G., Levy, D., (2001), “Costs and Benefits of Neoliberalism: A Class Analysis”, **Review of International Political Economy**, 2001, 8:4, s. 578-607.
- Dumenil, G., Levy, D., (2009), “Marksist Bir Neoliberalizm Teorisi”, Çev. H. Tunalı, **Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi** içinde, der. G. Akalın, U. S. Akalın, İstanbul, Kalkedon Yayınları, s. 50-69.

- Engels, F. (2011), "Karl Marx'ın "Ekonomi Politigin Eleştirisi"", Karl Marx **Ekonomi Politigin Eleştirisine Katkı** içinde, Ankara, Sol Yayınları, s. 23-34.
- Eres, B. (2008), "Liberalizm/Neoliberalizm", **Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü: Eleştirel Bir Giriş** içinde, der. F. Başkaya, A. Ördek, Ankara, Özgür Üniversite Kitaplığı, s. 755-767.
- Eres, B. (2011), "Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Siyasî Başarısının Kaynakları Üzerine Kısa Bir Not", **Mülkiye Dergisi**, 2011, XXXV:271, s. 163-174.
- Erkılıç, H., (2003), **Türk Sinemasının Ekonomik Yapısı ve Bu Yapının Sinemamıza Etkileri**, Yayınlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erkılıç, H., (2008), "Sinema Politikaları Çerçevesinde Filmlere Sağlanan Devlet Desteği", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, 2008, 33, s. 57-71.
- Evrensel Gazetesi, (2016), **Ustaoglu'nun filmi 'Tereddüt' sansürlendi**, <<https://www.evrensel.net/haber/299890/ustaoglunun-filmi-tereddut-sansurlendi>>, Erişim tarihi: 29.01.2017.
- Faulkner, N., (2014), **Marksist Dünya Tarihi: Neandertallerden Neoliberallere**, Çev. T. Öncel, İstanbul, Yordam Kitap.
- Foucault, M., (2015), **Biyopolitikanın Doğuşu: College de France Dersleri (1978-1979)**, Çev. A. Tayla, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Friedman, M., (2011), **Kapitalizm ve Özgürlük**, Çev. D. Erberk, N. Himmetoğlu, İstanbul, Plato Film Yayınları.
- George, S., (2000), "A Short History of Neoliberalism: Twenty Years of Elite Economics and Emerging Opportunities for Structural Change", **Global Finance: New**

- Thinking on Regulating Capital Markets** içinde, der. W. Bello, N. Bullard, K. Malthotra, Londra, Zed Books.
- Gürkaynak, R. ve Sayek-Böke, S., (2013), “AKP Döneminde Türkiye Ekonomisi”, **Birikim**, 2013, 296, s. 64-69.
- Harvey, D., (2007), “Neoliberalism as Creative Destruction”, **The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science**, 2007, 610, s. 21-44.
- Harvey, D., (2015), **Neoliberalizmin Kısa Tarihi**, Çev. A. Onacak, İstanbul, Sel Yayıncılık.
- Hayek, F., (2015), **Kölelik Yolu**, Çev. T. Feyzioğlu, Y. Arsan, A. Yayla, Ankara, Liberte Yayınları.
- Jessop, B., (2005), “Thatcherizm’e Veda Mı? Neo-Liberalizm ve “Yeni Zamanlar””, Çev. B. Yarar **Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet** içinde, der. B. Yarar, A. Özkazanç, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 229-264.
- Kanzler, M., (2014), **The Turkish Film Industry: Key Developments 2004 to 2013**, <http://www.obs.coe.int/documents/205595/552780/Turkish_Film_Industry_report2_014.pdf/84523e03-ac19-411e-81be-0015b164ebf1>, Erişim tarihi: 29.01.2017.
- Keynes, J. M., (2010), **Genel Teori: İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi**, Çev. U. S. Akalın, İstanbul, Kalkedon Yayınları.
- Kıyan, Z., (2016), **Metalaştırma ve Direnç: Kapitalizmde Kültürün İkili Üretim Yapısı**, Ankara, NotaBene Yayınları.
- Lazzarato, M., (2014), “Neoliberalizm İş Başında: Eşitsizlik, Güvencesizlik ve Toplumsalın Yeniden Kurulumu. Politik-Ekonomik Alanın İncelenmesi İçin Temel Öğeler”, Çev. S. Yardımcı, **Sanat Emegi: Kültür İşçileri ve Prekarite** içinde, der. A. Artun, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 101-143.

- Lorey, I., (2014), “Yönetimsellik ve Kendini Güvencesizleştirme: Kültür Üreticilerinin Normalleştirilmesi Üzerine”, Çev. Ö. Çelik, **Sanat Emeği: Kültür İşçileri ve Prekarite** içinde, der. A. Artun, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 145-167.
- Madra, Y. M., (2016a), **AK Parti’nin İkilemli Ekonomi Politikği: Neoliberal mi, Neo-merkantilist mi?**, <<http://baslangicdergi.org/ak-partinin-ikilemli-ekonomi-politigi-neoliberal-mi-neo-merkantilist-mi/>>, Erişim tarihi: 29.01.2017.
- Madra, Y. M., (2016b), **Kemerlerinizi Bağlayın! “Yerli ve Milli” Ekonomi Geliyor**, <<http://baslangicdergi.org/kemerlerinizi-baglayin-yerli-ve-milli-ekonomi-geliyor%E2%80%A0/>>, Erişim tarihi: 29.01.2017.
- Marx, K., (2014), **Kapital: Ekonomi Politikğin Eleştirisi Cilt: I**, Çev. M. Selik, N. Satılğan, İstanbul, Yordam Kitap.
- Mevlâna, (1995), **Mesnevi III**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Milliyet Gazetesi, (2016), ‘Filmden Hiç Sahne Çıkaramadık’, <<http://www.milliyet.com.tr/-filmden-hic-sahne-cikarmadik--gundem-2367355/>>, Erişim tarihi: 29.01.2017.
- Mises, L., (2008), **İnsan Eylemi: Ekonomi Üzerine Bir İnceleme**, Çev. İ. Aktar, Ankara, Liberte Yayınları.
- Nasser, A. G., (2003), “The Tendency to Privatize”, **Monthly Review**, 2003, 54:10, s. 22-37.
- Negri, A., (2013), **Sanat ve Çokluk**, İstanbul, MonoKL Yayınları.
- Okur, Y. (2016), **Türk Sinemasında Devlet Desteği (2005-2015)**, <<https://yamacokur.wordpress.com/2016/02/13/turk-sinemasinda-devlet-destegi-raporum-iii/>> Erişim tarihi: 29.01.2016.
- Onaran, Â. Ş., (1994), **Türk Sineması (I. Cilt)**, Ankara, Kitle Yayınları.

- Ördek, A., (2005), **Kurgusal ve Tarihsel Bir Kategori Olarak Piyasa**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özgüç, A., (1990), **Başlangıcından Bugüne Türk Sinemasında İlkler**, İstanbul, Yılmaz Yayınları.
- Özgüç, A., (1993), **100 Filmde Başlangıcından Günümüze Türk Sineması**, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Özön, N., (1970), **Fuat Uzkınay: İlk Türk Sinemacısı**, İstanbul, Türk Sinematek Derneği Yayınları.
- Peck, J., (2004), "Geography and Public Policy: Constructions of Neoliberalism", **Progress in Human Geography**, 2004, 28:3, s. 392-405.
- Polanyi, K., (2014), **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, Çev. A. Buğra, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Raunig, G., (2014), "Kitlelerin Aldatılışı Olarak Yaratıcı Endüstriler", Çev. E. Gen, **Sanat Emeği: Kültür İşçileri ve Prekarite** içinde, der. A. Artun, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 219-235.
- Saydam, B., (2016), **Türk Sinemasının Bağımsızlıkla İmtihanı**, <<http://www.tsa.org.tr/yazi/yazidetay/308/turk-sinemasinin-bagimsizlikla-imtihani>>, erişim tarihi: 29.01.2017.
- Scognamillo, G., (1998), **Türk Sinema Tarihi (1896-1997)**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
- Sennelart, M., (2015), "Derslerin Bağlamı", Michel Foucault **Biyopolitikanın Doğuşu: College de France Dersleri (1978-1979)** içinde, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 269-296.
- SGM, (2017a), <<http://sinema.kulturturizm.gov.tr/TR,144743/sinema-sektorune-destekler.html>> Erişim tarihi: 29.01.2016.

SGM, (2017b), <<http://sinema.kulturturizm.gov.tr/TR,145420/yapim-sirketleri.html>> Erişim tarihi: 29.01.2016.

SGM, (2017c), <http://sinema.kulturturizm.gov.tr/TR,144746/gise-verileri.html> Erişim tarihi: 29.01.2016.

Skousen, M., (2005), **İktisadi Düşünce Tarihi: Modern İktisadın İnşası**, Çev. M. Acar, E. Erdem, M. Toprak, Ankara, Adres Yayınları.

T24, (2016), Yeşim Ustaoglu'nun Filmi 'Tereddüt'e Otosansür, <<http://t24.com.tr/haber/yesim-ustaoğlunun-filmi-tereddute-sansur,377348>>, Erişim tarihi: 29.01.2016.

Teksoy, R., (2009), **Rekin Teksoy'un Sinema Tarihi**, İstanbul, Oğlak Kitap.

Treanor, P., (2005), **Neoliberalism: Origins, Theory, Definition**. <<http://web.inter.nl.net/users/Paul.Treanor/neoliberalism.html>>, Erişim tarihi: 29.01.2017.

TUİK, (2016), **Sinema, Gösterilen Film ve Seyirci Sayısı**, <http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=192> Erişim Tarihi: 30.01.2017.

Tunç, E., (2012), **Türk Sinemasının Ekonomik Yapısı (1896-2005)**, İstanbul, Doruk Yayıncılık.

Williamson, J., (1990), "What Washington Means by Policy Reform", **From Latin American Adjustment: How Much Has Happened?** içinde, der. J. Williamson, Washington, Peterson Institute for International Economics, s. 7-20.

Wu, C., (2014), **Kültürün Özelleştirilmesi: 1980'ler Sonrasında Şirketlerin Sanata Müdahalesi**, Çev. E. Soğancılar, İstanbul, İletişim Yayınları.

Yavuzkanat, M. S., (2010), **Türk Sinemasının İstatistiksel Analizi ve Devlet Desteğinin Sektöre Etkisi**, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Personel Dairesi Başkanlığı, Ankara.

Yazıcı, B., (2013), “Güncel Sosyal Bilim Analizinin Sihirli Anahtarı: “Neoliberalizm”?”, **Toplum ve Bilim**, 2013, 128, s. 7-31.

Zürcher, E. J., (2000), **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları.

ÖZET

1920'lerdeki hızlı ekonomik büyümenin ardından 1929 Büyük Buhranı ile ekonomik sistem derin bir krize girmiştir. John Maynard Keynes'in görüşleri bu süreçten çıkış için aralanacak kapının anahtarı olarak kabul edilmiştir. 1945 ile 1970 yılları arasındaki bu dönem, 1970'ler ile birlikte ışıltısını yitirmeye başlamıştır. Etkileri 1970'li yıllarla birlikte tüm dünyayı sarmaya başlayan neoliberalizmin kuramsal temelleri yüzyılın ilk yarısında atılmıştır. Fakat kırk yılı aşkın süredir dünyaya biçim vermekte olan ve kuramsal temelleri günümüzden yaklaşık seksen yıl geriye dayanan neoliberalizm kavramı çoğu zaman tanımlanmayan ya da muğlak bir biçimde tanımlanan bir kavram olarak kullanılmaktadır. Kavramın tanımı ile ilgili karmaşık bir durum mevcuttur ve neoliberalizm kavramı kullanıldığında tam olarak neyin ima edildiği açık değildir. Kavramı kimi zaman devleti yok etme girişimi, kimi zaman bir çeşit ilksel müdahalecilik karşıtlığı, kimi zaman da güçlü bir devleti ima eden egemenliğin iadesi projesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun tespiti neoliberalizmin kendisini açıklanacak bir kavram olarak ele almayı gerektirmektedir.

Çalışma kapsamında, bir müdahalecilik türü olarak ele alınan neoliberalizmin kullandığı müdahale araçları, Türkiye'de sinema filmlerinin desteklenmesi mekanizması örneği üzerinden incelenmektedir. Bu amaçla, mekanizmanın uygulanmaya başladığı 2005 yılı ile 2015 yıl arasındaki dönemde, sinema piyasasının yaşadığı dönüşüm değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: liberalizm, çifte hareket, neoliberalizm, devlet müdahalesi, piyasa, sinema endüstrisi

ABSTRACT

Following the rapid economic growth in the 1920's; economic system entered into in a deep crisis triggered by the great depression of 1929. The views of John Maynard Keynes had been considered to be the key to the door that would lead to the exit from the crisis. The golden age of Keynesian economy in between 1945-1970 was challenged and replaced by neo-liberalism that spread all around the world in the 1970's. Although it has been shaping the world for more than 40 years and its theoretical roots traced back to the 1930's; neo-liberalism is a concept that often can't be defined at all or can only be defined vaguely. The definition of the concept is highly complicated and controversial; when it is employed, it is not clear what it refers to. The concept of neo-liberalism might stand as an attempt to destroy the state, an opposition to the interventionism or a project of returning back sovereignty that implies a strong state. In such an approach neo-liberalism should be perceived as a concept that requires an explanation itself.

In this study, the intervention tools of neo-liberalism -which is also considered as a type of interventionism- will be analyzed in the case of mechanism used to support the cinema movies. In that sense the transformation of the cinema market since the initiation of this mechanism in 2005 up to 2015 will be assessed.

Keywords: liberalism, double movement, neo-liberalism, state-intervention, market, cinema industry